

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Bohuslava Jamná

**Lexikální grécismy a latinismy
ve staroslověštině a církevní slovanštině**

**Lexical Graecisms and Latinisms
in Old Church Slavonic and Church Slavonic**

Disertační práce

Školitel: doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.

Obor: Srovnávací slovanská filologie, specializace
paleoslovenistika

Olomouc 2015

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně a použila jsem přitom jen uvedené prameny a literaturu.

V Olomouci dne

Podpis:

Na prvním místě děkuji svému školiteli doc. Mgr. Miroslavu Vepřkovi, Ph.D., za odborné vedení disertační práce a mnoho cenných rad a podnětů. Též děkuji laskavým pracovníkům Slovanského ústavu AV ČR za umožnění přístupu do kartotéky Slovníku jazyka staroslověnského. Upřímně děkuji všem, kteří mi přispěli dobrými radami a připomínkami, bez nichž by tato práce mohla jen stěží vzniknout. V neposlední řadě chci poděkovat manželovi, synovi a rodičům za trpělivost a psychickou podporu během psaní práce.

Obsah

0 ÚVOD	8
1 METODOLOGIE ZPRACOVÁNÍ VYEXCERPOVANÝCH DOKLADŮ	10
1.1 Staroslověnština jako první spisovný jazyk Slovanů.....	11
1.2 Staroslověnská lexikografie.....	13
1.2.1 Slovník jazyka staroslověnského	13
1.2.2 Dodatky k 1. dílu Slovníku jazyka staroslověnského	14
1.2.3 Jednodílný „moskevský“ slovník staroslověnského jazyka	15
1.2.4 Etymologický slovník jazyka staroslověnského	15
1.3 Lexikální výpůjčka a její vymezení.....	16
1.3.1 Řecký vliv na lexikum staroslověnštiny.....	17
1.3.2 Latinský vliv na lexikum staroslověnštiny.....	20
2 FORMÁLNÍ ANALÝZA GRÉCISMŮ A LATINISMŮ VE STAROSLOVĚNŠTINĚ A CÍRKEVNÍ SLOVANŠTINĚ.....	23
2.1 Fonetická analýza výpůjček	24
2.1.1 Vitacismus	24
2.1.2 Itacismus	25
2.1.3 Ostatní hláskové adaptace	25
2.1.4 Výpůjčky nepodléhající žádným hláskovým změnám	27
2.2 Analýza výpůjček z hlediska morfologie	28
2.2.1 Substantiva.....	32
2.2.2 Adjektiva.....	36
2.2.3 Verba	38
2.2.4 Neohebné slovní druhy.....	38
2.3 Slovtvorba	39
2.3.1 Suffixace	40
2.3.2 Kompozice.....	44
2.3.3 Hybridní kompozita.....	46

3	SÉMANTICKÁ ANALÝZA GRÉCISMŮ A LATINISMŮ VE STAROSLOVĚNŠTINĚ A CÍRKEVNÍ SLOVANŠTINĚ	49
3.1	Náboženská terminologie	53
3.1.1	Pojmenování osob, církevních hodnostářů a úřadů církevní správy.....	55
3.1.2	Základní pojmy religionistiky	59
3.1.3	Názvosloví liturgické	61
3.1.4	Sakrální předměty, liturgické nádoby	63
3.1.5	Sakrální stavby a architektura.....	65
3.1.6	Církevní kalendář a slavnosti.....	66
3.1.7	Liturgická roucha, odívání kněží a mnichů	69
3.2	Přírodniny.....	70
3.2.1	Flóra	71
3.2.2	Mineralogie	73
3.2.3	Fauna	74
3.2.3.1	Zvířata domácí.....	74
3.2.3.2	Zvířata divoká.....	75
3.2.4	Přírodní jevy, útvary.....	77
3.2.5	Medicína	77
3.3	Lidská bytost – profese, povahové vlastnosti či rysy, pojmenování osob a funkcí ve státní správě	78
3.4	Duchovní kultura	79
3.4.1	Kalendář	80
3.4.2	Písemná kultura	82
3.4.3	Pojmenování vědních disciplín a oborů	83
3.4.4	Fyzikální veličiny (míry, váhy)	83
3.4.5	Hudba.....	86
3.5	Hmotná kultura.....	87
3.5.1	Předměty praktického využití.....	88
3.5.2	Architektura světských staveb	89
3.5.3	Odívání, oblečení, látky.....	90
3.5.4	Platidla.....	91
3.5.4.1	Židovské mince.....	93
3.5.4.2	Řecké mince	93
3.5.4.3	Římské mince	95
3.6	Ostatní.....	97

3.7	Výpůjčka a slovo domácí	97
3.7.1	арма – колесъница, оръжиѣ, боъъ	102
3.7.2	акридаъ – пръжъ, кобълица, мъшица	103
3.7.3	догъматъ – оучениѣ, заповетъ, оуставъ, поведаъ, вѣдаъ	104
3.7.4	магъ – влъхвъ, коренитъць, обавникъ, чародѣи, чародѣица	105
3.7.5	паропсида – блюдо, миса, скринъ, тривлиѣ, солило	107
3.7.6	педагогъ – пѣстоуиъ, пѣстоуиъникъ, наказателъ, казателъ, наставникъ	108
3.7.7	прапръждънъ/прѣпръждънъ – брошенъ, оброшенъ, оброшанъ, чрвленъ, оурвленъ	109
3.7.8	скини/скиниѣ – кровъ, жиѣ, сѣнь	111
3.7.9	кивотъ – кобъчегъ, краби, скрижали, скринѣ	112
3.7.10	тектонъ – дрѣводѣла	114
4	LEXIKÁLNÍ GRÉCISMY A LATINISMY	
	VE STAROSLOVĚNSKÝCH A CÍRKEVNĚSLOVANSKÝCH	
	PAMÁTKÁCH	115
4.1	Výskyt grécismů a latinismů ve staroslověnských a církevně	
	slovanských památkách z hlediska statistického	115
4.1.1	Písemné památky s největším podílem grécismů a latinismů	117
4.1.2	Písemné památky s nejmenším podílem grécismů a latinismů	121
4.2	Grécismy a latinismy podle četnosti výskytu v písemných památkách	
	.....	122
4.2.1	Nejfrekventovanější přejatá slova	123
4.2.2	Нарѣк легомена доложенá mezi grécismy a latinismy	125
5	ZÁVĚR	128
	SUMMARY	132
	SEZNAM TABULEK A GRAFŮ	134
	POUŽITÉ ZKRATKY	135
	POUŽITÉ	
	ZKRATKY	
	STAROSLOVĚNSKÝCH	
	A CÍRKEVNĚSLOVANSKÝCH PAMÁTEK	137

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	140
REJSTŘÍK VYEXCERPOVANÝCH GRÉCISMŮ A LATINISMŮ ZE SLOVNÍKU JAZYKA STAROSLOVĚNSKÉHO A DODATKŮ K SLOVNÍKU JAZYKA STAROSLOVĚNSKÉHO	147
ANOTACE	171

O Úvod

Historický vývoj jazyka lze nejlépe poznat prostřednictvím diachronního studia slovní zásoby, jejíž jednotlivé lexémy zaujímají ústřední postavení v hierarchii jazykových subsystémů a nejtěsněji spojují vývoj jazyka s vývojem společnosti jeho uživatelů. Jazykové i mimojazykové souvislosti nutí historickou lexikologii pohlížet na lexikální vývoj tak široce, že výsledky její analýzy jsou cenné nejen pro lingvistické disciplíny, ale i pro společenské vědy.

Slovní zásoba není pouhým shlukem jednotlivých slov, ale naopak složitým lexikálním systémem, v němž jednotlivá slova vstupují do vzájemných vztahů. Pro společné vlastnosti s jinými dílčími systémy jazyka je tedy možné chápat slovní zásobu daného jazyka jako systém.¹ Pokud se jedná o systémovou souvztažnost jednotek slovní zásoby, projevuje se především po stránce sémantické. Poněvadž lexikální jednotky mají povahu znaku, nejen lexikální význam, ale i lexikální forma závisí na jiných slovech a podléhá jejich vlivu, což je nejvíce patrné v historii slov. „Význam slova je určován jeho vztahem k ostatním slovům téhož slovníku, tj. jeho místem v daném lexikálním systému.“²

Slovní zásoba je specifickým znakovým systémem, jehož jednotka vyjadřující lexikální význam je specifická díky psychicky zpracovanému odrazu skutečnosti ve vědomí mluvčích, jazykově ztvárněných formou slova a díky vztahu k jiným jazykovým jednotkám. Jedná se tedy, jak o vztah mezi označovanou skutečností a uživateli jazyka, tak o odraz skutečnosti ve vědomí mluvčích nebo o vztah k jiným jednotkám stejného dílčího systému či jazykového systému vůbec. Důležité je uvědomit si požadavek bohatosti lexikonu jazyka a jeho stylového rozrůznění a zároveň je nutné dbát významové přesnosti a ustálenosti tam, kde to funkce jazyka vyžaduje.³

---

¹ NĚMEC, I. Principy studia slovní zásoby a jejího vývoje. *Slovo a slovesnost*. 1975, 36, s. 92.

² VACHEK, J., (ed.). *U základů pražské jazykové školy*. 1. vydání. Praha 1970, s. 57.

³ *Ibid.*, s. 58.

Naším záměrem, který prezentujeme v předložené disertační práci, je prozkoumat lexikální výpůjčky z řečtiny a latiny ve staroslověnině (stsl.) a církevní slovanštině (csl.), neboť vliv řecké (byzantské) a římské kultury na slovanskou kulturu (a tedy i na jazyk) je rozsáhlý. V práci pomíjíme nomina propria, toponyma a kalky.

V disertační práci si neklademe za cíl podrobně pojednat o všech vyexcerpovaných výpůjčkách, a podrobit je tak detailní etymologické analýze, což by jistě vedlo k pozoruhodným závěrům, ale pokusíme se na grécismy a latinismy nahlédnout v obecnější, avšak komplexnější rovině. Zaměříme se na jejich formální stránku, dále budeme sledovat, jak se výpůjčky tvaroslovně a hláskoslovně „přizpůsobily“ staroslověnině a církevní slovanštině, předložíme sémantickou analýzu grécismů a latinismů, následně se budeme věnovat synonymům a poslední kapitola bude pojednávat o zastoupení lexikálních grécismů a latinismů v písemných pramenech, tj. v staroslověnských a církevněslovanských památkách.

1 Metodologie zpracování vyexcerpovaných dokladů

Disertační práce navazuje na diplomovou práci *Výpůjčky ve staroslověštině a církevní slovanštině*.⁴ Vzhledem k tomu, že překladová literatura stsl. a csl. vychází ve většině případů z řeckých předloh, v menší míře pak z předloh latinských, zaměříme se na výpůjčky z řečtiny a latiny a slova evidentně jimi ovlivněná. Za cíl si klademe zjistit, jakých sémantických oblastí se tyto výpůjčky týkají, jak se včlenily do hláskoslovné a tvaroslovné struktury stsl. a csl., zda bylo frekventovanější slovo přejaté, nebo domácí, a jaké je zastoupení grécismů a latinismů v stsl. a csl. památkách.

Excerpce výpůjček byla provedena na základě materiálu zachyceného v *Slovníku jazyka staroslověnského* (dále SJS)⁵ včetně dosud vydaných *Dodatků k Slovníku jazyka staroslověnského* (dále *Dodatků*).⁶ Základní materiálovou bází představují tedy excerpta obsažená v I. – IV. dílu SJS. Odkazy na příslušná slovníková hesla, z nichž v práci vycházíme, jsou uvedeny u každého jednotlivého lexému v soupisu excerpt, který je přílohou této práce. Seznam hesel je řazen abecedně (podle cyrilice) a je zapsán v podobě, v níž se nachází v SJS. Předložená disertační práce vychází ze 780 excerpt,⁷ pořízených dle SJS.

Způsob získávání a zaznamenávání hesel a údajů, které se jich týkají, se řídil cíli, k nimž jsme v disertační práci směřovali. Jednotlivá excerpta byla tedy zaznamenána s přesnými údaji týkajícími se hesla samotného, lokace podle památek a ekvivalenty v češtině, řečtině a latině. Taktéž byl průběžně pořizován i záznam o odkazech na výrazy synonymní, zaznamenané v hesle SJS zkratkou Cf. („confer“).

Materiál získaný ze SJS a *Dodatků* byl posléze tříděn dle nejruznějších kritérií: podle slovnědruhového, kmenového a rodového

---

⁴ JAMNÁ, B. *Výpůjčky ve staroslověštině a církevní slovanštině*. Diplomová práce. Olomouc 2006.

⁵ KURZ, J. – HAUPTOVÁ, Z., (ed.). *Slovník jazyka staroslověnského – Lexicon linguae palaeoslovenicae. I–IV*. Praha 1966, 1973, 1982, 1997. ISBN 80-85494-38-8.

⁶ HAUPTOVÁ, Z., (ed.). *Slovník jazyka staroslověnského – Lexicon linguae palaeoslovenicae. V. (addenda et corrigenda)*. Praha od r. 2010. ISBN 978-80-86420-42-4.

⁷ Výsledky ze statistického šetření, které v naší práci předkládáme, nelze chápat absolutně. Uvádíme je pouze pro ilustraci dané lingvistické problematiky.

zařazení, dále se zřetelem k tvarosloví (slovotvorba – sufixace, kompozice atd.), k jejich sémantice, a také s ohledem na synonymii a dále podle výskytu ve staroslověnských a církevněslovanských památkách.

Kromě staroslověnského slovníku, z něhož práce vychází, byl pro nás základní podmínkou sine qua non *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (dále ESJS),⁸ který se stal pro nás velkou oporou při odhalování (ověřování) původu jednotlivých slov.

Samozřejmě jsme si vědomi toho, že jakékoliv závěry, např. ze statistického šetření, které v disertační práci budou uvedeny, nelze chápat absolutně, neboť slovní zásoba obsažená v SJS, vychází z neúplného souboru textů, což je dáno povahou a rozsahem stsl. a csl. památek. Rozsah materiálu, jenž je zpracován v SJS, je omezen na tzv. kanonické památky, památky dochované v opisech z pozdější doby, ale vznikuvší ve stsl. epoše a také památky českocírkevněslovanské. I přes toto omezení představuje však SJS lexikografické dílo světového významu.

Pro přepis slov⁹ do cyrilice byl použit font Kliment a pro přepis speciálních znaků latinkou font Fonetic X. Autorem obou zmíněných fontů je Kiril Ribarov. Fonty byly vytvořeny za podpory grantu Univerzity Palackého v Olomouci v r. 1997 a 1998, řešitelkou byla doc. PhDr. Helena Bauerová. Řecké výrazy jsou zapsány řec. abecedou fontem Old Greek Hlv.

1.1 Staroslověnština jako první spisovný jazyk Slovanů

Staroslověnština jako nejstarší slovanský spisovný jazyk byla nástrojem „misionářské, učitelské a církevně organizátorské činnosti Konstantina Filozofa, jeho bratra Metoděje a jejich literární družiny na

---

⁸ HAVLOVÁ, Eva a kol. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. (Svazek 1 – 14). 1. vydání. Od r. 1989. BIČAN, Aleš a kol. (Svazek 15 – 16). Od r. 2010.

⁹ Výpůjčky ve staroslověnině uvedené v naší práci jsou zapsány cyrilicí a kurzívou, jejich řecké, příp. latinské ekvivalenty jsou zapsány v závorce. Novočeský překlad je zaznamenán v uvozovkách. Zkratky jednotlivých památek odpovídají SJS (SJS I.; Úvod, s. LXII – LXXVI a dodatky k úvodu viz SJS III.; s. 670 – 671, SJS V.; s. 25 – 27).

Velké Moravě v druhé polovině 9. století.“¹⁰ Staroslověnský jazyk, jehož vznik a vývoj je těsně spjat s naším územím, patří k slovanským jazykům jižní větve. Základem staroslověnštiny se stala soluňská nářečí, respektive jejich kulturní dialekt, jenž byl pro Slované srozumitelný, neboť slovanská nářečí si byla v té době velmi blízká. Staroslověnština představuje jazyk knižní, kterým jsou napsány nejstarší slovanské památky. Jazyk staroslověnský podobně jako ostatní slovanské jazyky vychází z jazykového základu, „z předpokládaného společného jazyka, zvaného praslovanštinou.“¹¹

Užívání staroslověnštiny na území velkomoravské říše je neodmyslitelně spjata s misijní činností Konstantina – Cyrila a jeho bratra Metoděje. Působení soluňských bratrů, kteří na Velkou Moravu přinesli helénskou tradici, hraje dodnes důležitou roli ve vývoji slovanské kultury. Je nutné si uvědomit geniálnost Konstantina, který byl v tomto ohledu mezi svými současníky výjimečný tím, že „jeho rozhodnutí založit své misijní působení mezi Slované na vytvoření písemnictví v jejich jazyku a sloužit v něm dokonce liturgii, byl čin přímo revoluční, který neměl v té době předchůdce ani obdoby.“¹² Navíc byl nejen výborný teolog a exegeta biblických textů, ale i lingvista a znalec různých písem, což bylo předpokladem pro vytvoření abecedy a slovanského literárního jazyka.¹³

Je zřejmé, že staroslověnština jako první spisovný slovanský jazyk i literatura jím napsaná byly vytvořeny zprvu především pro účely náboženské, což dosvědčuje mimo jiné jeho slovní zásoba. Předpokládá se, že ještě před příchodem na Moravu sestavil Konstantin první slovanskou abecedu, tzv. hlaholici. Ještě je třeba poznamenat, že později vzniklo na území Bulharska jednodušší písmo, tzv. cyrilice, vytvořená na základě řecké majuskule, jež se stala základem pozdější ruské azbuky, ale i grafických systémů, které, po jistých obměnách, užívají dnes Ukrajinci, Bělorusové, Bulhaři, Srbové, Makedonci,

---

¹⁰ VEČERKA, R. *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. 1. vydání. Praha 2006. ISBN 80-244-0889-9, s. 87.

¹¹ KURZ, J. *Učebnice jazyka staroslověnského*. 1. vydání. Praha 1969, s. 8.

¹² VAVŘÍNEK, V. Učil se svatý Cyril na Krymu latinsky? *Slavia*. 2005, 74. ISSN 0037-6736, s. 146.

¹³ *Ibid.*

a dokonce i někteří Neslované. Oba bratři se narodili v Řecku, pocházeli ze Soluně „obklopené slovanským obyvatelstvem“,¹⁴ vyrůstali v bilingvním prostředí, to znamená, že už od dětství znali slovanskou řeč Soluně a jejího okolí tak dobře jako svoji mateřštinu: vytváření staroslověnštiny by totiž bylo téměř nemyslitelné bez dokonalé znalosti obou jazyků, řečtiny i slovanštiny.

1.2 Staroslověnská lexikografie

Staroslověnština se pro nás stává důležitým pramenem pro poznávání historie a kultury byzantskoslovanské nebo velkomoravské, je také nezbytná pro studium dějin slovanských jazyků. Právě pro „zpřístupnění“ tohoto jazyka a jeho textů širšímu badatelskému okruhu z řad literátů, lingvistů, právníků, historiků, teologů aj. bylo zapotřebí písemně zachytit jeho slovní zásobu.

Zpočátku byly stsl. lexémy zachyceny v rámci slovních rozborů památek, v jejich edicích, slovníčcích nebo v chrestomatiích, byly sestavovány tzv. indexy verborum stsl. památek, avšak časem bylo nutné zpracovat slovní zásobu komplexněji. První kroky v tomto směru učinil F. Miklosich ve svém díle *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum* z let 1862 – 1865, poté se pokusili zpracovat slovní fond stsl. a csl. L. Sadnik a R. Aitzetmüller ve slovníku *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten* z r. 1955. Většina dalších prací už byla vytvářena jako dílo kolektivu. Byly vybrány nejlepší edice, z nichž se pořizovala jednotlivá excerpta, a tak vznikla bohatá materiálová báze, která představovala bezpečnou základnu, o niž bylo možné se opřít jednak při sestavování slovníku, jednak při zkoumání stsl. jazyka.

1.2.1 Slovník jazyka staroslověnského

Dosud nejrozsáhlejším a nejkompexnějším lexikografickým zpracováním stsl. slovní zásoby je *Slovník jazyka staroslověnského*, který vycházel více než 40 let. Ukázkový sešit vyšel v r. 1956, ten byl zaslán všem zájemcům jak doma, tak i v zahraničí s prosbou o kritické

---

¹⁴ VAVŘÍNEK, V. Učil se svatý Cyril na Krymu latinsky? *Slavia*. 2005, 74. ISSN 0037-6736, s. 146.

připomínky a rady. Vzhledem k časovému rozpětí, v němž byl SJS zpracován, se na jeho vzniku podílela řada badatelů. První sešit SJS byl veřejně publikován v r. 1958 pod redakcí: A. Dostála, B. Havránka, K. Horálka, J. Kurze, F. V. Mareše, A. Mátla, M. Štěrbové, J. Vašici. Dodnes je vydáno celkem 56 sešitů, z toho 1 – 52 „základní“ SJS, sešity 53 – 56 jako „addenda et corrigenda“; (poslední, 56. sešit vyšel v r. 2014). V současné době je redakce SJS (zvl. jeho *Dodatků*) zastoupena: V. Konzalem, F. Čajkou, M. Chromou, Š. Pilátem.

Během vydávání SJS vznikaly menší stsl. slovníky, jak tzv. kanonických památek, tak i rukopisů mladších období, i historických slovníků slovanských jazyků, jejichž autoři metodologicky navázali na SJS. Jak vyplývá z různých příspěvků a ohlasů týkajících se vydávání SJS, nejvíce se členové redakce potýkali s problémem vymezení stsl. památek, z nichž bude excerpováno a jejichž lexikum bude zahrnuto do SJS.¹⁵

Slovník podává uživateli všestranné informace, např. rodovou, kmenovou příslušnost u substantiv, výskyt v písemných památkách, význam stsl. slova, který je určený vzhledem k danému místu v stsl. textu, tedy nikoliv mechanickým překladem slova řeckého, latinského, příp. starohornoněmeckého, v češtině, ruštině, němčině, zčásti latině, kromě toho jsou uváděny i originální paralely řecké nebo latinské, příp. starohornoněmecké, někdy i hebrejské. Pod tímto bližším určením a cizojazyčnými ekvivalenty se nacházejí doklady stsl. lexému ve větném spojení a bez jakýchkoli pravopisných úprav. Závěr hesla odkazuje na výrazy blízké či synonymní, pokud se v stsl. vyskytují. *Slovník jazyka staroslověnského* přináší též výklady věcné, tzn. výklady reálií, vlastních jmen, odborných termínů.

1.2.2 Dodatky k 1. dílu Slovníku jazyka staroslověnského

Dodatky jsou dalším stupněm ve zpracování lexikálního materiálu, který byl excerpován českými paleoslovenisty, slavisty a dalšími odborníky od 2. poloviny 20. stol. dodnes. Na vydané čtyři díly

---

¹⁵ Srov. BLÁHOVÁ, E. Jubileum Slovníku jazyka staroslověnského: k 30. výročí zahájení jeho tisku a k 60. narozeninám jeho hlavní redaktorky Zoe Hauptové. *Slavia*. 1989, 58. ISSN 0037-6736, s. 337.

SJS, který průběžně vycházel v 52 sešitech v letech 1958 – 1997 navazují dodatky, které si kladou za cíl stát se jeho V. dílem (kap. 1.2.1). Již během vydávání jednotlivých sešitů SJS, kdy se doplňovala materiálová báze o lexémy z dalších památek, byla pocitována nutnost vydat „*addenda et corrigenda*“ k I. dílu SJS. Jednotlivá hesla sestavili Z. Hauptová a V. Konzal; na úpravě hesel se podíleli F. Čajka, Z. Hauptová, M. Chromá, V. Konzal a Š. Pilát.

Cílem *Dodatků* bylo jednak doplnit již existující hesla I. dílu SJS na základě nové excerpce a zpracovat hesla nová, která v I. dílu SJS z důvodů nových nálezů stsl. rukopisů nemohla být původně zaznamenána, příp. byla zpracována neúplně atd., jednak odstranit některé nedostatky I. dílu SJS a doplnit chybějící významy, odkazy na synonyma apod. Realizace *Dodatků* má za úkol SJS vědecky uzavřít a částečně slovník aktualizovat.

1.2.3 Jednodílný „moskevský“ slovník staroslověnského jazyka

Na základě spolupráce Československé akademie věd a Akademie věd SSSR vyšel v Moskvě v r. 1994 jednosvazkový stsl. slovník *Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков)*, na jehož zrodu se podíleli jak čeští slavisté: E. Bláhová, S. Herodes, L. Pacnerová, R. Večerka, tak slavisté z Ruska: P. M. Цейтлин, С. Б. Бернштейн. Materiálovou bází slovníku tvořila pražská kartotéka SJS, avšak s omezením na památky kanonické. Součástí hesla jsou dostupné řecké paralely, frekvence slova a odkaz na synonyma. Heslo je přeloženo do ruštiny a češtiny. Ruština se stala i výkladovým jazykem slovníku.¹⁶

1.2.4 Etymologický slovník jazyka staroslověnského

Dalším nezbytným pomocníkem se pro naše zkoumání výpůjček v stsl. a csl. stal *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, který zatím vyšel v 16 sešitech v letech 1989 – 2012. Návrh zpracovat původ stsl. lexémů podali r. 1983 pracovníci brněnské pobočky Československé akademie věd Etymologického slovníku slovanských

---

¹⁶ MAREŠ, F. V. *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. 1. vydání. Praha 2000. ISBN 80-7215-111-8, s. 638.

jazyků v čele se zesnulou E. Havlovou. Přípravné práce proběhly překvapivě rychle a již r. 1986 vychází ve *Slavii* článek o zásadách zpracování slovníku, v němž E. Havlová píše: „Jeden ze slovanských jazyků, jenž dosud nemá svůj samostatný etymologický slovník, je staroslověnština.“¹⁷ Jedná se o slovník středního rozsahu (1400 hesel slovanských slovních rodin, a více než 1000 slov přejatých). Byl koncipován v návaznosti na SJS, tzn. obsahuje slova z kanonických památek, případně csl. slova, pokud ovšem byla v SJS zahrnuta. Z hesla se zpravidla dovídáme o celém tzv. slovním hnízdě. Záhlaví hesla je zapsáno u jmen v nominativu singuláru s genitivní koncovkou singuláru a označením rodu, verba jsou zaznamenána v infinitivu, s koncovkou 3. osoby singuláru; ostatní slova mají uvedenu zkratku slovního druhu. Význam lexému je v ESJS přeložen i do němčiny. *Etymologický slovník staroslověnského jazyka* oproti *Slovníku jazyka staroslověnského* podrobněji vysvětluje reálie. Hesla jsou z cyrilice přepisována do latinky a řazena podle latinské abecedy. Redakce ESJS se zpočátku ujali: E. Bláhová, Z. Hauptová, J. Petr, R. Večerka; hesla sestavovali: L. Hanzlíková, E. Havlová, I. Janyšková, H. Karlíková, P. Peňáz, H. Pleváčová, B. Skalka, Ž. Šarapatková, V. Šaur, D. Tenorová, P. Valčáková. Redakce posledních sešitů je tvořena: I. Janyškovou, V. Blažkem, Z. Hauptovou, V. Konzalem, Ž. Šarapatkovou, R. Večerkou; sekretářem redakce je V. Boček.

1.3 Lexikální výpůjčka a její vymezení

Výpůjčka neboli slovo přejaté vzniká při jazykovém kontaktu, kdy dochází k převzetí jazykových jednotek nebo forem z jednoho jazyka do druhého. Jedná se o slova, která přejímající jazyk neobsahuje, a přitom jej ve své slovní zásobě potřebuje. Jsou to především výrazy z odborné terminologie. „Přejatá slova tvoří v jazyce – příjemci zvláštní subsystém, který ve více oblastech (morfologie, slovtvorba, stylistika) funguje v zajímavém napětí mezi systémem jazyka – dárce a jazyka – příjemce.

---

¹⁷ HAVLOVÁ, E. Etymologický slovník jazyka staroslověnského: zásady práce a ukázky hesel. *Slavia*. 1986, 55, s. 337.

Tento subsystém však pro nás nemá jen hodnotu lingvistickou, nýbrž přímo kulturně-historickou.¹⁸ Podmínkou pro přijetí „nového“ lexému je podle M. Dokulila to, že „slovo cizího jazyka se jednak musí adaptovat přejímajícími jazyky po stránce zvukové, jednak musí být v tomto jazyce slovnědruhově zařazeno a morfologicky formováno.“¹⁹ Významnou roli při přejímání slov hrají tzv. mezinárodní slova, jež jsou nejčastěji utvořená z prvků řeckých nebo latinských. V některých dobách výpůjčky pronikají do jazyka hromadně, často zůstávají omezeny na určité vrstvy společnosti (na odborníky, na vyšší společenské vrstvy apod.) a často zase zanikají.²⁰

Lexikální výpůjčky ve staroslověnštině jsou ve většině případů takovou skupinou slov, jejichž jádro tvoří především speciální termíny teologické, filozofické, právní, přírodovědné nebo literární a názvy „biblických“ reálií. Nelze ani vyloučit, že některé výpůjčky zaznamenané v souboru excerpt se staly součástí slovní zásoby jazyka, označovaného jako *lingua quarta*, „který se předpokládá jako pomocný verbální christianizační nástroj misionářů v době před vznikem slovanského písma a slovanského písemnictví.“²¹

1.3.1 Řecký vliv na lexikum staroslověnštiny

Řecký vliv na staroslověnštinu, který se markantně odráží i v našem materiálu lexikálních výpůjček, byl velmi silný. Jednak se řečtina do stsl. dostávala cestou ústní, tj. z živé mluvené řečtiny do dialektu, který se stal základem stsl., prostřednictvím přímých kontaktů Slovanů s Řeky žijícími na Balkáně, jednak cestou literární, z jazyka řec. předloh, jež byly do staroslověnštiny překládány.²² Lze konstatovat, že stsl. se formovala právě na překladech, což je možné doložit výskytem grécismů v stsl. a csl. památkách. R. Večerka vliv řečtiny na lexikum stsl. dělí na dva základní proudy. První skupinu tvoří lidové (ústní)

---

¹⁸ KYSUČAN, L. Řecké a latinské výpůjčky ve staré češtině do roku 1500. *Echo Latina*. 1994, 3. ISSN 1210-7336, s. 43.

¹⁹ DOKULIL, M. *Tvoření slov v češtině: Teorie odvozování slov*. 1. vydání. Praha 1962, s. 20.

²⁰ ŠMILAUER, V. *Nauka o českém jazyku*. 3. vydání. Praha 1972, s. 117 – 118.

²¹ BAUEROVÁ, H. K lexikálním archaismům charvátskohlaholských textů. *Cyrrillomethodiana: In honorem Aemiliae Bláhové et Venceslai Konzal*. *Slavia*. 2001, 70. ISSN 0037-6736, s. 297.

²² VEČERKA, R. Vliv řečtiny na staroslověnštinu. *Listy filologické*. 1971, 94, s. 129.

grécismy úzce spjaté s původem Cyrila a Metoděje, kteří pocházeli z bilingvního prostředí Soluně. Jeden z hlavních předpokladů jejich mise na Velkou Moravu bylo sestavit slovanské písmo a přeložit náboženské, liturgické, biblické aj. texty do nově vznikajícího slovanského jazyka. Právě řečtina posloužila soluňským bratrům v mnoha ohledech jako vzor pro nově se formující jazyk. Jasně vymezit lidové grécismy není snadné, neboť v mnoha případech se shodovaly s grécismy literárními.²³ Druhá skupina se vyznačuje působením řečtiny na stsl. prostřednictvím literárních předloh, které bylo mnohem výraznější než působení mluveného jazyka. Staroslověnština zaujala mezi ostatními evropskými středověkými spisovnými jazyky zvláštní pozici díky tomu, že se „stala nástrojem písemnictví zásluhou záměrné a promyšlené činnosti filologicky vzdělané a nadané osobnosti a její literární družiny.“²⁴ Dále stsl. byla „vytvořena“ pro náboženské účely a fungovala v odtržení od své vlastní přirozené jazykové základny (přenesena z domácí Byzance do západoslovanského prostředí Velké Moravy).²⁵

Staroslověnština byla na velkomoravské půdě jazykem dobře srozumitelným, i když „jako jazyk oficiální církevní literatury a liturgie narážela na funkční hráz mezi sebou a živým jazykem toho regionu, na němž se jí užívalo ve vysokém písemnictví.“²⁶ Identifikovat řecký vliv na stsl. prostřednictvím literatury ztěžují dvě okolnosti – nejsou známy konkrétní předlohy stsl. překladů a nedochovaly se protografy stsl. překladů, ale až jejich pozdější opisy, které byly různě upravovány.

Bezprostřední vliv řečtiny na stsl. se projevil u tzv. „významových výpůjček“ neboli „sémantických kalků“, kdy se geneticky příbuzná slova ve stsl. významově změnila. Jedná se o sémantickou „adaptaci domácích slov podle řeckých matricových výrazů, často v jejich terminologizaci ve smyslu teologické, vědecké nebo jiné speciální

---

²³ VEČERKA, R. Vliv řečtiny na staroslověnštinu. *Listy filologické*. 1971, 94, s. 129.

²⁴ VEČERKA, R.: *Staroslověnská etapa českého písemnictví*. 1. vydání. Praha 2010. ISBN 978-80-7422-044-9, s. 106.

²⁵ Samozřejmě rozdíly mezi Slovy byzantskými a velkomoravskými v té době nebyly výrazné.

²⁶ Ibid.

interpretace.²⁷ Zjednodušeně řečeno, „jestliže se slovanské slovo shodovalo primárně s některým řeckým ve významu *a*, mohlo sekundárně získat i významy *b*, *c*...*n* své řecké předlohy, které před tím nemělo.“²⁸ Například stsl. výraz *отъць* ve významu „otec jako rodič mužského pohlaví“ lze sémanticky chápat i jako „kněz, mnich, biskup“.

V této souvislosti je možno uvést např. čes. výraz „metropole“ (= hlavní město státu, určitého kraje, mateřské město, země /v poměru ke koloniím/, církevní provincie, arcibiskupství; *metropolita* = „arcibiskup“), které je doslovně přeloženo z lat. *metropolitanus*, řec. *μήτηρ* „matka“ a *πόλις* „město“ = „matka měst“. Pojmenování stsl. *МАТИ* „matka“ (psl. *mati*, bulh. dial. *māti*, *máter*, sch. *māti*, *mätēr*, sln. *māti*, slk. *mať*, stč. *māti*, *mátě*, *mát'*, pol. *mac*, *macierz*, rus. *mať* – vše ve významu „matka pečující o potomstvo, žena zastávající funkci matky“). Psl. lexém *mati* (gen. *matere*) vyšel z ide. **mātēr* (gen. **māt[e]res*) „matka“. Pokud bychom chtěli tento termín hlouběji „etymologicky“ poznat, musíme si nejdříve výraz *mätēr* rozdělit na dvě části: *mā* + *tēr*, přičemž první segment *mā* bývá pokládán za lalickou slabiku (první dětské slabiky oslovující matku) a druhá část slova *tēr* bývá často spojována se sufixem činitelských jmen *-ter/-tor-*. Kromě „vlastního“ významu „matka“ se vyskytuje *МАТИ* i ve spojení *МАТИ ГРАДОМЪ* /řec. *μητρόπολις*, lat. *mater civitatum*/ „matka měst“, což je důkazem sémantického kalku (ESJS; s. 457 – 458).

Vliv řečtiny je patrný i v oblasti kalků a polokalků v oblasti kompozit. Slova, jež jsou do stsl. přejata prostřednictvím slovotvorného modelu, jsou překládána poměrně často podle řec. „vzorů“. „Za kalky bývají pokládány staroslověnské složeniny s prvním komponentem častěji nebo nejčastěji se modelově opakujícím, např. *БЛАГ-* a *ДОБРЪ-* za řec. *εὖ-*“²⁹

²⁷ VEČERKA, R.: *Staroslověnská etapa českého písemnictví*. 1. vydání. Praha 2010. ISBN 978-80-7422-044-9, s. 108.

²⁸ VEČERKA, R. *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. 1. vydání. Praha 2006. ISBN 80-244-0889-9, s. 242.

²⁹ ZÁBRANSKÝ, L. *Kompozita ve staroslověnině*. 1. vydání. Hradec Králové 2012. ISBN 978-80-7435-180-8, s. 141.

Nesmazatelnou stopu řečtina zanechala v stsl. prostřednictvím přímých výpůjček, jež jsou hlavním cílem našeho lexikologického bádání. Je nutné si uvědomit specifičnost stsl. na pozadí slovanských dialektů. Staroslověnština nebyla na slovanské půdě vnímána jako cizí jazyk, ale právě naopak, byla vnímána jako jazyk domácí. „Vstupovala tak do intimních relací s živou mluvou lidovou, popř. s mluveným kulturním dialektem, neboť teprve spolu s nimi vytvářela komplexní jazykovou realitu daného etnického společenství.“³⁰ Staroslověnština přejímala i taková slova, která v řecké předloze již byla přejata například z hebrejštiny či aramejštiny (např. *ΑΜΗΝ* „amen“, *ΜΑΝΩΝΑ* „mana“), anebo byla původu latinského (např. *ΚΕΝΤΟΥΡΗΟΝ* „setník“, *ΚΟΥΣΤΟΔΙΝΑ* „stráž“, *ΚΕΣΑΡ* „cesar“). Motivem pro zachování původního „cizího“ slova mohla být jeho citátová povaha. Šlo o tzv. příznakově cizí slova, jež byla Konstantinem do stsl. přejímána bez překladu, neboť se v textu řeckých předloh jevila jako cizí výpůjčky. Touto cestou se do stsl. a csl. dostaly nepřeložené hebraismy a latinismy. Platilo zde pravidlo, že co bylo cizí v textu předlohy, to zůstalo nepřeloženo i v stsl. Přímé výpůjčky z řečtiny doplňují slovní zásobu stsl. především o speciální terminologii filozoficko-teologickou či kulturně civilizační.

1.3.2 Latinský vliv na lexikum staroslověnštiny

Vliv latiny na staroslověnštinu nebyl tak silný jako vliv řecký. Působení latinské kultury je zřetelnější až v 10. a 11. století. Řecké předlohy, jež se do stsl. překládaly, byly, obecně posuzováno, početnější než předlohy latinské, jednak řada slov „tvářících se latinsky“ byla původu řeckého. Latinismy do stsl. pronikaly jednak ústně z živé slovanské řeči (kulturního dialektu) jako lexikální výpůjčky (např. *ΚΟΜΒΚΑΤΗ* „podávat, přijímat“, *ΛΙΛΙΝΑ* „květina, lilie“, *ΟΠΛΑΤ* „obětní dary“) a jako slovtvorné kalky (např. *ΒΥΣΕΜΟΓΩΝ* „všemohoucí“ – podle lat. omnipotens), jednak prostřednictvím literárního působení textu na text,

---

³⁰ VEČERKA, R. Řecký podíl na formování staroslověnštiny jako spisovného jazyka Velké Moravy. In *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Lingvistika*. Československý komitét slavistů. Praha 1973, s. 59.

tn. latinských předloh na stsl. překlady knih biblických, zvl. evangelií a žaltáře.³¹ Po nahlédnutí do ESJS zjistíme, že poměrně často se výpůjčky původu řeckého dostaly do stsl. prostřednictvím (středověké) latiny (např. *ΔΟΓΜΑΤΗΣΑΤΗ* „učit, vykládat články víry“, *ΕΠΗΤΗΜΗΝΑ* „/církevní/ trest“, *ΛΙΤΑΝΗΝΑ* „prosebná modlitba“).

Samozřejmě nesmíme opomenout velkomoravské překlady z latiny u *Kyjevských listů* a *Zapovědi svętyichъ отъсь*, jež se staly pokladnicí přejatých slov. Je třeba zdůraznit i to, že latina byla jako liturgický jazyk na Velké Moravě užívána už v době předcyrilometodějské, ale i v průběhu cyrilometodějské mise, kdy byla používána souběžně se stsl. (např. při mši svaté se nejdříve četlo evangelium latinsky a pak stsl., jak ustanovovala papežská bula z r. 880). „Literární prostředí opakované a průběžné konfrontace latinského znění bible s řeckým otvíralo jak původním překladatelům, tak i opisovačům biblických textů na Moravě možnost užít v stsl. textech týchž překladatelských postupů a principů, které znali z Vulgáty, a zaručovalo jazykovým prostředkům takto shodně s latinou od řečtiny odchylným legitimnost v slovanském liturgickém jazyce.“³²

V souvislosti s latinou nelze opomenout skutečnost, že oba bratři museli tento jazyk poměrně dobře znát. Konstantin, jenž studoval na vyšším učení na císařském dvoře v Konstantinopoli, musel být obeznámen s latinským jazykem, neboť právě kancelář na císařském dvoře se zabývala překlady latinských dokumentů, které do Konstantinopole zasílali západní panovníci nebo papežové. Bylo zapotřebí překládat diplomatické dokumenty či akta západních synod. Latina přetrvávala také v byzantském právu, jako je např. *Codex Iustinianus*, jenž byl až po půl století přeložen z latiny do řečtiny, což je dokladem toho, že v Konstantinopoli bylo v 9. století dostatek právníků znalých latiny. Pokud jde o Metoděje, již od dětských let se pohyboval mezi právníky. Navíc je třeba si uvědomit, že oba bratři se na Moravě

---

³¹ VEČERKA, R. K vlivu latiny na staroslověnštinu. *Slavia*. 1978, 47, s. 340.

³² *Ibid.*, s. 341.

věnovali jednak překladu knih teologických a liturgických, jednak vytvoření právních kodexů. I když pro své překlady Konstantin a Metoděj užívali řecky psané předlohy, existence latinských právních spisů jim musela být dobře známa.³³

---

³³ VAVŘÍNEK, V. Učil se svatý Cyril na Krymu latinsky? *Slavia*. 2005, 74, s. 141 – 148. ISSN 0037-6736, s. 146 – 147.

2 Formální analýza grécismů a latinismů ve staroslověně a církevní slovanštině

V této kapitole se zaměříme na formální analýzu latinismů a grécismů. Během vlastní excerpcce jsme se snažili získat a zaznamenat maximum poznatků o jednotlivých slovech, a to především z hlediska formálního. Materiál, z něhož vycházíme, je zachycen ve standardní slovníkové podobě, tzn. jména jsou uvedena v nominativu singuláru, u substantiv s genitivní koncovkou, sloveso je zachyceno v podobě infinitivní a ve tvaru 1. a 2. osoby singuláru, u každého lexému je zaznamenán druh slova, u jmen rod, dále výraz řecký, příp. latinský předlohoví ekvivalent. Je nám tedy umožněno pohlížet na jednotlivá excerpta z hlediska hláskosloví, slovních druhů, rodů a kmenů či tvarosloví.

Vliv řečtiny i latiny je patrný i v grafice, a tedy ve výslovnosti současných lexémů. Výslovnost je rozdílná v jazycích západoslovanských a východoslovanských. „V době, kdy vznikala z řecké abecedy *cyrilice*, označovala totiž už některá řecká písmena jiné hlásky než v době klasické iónsko-atické řečtiny.“³⁴ Slova, jež byla přejata během velkomoravského období (9. – 10. století) do staroslověně a dodnes se vyskytující v jazycích východoslovanských, si zachovávají zpravidla výslovnost tehdy obvyklou. Jiná situace nastala v jazycích západoslovanských, kde většina slov byla přejata z řečtiny prostřednictvím latiny, což se odrazilo i v pravopisu klasické výslovnosti jednotlivých lexémů. V problematice pravopisu a výslovnosti můžeme u výpůjček nalézt jednu ze zásadních odlišností jazyků východoslovanských a západoslovanských. Samozřejmě nelze tvrdit, že výše uvedený poznatek se důsledně uplatňuje u všech výpůjček. „Při historických kontaktech západních, východních a také jižních Slovanů docházelo nezdědka k vzájemnému prolínání a přejímání různých výrazů. Vývojové cesty, teritoriální i časové okolnosti přejetí jednotlivých slov nelze vystopovat s absolutní přesností. Nalézáme proto v řadě

---

³⁴ ŽAŽA, S. *Latina a řečtina v slovní zásobě, gramatice a terminologii slovanských jazyků*. 1. vydání. Brno 2010. ISBN 978-80-210-5138-6, s. 18.

případů různé nedůslednosti, které odporují systémovým předpokladům.“³⁵

2.1 Fonetická analýza výpůjček

Zdomácňování výpůjček se neodehrávalo jenom po stránce významové, ale i po stránce formální, kdy se přejatý lexém přizpůsoboval hláskovému systému zvukové struktury domácího lexikonu. Cizí hláskové skupiny neobstály především na konci slova, a proto jsou nahrazovány domácími koncovkami. Grécismy a latinismy se ve většině případů nepřejímaly přímo, tzn. literu po liteře, ale docházelo zde k hláskovým (systémovým) adaptacím, při kterých se výpůjčka přizpůsobila staroslověnštině, jako bylo např. přiřazení k určité deklinaci. Tím je potvrzeno obecně známé pravidlo, že při přejímání slov je zapotřebí výraz „přizpůsobit“ jazyku domácímu.

Hláskové změny se výrazně projeví v stsl. vlivem řeckého vitacismu (kap. 2.1.1) a itacismu (kap. 2.1.2). Ostatní hláskové změny nejsou u výpůjček tak výrazné, proto je nevyčleňujeme do samostatných podkapitol, ale zahrnujeme jejich výčet souborně do podkapitoly „Ostatní hláskové adaptace“ (kap. 2.1.3).

2.1.1 Vitacismus

Jedním z projevů vlivu lidové řečtiny na staroslověnštinu je vitacismus. Je to poměrně zajímavý jev, neboť litera je zapsána stejným grafémem, ale výslovnost je zcela rozdílná. Tato hlásková změna nastala v řečtině již na území Byzance ještě před přjetím Slovanů. Slované tedy neměli možnost vnímat tento grafém jinak, proto ho přejali dle jeho výslovnosti.

V našem materiálu je tento typ hláskového přizpůsobení zastoupen jednak u všech lexémů s počátečním „B“, např. *βαρβαρος* (řec. βάρβαρος) „barbar, cizozemec“, *βραβηνα* (řec. Βραβείον) „cena, odměna za vítězství“, *βασιλικъ, басильскъ* (řec. βασιλικός) „bazilišek“, *βογρηλз* (řec.

---

³⁵ ŽAŽA, S. *Latina a řečtina v slovní zásobě, gramatice a terminologii slovanských jazyků*. 1. vydání. Brno 2010. ISBN 978-80-210-5138-6, s. 18.

βήρυλλος) „beryl“, jednak u slov, která „b“ obsahují uvnitř slova, např. *ΔΙΑΒΟΛΟΣ* (řec. διάβολος) „děbel“, *ΙΖΒΕΣΤΗ* (řec. ἰσβεστος) „vápno“, *ΚΙΒΩΤΟΣ* (řec. Κιβωτός) „schránka, skříňka“, *ΣΕΒΑΣΤΟΣ* (řec. Σεβαστός) „císař, veličenstvo“.

Mohla by se tedy zdát v stsl. patrná absence souhlásky „b“. Avšak po nahlédnutí do abecedy hlaholské i cyrilské „b“ nalezneme. Slované tuto souhlásku měli, a proto bylo zapotřebí pro ni vytvořit pouze nový znak – „b“. Litera „b“ pak bylo vsunuta hned za počáteční „a“, aby bylo zachováno původní pořadí abecedy. „Tím lze vysvětlit, proč je **B** **в**, tj. souhláska [v], v azbuce na samém začátku, kdežto v latince **V** **v** téměř na konci.“³⁶

2.1.2 Itacismus

Itacismus je podobně jako vitacismus výraznou hláskovou změnou zastoupenou u přejatých slov z řečtiny. Tento jev jsme v našem souboru excerpt zachytili poměrně často, např. *ΑΡΧΙΣΤΡΑΤΗΓΟΣ* (řec. ἀρχιστράτηγος) „vrchní velitel, vévoda“, *ΑΣΤΗΡ* (řec. ἀστήρ) „hvězda“, *ΔΗΜΟΣΙΟΣ* (řec. δημόσιος) „pomocný státní úředník“, *ΔΗΝΑΡΙΟΝ* (řec. δηνάριον) „denár“, *ΕΛΛΗΝΙΣ* (řec. ἑλληνίς) „pohanka“, *ΕΥΧΗ* (řec. εὐχή) „modlitba“, *ΗΓΕΜΟΝΟΣ* (řec. ἡγεμών) „vladař“, *ΗΛΕΚΤΡΟΣ* (řec. ἤλεκτρον) „elektron, slitina zlata a stříbra, jantar“, *ΚΑΤΗΧΟΥΜΕΝΟΣ* (řec. κατηχούμενος) „katechumen, čekatel křtu“, *ΚΗΤΟΣ* (řec. κήτος) „velryba“, *ΚΡΙΠΙΔΑ* (řec. κρηπίς) „základní stupeň (oltáře)“, *ΠΑΡΑΚΛΗΤΟΣ* (řec. παράκλητος) „ochránce, přímluvce, utěšitel“, *ΠΑΘΗ* (řec. τὰ πάθη) „pašije“, *ΠΙΡΑ* (řec. πήρα) „mošna, brašna“, *ΠΡΟΦΗΤΗΣ* (řec. προφήτης) „prorok“, *ΣΚΗΝΗ/ΣΚΗΝΙΑ* (řec. σκηνή) „obydlí, příbytek, stan“.

2.1.3 Ostatní hláskové adaptace

Výpůjčky se staroslověnštině přizpůsobují i dalšími hláskovými adaptacemi. My se však budeme zabývat pouze takovými změnami,

³⁶ ŽAŽA, S. *Latina a řečtina v slovní zásobě, gramatice a terminologii slovanských jazyků*. 1. vydání. Brno 2010. ISBN 978-80-210-5138-6, s. 19.

které se mezi výpůjčkami nejčastěji vyskytly. Ostatní hláskové změny a alternace jsme z této problematiky vyčlenili a dále se jimi zabývat nebudeme.

S jistotou můžeme konstatovat, že ve slovech řeckého a latinského původu téměř důsledně alternuje řecká koncovka *-ος* se staroslověnským tvrdým jerem, např. *ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ* (řec. ἀπόστολος) „apoštol“, *ΑΡΧΙΔΙΑΚΟΝΟΣ* (řec. ἀρχιδιάκονος) „arcijáhen“, *ΔΟΜΕΣΤΙΚΟΣ* (řec. δομέστικός) „úřad v Římě a v Byzanci“, *ΕΠΑΡΧΟΣ* (řec. ἑπαρχος) „místodržitel provincie“, *ΚΛΗΡΟΣ* (řec. κλήρος) „klérus, duchovenstvo“, *ΚΡΟΤΑΦΟΣ* (řec. κρόταφος) „spánek, skráň“, *ΠΕΔΑΓΟΓΟΣ* (řec. παιδαγωγός) „pedagog, učitel“, *ΨΑΛΜΟΣ* (řec. ψαλμός) „žalm“, *ΣΚΥΜΒΟΣ* (řec. σκύμνος) „lvíče, lví mládě“, *ΣΤΟΜΑΧΟΣ* (řec. στόμαχος) „žaludek“, *ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ* (řec. στρατηγός) „velitel, stratég, správní úředník“ atd. Koncové *-s* zaniklo už v psl. v důsledku tzv. zákona otevřených slabik, co se týče tvrdého jeru, jedná se o speciální hlásku, která přiřazuje uvedené lexémy k **o**-kmenovému paradigmatu.

Pouze velmi malou skupinu výpůjček tvoří výrazy přejaté do staroslověňštiny podle řeckého kmene substantiva, např. *ΑΚΡΗΔΑΣ/ΑΚΡΗΔΑΣ* (řec. ἀκρίς, -ίδος) „kobyłka, saranče“, *ΑΣΠΗΔΑΣ/ΑΣΠΗΔΑΣ* (řec. ἄσπις, -ίδος) „had, zmije“, *ΚΡΗΠΗΔΑΣ* (řec. κρηπίς, -ίδος) „základní stupeň (oltáře)“, *ΠΑΡΟΨΗΔΑΣ* (řec. παροψίς, -ίδος) „mísa, miska“, *ΠΙΝΑΚΗΔΑΣ* (řec. πίνακίς, -ίδος) „psací tabulka, destička“.

Mezi grécismy jsme zaznamenali i monoftongizaci diftongů typu *ΗΔΟΛΟΣ* „modla“ z řec. εἰδωλον, *ΗΚΟΝΟΜΗΝΑ* „úřad, správa“ z řec. οἰκονομία, *ΠΕΔΑΓΟΓΟΣ* „vychovatel“ z řec. παιδαγωγός a další.

Řecké písmeno „Θ θ“ (théta) se mezi našimi výpůjčkami vyskytlo pouze jednou, a to v stsl. *ΛΟΓΟΘΕΤΟΣ* (řec. λογοθέτης) „logothet“. Ve zbývajících přejatých lexémech obsahující „thétu“, je tato hláska ve stsl. důsledně zaznamenána jako „Ϡ, ϡ“ [th], např. *ΕΘΝΑΡΧΟΣ* (řec. ἔθναρχος)

„místodržitel“, *παφει* (řec. τὰ πάθη) „pašije“, *σπαθαρζ* (řec. σπαθόριος) „člen tělesné stráže, zbrojnoš“, *τηρημαζ* (řec. τερέβινθος) „řečník“.

Písmeno „φ“ (fi) je ve všech případech zapsáno i v cyrilici jako „Φ, ϕ“ (φγть, fertь), např. *γναφει* (řec. γναφεύς) „bělič, valchář“, *ναφτα* (řec. νάφτα) „nafta“, *προσφορα* (řec. προσφορά) „prosfora, hostie, přijímání“, *προφитз* (řec. προφήτης) „prorok“, *συμφωνια/συνηзφονια* (řec. συμφωνία) „dvojitá píšťala, dudy“.

Vliv grécismů se projevuje kromě vitacismu a itacismu i u staroslověnských slov typu stsl. *αμετογστз* (řec. ἀμέθυστος, lat. amethystus), stsl. *κηтз* (řec. κήτος, lat. cetus) nebo stsl. *κoυμβαλз* (řec. κύμβalon, lat. cymbalum).

Nutno poznamenat, že hláskové změny konce slov nezkoumáme, protože konec slova většinou nevykazuje pravidelné hláskové responze.

2.1.4 Výpůjčky nepodléhající žádným hláskovým změnám

Při pohledu na náš soubor výpůjček jsme zaregistrovali, že poměrně malé množství vyexcerpovaných lexémů nepodléhá žádným hláskovým změnám, tzn. slovo je převzato v takové podobě, jakou má v řečtině nebo latině a již se více nepřizpůsobuje domácímu jazyku. Je to z toho důvodu, že například feminina, která jsou v řečtině řazena mezi a-kmeny, patří i v stsl. k a-kmenům, příp. ja-kmenům, např. *αγκυρα* (řec. ἄγκύρα) „kotva“, *αρμα* (řec. ἄρμα) „vůz“, *αστρονομια* (řec. ἀστρονομία) „astronomie, hvězdářství“, *εξάπασμoς* (řec. ἐξάψαλμος) „šestižalmí“, *ερεμιτα* (lat. eremita) „poustevník“, *γεωμετρια* (řec. γεωμετρία) „geometrie, zeměměřictví“, *ια* (řec. ἴα) „fialky“, *κασια* (řec. κασία) „kasie, divoká skořice“, *κολονια* (řec. κολωνία) „kolonie“, *κοστωδια* (řec. κουστωδία) „stráž“, *λιτаниа* (řec. λιτανία) „litanie“, *ναφτα* (řec. νάφτα) „nafta“, *πορφυρα* (řec. πορφύρα) „purpur, nach“.

2.2 Analýza výpůjček z hlediska morfologie

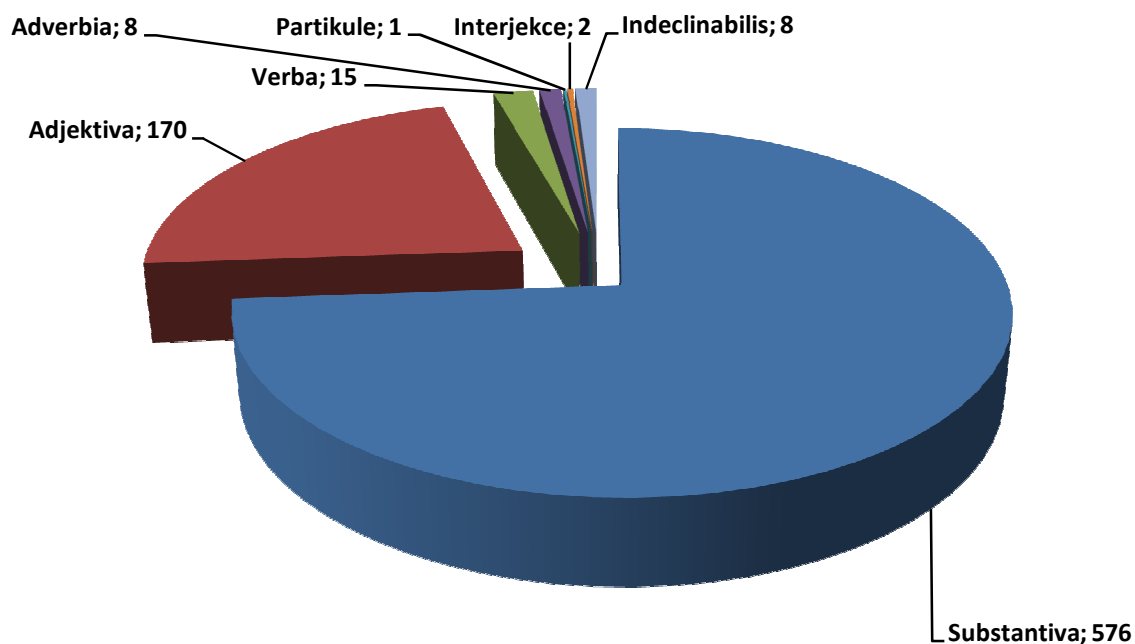
V této kapitole nahlédneme na výpůjčky z latiny a řečtiny skrze morfologii. Zaměříme se na problematiku slovnědruhovou, rodovou a kmenovou. Z celkového počtu 780 výpůjček je 576 substantiv, 170 adjektiv, 15 verb, 8 adverbii, 1 partikule a 2 interjekce. Zbývajících 8 lexémů bylo označeno jako „nesklonné“ anebo nebyla v SJS uvedena slovnědruhová příslušnost. Ostatní slovní druhy, jak jsme předpokládali, se nevyskytly ani jednou, což dokazuje obecně platné tvrzení, že nejvíce se přejímají substantiva, příp. od nich derivovaná adjektiva.

Níže (tab. č. 1; graf č. 1) uvádíme statistiku grécismů a latinismů podle slovnědruhové charakteristiky. Na předním místě je uveden slovní druh, k němuž náleží výpůjčka, na druhém místě je počet získaných excerpt našeho materiálu a třetí sloupec zobrazuje relativní četnost jejich výskytu mezi všemi vyexcerpovanými lexémy.

Tab. č. 1 – Rozdělení přejatých výpůjček podle slovních druhů

Slovní druh	Absolutní četnost	Relativní četnost
Substantiva	576	73,85%
Adjektiva	170	21,79%
Verba	15	1,92%
Adverbia	8	1,03%
Partikule	1	0,12%
Interjekce	2	0,26%
<i>Indeclinabilis</i>	8	1,03%
Celkem	780	100,00%

Graf č. 1 – Rozdělení přejatých výpůjček podle slovních druhů

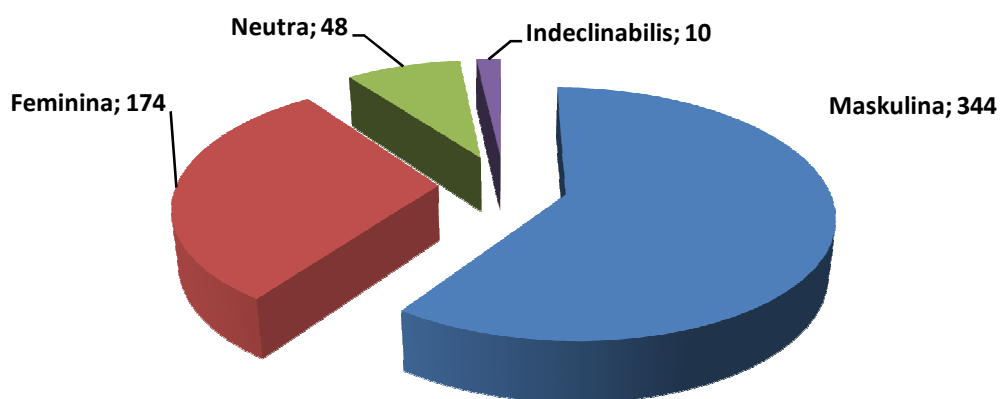
Staroslověnština i řečtina spolu s latinou stále ještě uplatňují princip kmenový, podle něhož přiřazuje substantiva k jednotlivým paradigmátům, podle nichž se skloňují. Avšak později se ve výstavbě slovanského deklinačního systému začal projevovat i princip rodový. My se pokusíme zohlednit obě kritéria. Pokud se jedná o rodové zařazení grécismů a latinismů, jednoznačně převažují substantiva mužského rodu 344 lexémy. Feminina jsou zastoupena v počtu 174 lexémů a neutra se vyskytla u 48 slov. Mezi excerpty se objevilo 10 výrazů nesklonných, neohebných, příp. nejasných.

Níže (tab. č. 2; graf č. 2) uvádíme statistiku přejatých slov z řečtiny a latiny podle rodové příslušnosti substantiv. Na předním místě je uveden rod substantiva, k němuž náleží výpůjčka, na druhém místě je uveden počet získaných excerpt našeho materiálu a třetí sloupec zobrazuje relativní četnost jejich výskytu mezi všemi vyexcerpovanými substantivy.

Tab. č. 2 – Rozdělení přejatých substantiv podle rodové příslušnosti

Rod	Absolutní četnost	Relativní četnost
Maskulina	344	59,72%
Feminina	174	30,21%
Neutra	48	8,33%
<i>Indeclinabilis</i>	10	1,74%
Celkem	576	100,00%

Graf č. 2 – Rozdělení přejatých substantiv podle rodové příslušnosti

Z kmenového zařazení prvenství zaujímá **o**-kmen maskulin typu „*РАБЪ*“ (260 výrazů), u feminin je nejproduktivnější **a**-kmen vzor „*ЖЕНА*“ (78 výpůjček) a u neuter se nejčastěji vyskytuje **o**-kmen typu „*ЛѢТО*“ a **ijo**-kmen typu „*ЗНАМЕНЬЕ*“ (shodně 24 lexémů).

Níže (tab. č. 3, graf č. 3) uvádíme statistiku výpůjček podle kmenové příslušnosti. Na prvním místě je uveden kmen, k němuž se řadí přejatý výraz. V tabulce jsou podstatná jména řazena podle rodů, k nimž výpůjčky náleží, dále je podle kmenu zaznamenán konkrétní příklad stsl. substantiva, které je doloženo v souboru excerpt spolu s počtem získaných excerpt našeho materiálu včetně relativní četnosti jejich výskytu mezi všemi vyexcerpovanými substantivy.

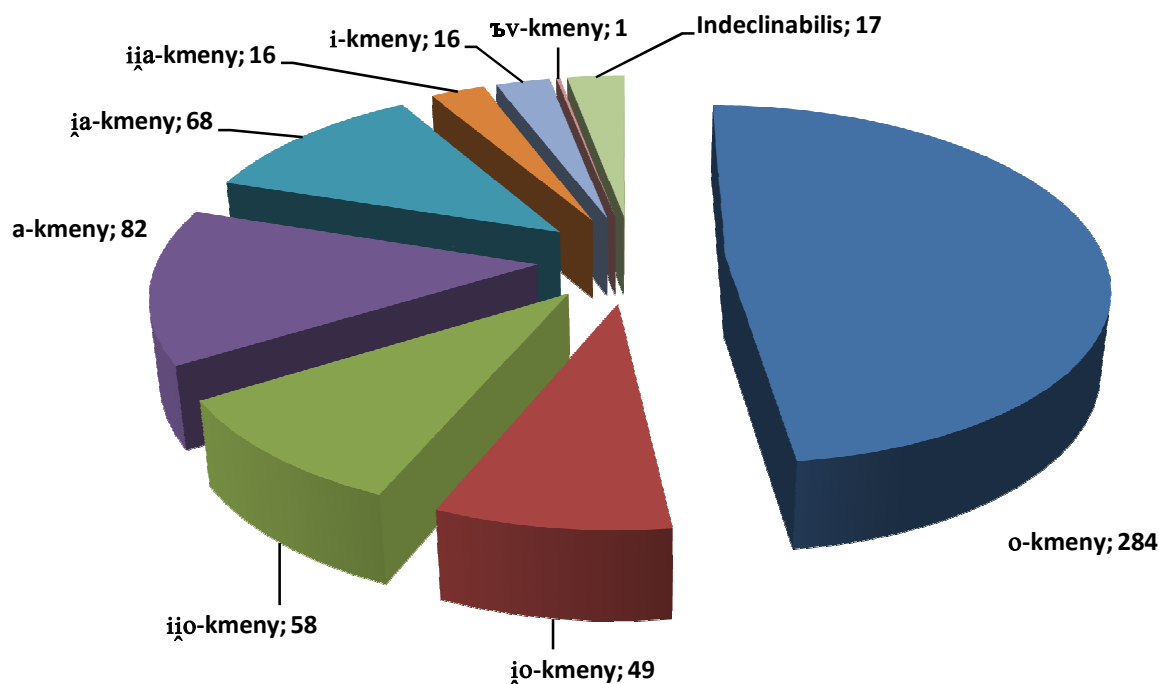
Tab. č. 3 – Rozdělení přejatých substantiv podle kmenové příslušnosti*

Flexivní typ	Maskulina	Feminina	Neutra	Celkem
o- kmeny	ДОГМАТЪ, -А	—	ДИДАСКАЛЬСТВО, -А	
	260 (43,99%)*	—	24 (4,06%)	284 (48,05%)
jo- kmeny	ДИНАРЪ, -РА	—	—	
	49 (8,29%)	—	—	49 (8,29%)
ijo- kmeny	АССАРИН, -ИНА	—	ДИНАКОНЬСТВЕНЕ, -ИНА	
	34 (5,75%)	—	24 (4,06%)	58 (9,81%)
a- kmeny	ЕВАНГЕЛИСТА, -ЗИ	АНКУРА, -ЗИ	—	
	4 (0,68%)	78 (13,20%)	—	82 (13,88%)
ja- kmeny	ПОДИРЪ	ГЕОМЕТРИА, -ИНА	—	
	1 (0,17%)	67 (11,34%)	—	68 (11,51%)
ija- kmeny	АМЕМОУРМИНИ, -ИНА	ЕЛЛИНИ, -ИНА	—	
	2 (0,34%)	14 (2,37%)	—	16 (2,71%)
i- kmeny	ПОДИРЪ, -И	ВАРЪ, -И	—	
	1 (0,17%)	15 (2,54%)	—	16 (2,71%)
ъv- kmeny	—	ЦИРЪКЪИ, -КЪЕ	—	
	—	1 (0,17%)	—	1 (0,17%)

* Číslo zahrnující součet substantiv neodpovídá zmíněnému počtu výrazů v pasáži o slovnědruhové charakteristice. Je to z toho důvodu, že lexémy patřící ke dvěma kmenům jsme v této části kapitoly zaznamenali zvlášť, přestože po sémantické stránce jsou totožné. Dále do statistiky nezahrnujeme 17 výrazů (2,88% všech substantiv), které nemají v SJS doloženou gen. koncovku, příp. jsou označeny jako „*indeclinabilis*“.

** Procentuální vyjádření mezi všemi substantivy našeho souboru excerpt.

Graf č. 3 – Rozdělení přejatých substantiv podle kmenové příslušnosti

Následující morfologický rozbor nebude zahrnovat podrobný popis jednotlivých tvarů, ale bude proveden spíše v rovině obecnější.

2.2.1 Substantiva

V rodovém zařazení vyexcerpovaných lexémů jednoznačně převažují maskulina (344 dokladů), zhruba poloviční počet zaujímají feminina (174 slov) a poměrně málo jsou zastoupena neutra (48 lexémů). Zbývajících 10 výrazů nemá v SJS uveden rod, ani není možné jej z omezeného výskytu v památkách určit.

Z pohledu kmenů jsou v hojném počtu zastoupeny o-kmeny maskulina (*ραβς*), a to 260 slov, např. *αερς/αηερς* (řec. ἀήρ, -έρος) „vzduch, ovzduší“, *ανγελς* (řec. ἄγγελος) „anděl“, *κινωτς* (řec. κιβωτός) „schránka, skříňka“, *λεγεονς* (řec. λεγεών, λεγιών) „legie, pluk, zástup“, *πεδαγογς* (řec. παιδαγωγός) „vychovatel“, *ψαλμως* (řec. ψαλμός) „žalm“, *σκύμως* (řec. σκύμνος) „lvíče“, *στομαχς* (řec. στόμαχος) „žaludek“ atd. V menší míře se vyskytly a-kmeny feminina (*γενα*), a to 78 výrazů, např. *αρταβα* (řec.

ἀρτάβη) „artaba, měřice (55,8 l), jednotka duté míry“, ἀσπίδα (řec. ἀσπίς) „had, zmije“, *ναφτα* (řec. νάφτα) „nafta“, *προσφορα* (řec. προσφορά) „prosfora, hostie, přijímání“, *ταβερνα* (lat. Tres tabernae) „hospoda“, *τραπεζα/τραπεζα* (řec. τράπεζα) „stůl, stolování, pokrm, jídlo“.

S počtem 67 lexémů je zastoupena měkká varianta feminin, tzv. *ja*-kmeny (δοϋσα), např. *αριθμητικη* (řec. ἀριθμητική) „aritmetika“, *αστρονομια* (řec. ἀστρονομία) „astronomie“, *ομιλια* (řec. ὁμιλία) „homilie“, *οστρολογια* (řec. ἄστρολογία) „astrologie“, *πρῶφασις/πρῶπασις* (lat. praefatio) „preface“, *ουσια* (řec. οὐσία) „podstata bytí“, *χαρτινα* (řec. χάρτης) „papyrus, papír“.

Maskulina, jež vznikla oddělením se od původních *o*-kmenů v průběhu vývoje praslovanštiny, tzv. *jo*-kmeny (мжжь), se objevily v počtu 49 slov, např. *гнаφει* (řec. γναφεύς) „bělič, valchář“, *иереи/иерѣи* (řec. ἱερεύς) „kněz“, *камель* (řec. χάμηλος) „velbloud“, *κοκκογῆ* (řec. κουκούλλιον) „kukla, kápě“.

Z neuter se nejvíce vyskytují *o*-kmeny (лѣто) a *jo*-kmeny s pův. * -i- v příponě, tzv. *ijo*-kmeny (знаменьє), které se objevily shodně v počtu 24 lexémů. Z *o*-kmenů neuter pro ilustraci uvádíme např. *αποστολство* (řec. ἀποστολή) „apoštolát, posláni“, *διδασκαλство* (řec. διδασκαλία) „úřad učitelský“, *πρεζβυτερство/прозвυτερство* (řec. πρεσβυτερείον) „kněžství, kněžstvo“, *ρητορство* (řec. ῥητορεία) „výřečnost, výmluvnost“, *στιχοβῆνο* (řec. τοὺς στίχους) „liturgický zpěv s úryvky z Písma, zpívaný ve večerních nebo ranních chválách nebo v litaních“; *ijo*-kmeny středního rodu jsou doloženy výrazy, jako jsou např. *εβανγῆλιε* (řec. εὐαγγέλιον) „evangelium“, *ζιζανιє* (řec. ζιζανιє) „plevel“, *поганьство* (lat. paganitas, paganismus) „pohana, spílání“, *φυλακτηριє* (řec. φυλακτήριον) „amulet“.

Ostatní kmeny vystupují v poměrně malém množství, např. 34 substantiv má před *jo*-kmenovou příponou pův. * -ĭ- (tj. slovanský *ь*), tzv. *ijō*-kmeny maskulin (*жрѣбни*), např. *ассарни* (řec. ἀσσοάριον) „assarius, penízek“, *газофилакни* (řec. γαζοφυλάκιον) „pokladnice“, *καπικларни* (řec. καπικλάριος) „žalářník, dozorce“, *лентни* (řec. λέντιον) „lněná rouška“, *примикѣрни* (řec. приμικήριος) „představený“, *сикарни* (řec. σικάριος) „povstalec“, *скорзпни* (řec. σκορπίος) „štír“.

Dále *ija*-kmeny feminin (*мльни*) jsou zastoupeny 14 výrazy, např. *ερεσειни* (řec. ἐρουσίβη) „rez obilná“, *риторикѣна* (řec. ῥητορικὴ) „rétorika, řečnictví“, *сѣинни/сѣинниѣ* (řec. σκηνή) „obydlí, příbytek, stan“. Substantiv ženského rodu *i*-kmenových (*кость*) jsme zaznamenali 15 dokladů, např. *извєсть* (řec. ἄσβεστος) „vápno“, *олокарпось* (řec. ὀλοκάρπωσις) „zápalná oběť, celopal“.

Mezi výrazy maskulin *a*-kmenů (*коѣвода*) patří 4 grécismy, např. *εβανѣелиста* (řec. εὐαγγελιστής) „evangelista“ a *ερεμιѣта* (řec. ἐρημιτης) „poustevník“. K *ija*-kmenům maskulin se řadí 2 lexémy – *амемоурзмни* (řec. ἀμεμουρμνῆς) „amemurmnes, kalif“ (úředník spravující určitou oblast) a *малакни* (řec. μαλακός) „homosexuální prostitut“.

Excerpta zachytila i lexém *цирѣкѣ* (řec. κυρι(α)κόν) „církev, chrám, kostel“, který se řadí mezi tzv. *ъv*-kmeny.

V souboru excerpt jsme zaregistrovali i grécismy, které měly dva staroslověnské tvary, to znamená, že výraz byl zakončen buď na měkký, nebo tvrdý jer, anebo substantivum náleželo ke dvěma různým rodům.

První skupina přejatých výrazů je zakončena na měkký/tvrdý jer, např. *амемоурзмни*, -ниѣ m./амемоурзмниѣ, -ѣ m. (řec. ἀμεμουρμνῆς) „amemurmnes“; *мзнасъ/мзнасѣ* (indecl.) f. (řec. μνᾶ, μνᾶς) „hřívna“; *ноѣврѣъ*, -рѣѣ m./ноѣврѣѣ, -ѣ m. (řec. νοέμβριος) „listopad“; *сѣдарѣъ*, -рѣѣ m./сѣдарѣѣ, -ѣ m. (řec. σουδάριον) „šátek“.

Druhá skupina zahrnuje substantiva, která náleží ke dvěma různým rodům, např. *ακρηδω*, -α m./*ακρηδω*, -η f. (řec. ἀκρίς, -ίδος) „kobyłka“; *γαζοφιλακίη*, -η f./*γαζοφιλακίη*, -η m. (řec. γαζοφυλάκιον) „pokladnice“; *ζμαραγδα*, -ω f./*ζμαραγδα*, *ζμαραγοδος*, -α m. (řec. σμάραγδος) „smaragd“; *ημνη*, -ω f./*ημνη*, -α m. (řec. ὕμνος) „hymnus“; *εξάψαλμος*, -α m./*εξάψαλμο*, -α n. (řec. ἑξάψαλμος) „šestižalmí“; *μυρα*, -ω f./*μυρο*, -α n. (řec. μύρον) „myrha, vonná mast“; *ψαλτήριον*, -ον m./*ψαλτήριον*, -ον f. (řec. ψαλτήριον) „žaltář, psalterion“; *στιχη*, -η m./*στιχη*, -η f./*στιχη*, -η n. (řec. στίχος) „prvek, živel“; *τίτλος*, -α m./*τίτλος*, -ω f. (řec. τίτλος) „nápis, nadpis“, spec. „titul“.

Při excerpce SJS jsme zaznamenali 10 výrazů, které nedisponovaly úplnou slovníkovou podobou, příp. byly označeny jako „*indeclinabilis*“, tudíž o nich pojednáme jen velmi stručně. U výrazů *αλιγογη* (řec. ἄλλοη) „aloe“, *επαυλις* (řec. ἔπαυλις) „dvorec“, *παθη* (řec. τὰ πάθη) „pašije“, *υποπαντι/ιποπαντι* (řec. ὑποπαντή) „Obětování Páně“ a jiných jsme zaznamenali absenci rodu. U lexémů *αστηρ* (řec. ἀστήρ) „hvězda“, *βροῦχος* (řec. βροῦχος) „druh (nelétavých) kobyłek“, *σκαεσ* (lat. sedes) „trůn“ a jiných chyběla v SJS genitivní koncovka, bez níž nelze určit kmen slova, který je důležitý pro zařazení k příslušnému paradigmatu (deklinaci). Jsou to málo frekventovaná substantiva, převážně hapax legomena, tzn. slova, která se v rámci textu vyskytnou pouze jednou. Určení kmenu je tedy nejednoznačné, jak vyplývá i z toho, že SJS genitivní podobu neuvádí.

Ojedinelý je pak grécismus *επαυλις* (řec. ἔπαυλις), který v této podobě zachovávají *Parim*, až na *Grig*, jenž tento lexém zachycuje ve tvaru *παυλις*. Důvod dvojího zapsání spočívá buď v tom, že písař slovo zapsal podle svého uvážení, nebo SJS daný stsl. výraz *επαυλις* zrekonstruoval. Možností se naskýtá samozřejmě více. Může se jednat např. o neúplný

(porušený) zápis v předloze, tzv. lapsus calami, příp. chybí přepis předlohy.

2.2.2 Adjektiva

Jak je obecně známo, adjektiva „pojmenovávají vlastnosti substancí (tj. osob, zvířat a neživých jevů konkrétních i abstraktních) a některé druhy relací.“³⁷ Přídavná jména, vyskytující se v našem souboru, nejsou v pravém slova smyslu výpůjčkami, ale jsou od grécismů a latinismů derivovaná.

Na slovanské půdě máme dochovaná jmenná i složená adjektiva tvrdého a měkkého typu. Staroslověnská přídavná jména ovlivněna výpůjčkami čítají celkem 170 případů, z toho 152 dokladů tvrdých adjektiv **o**-kmenového typu mužského a středního rodu a **a**-kmenových adjektiv typu, např. *АДЪСКЪ* (řec. τοῦ ἄδου, ἐν ἄδου) „podsvětní“, *ЗМАРАГДОВЪ* (řec. σμαράγδινος) „smaragdový“, *КАНОНЬСКЪ* (řec. κανονικός, κανόνων) „kanonický, církevněprávní“, *КННЗСЪНЪ* (řec. τοῦ κήνου) „daně, dávky (gen.)“, *ΠΗΘΟΝЬСКЪ* (řec. τοῦ πύθωνος) „věšdecký, prorocký“, *ПОГАНЬСКЪ* (lat. paganitas, paganismus) „pohanský“, *ТРЪЗТОРЬСКЪ* (řec. τραπεζάριος) „pekelný, podsvětní“, *ΦΙΛΟΣΟΦЬСКЪ* (řec. φιλοσοφος) „filozofický“.

Ke skloňovacímu typu **jo**-kmenovému, v ženském rodě k **ja**-kmenovému a ve středním rodě k **jo**-kmenovému patří 17 měkkých adjektiv, např. *ΔΙΑΒΟΛЬ* (řec. τοῦ διαβόλου, διαβολικός) „ďábelský“, *ΗΓΕΜΟΝЬ* (řec. τοῦ ἡγεμόνος) „vladařův“, *ΗΓΟΥΜΕΝЬ* (řec. ἡγούμενος) „opatův“, *ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΨЬ* (řec. τοῦ μητροπολίτου) „metropolitův“, *ΘΥΜΙΑΤΟΣЬНЬ* (řec. τοῦ θυμιστηρίου) „kadidlový, z kadidla“. Téměř čtvrtina adjektiv (44 dokladů) derivovaných od lexikálních grécismů a latinismů jsou posesivní, např. *ΔΙΑΒΟΛЬ* (řec. τοῦ διαβόλου, διαβολικός) „ďábelský“, *ΗΓΟΥΜΕΝЬ* (řec. ἡγούμενος) „opatův“, *ΚΗΤΟΒЪ* (řec. τοῦ κήτους) „velrybí“, *ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΒЪ* (řec. κατὰ τόν

³⁷ GREPL, M. a kol. *Příruční mluvnice češtiny*. Brno. 2. vydání. 2001. ISBN 80-7106-134-4, s. 281.

πατριάρχην) „patriarchův“, *συναγωγος* (řec. τοῦ ἀρχισυναγώγου) „představeného synagogy“, *τεκτονος* (řec. τοῦ τέκτονος) „tesařův“.

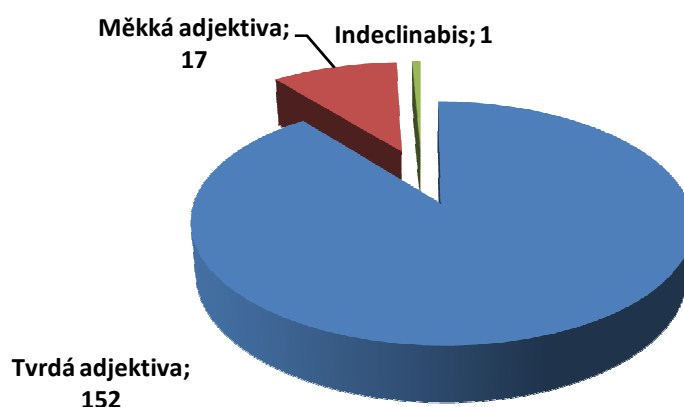
Jedno adjektivum – *ἅγιος* (řec. ὅγιος) „svatý“ – se v SJS objevilo s označením „*indeclinabilis*“.

Níže (tab. č. 4; graf č. 4) uvádíme poměr tvrdých a měkkých adjektiv doložených mezi excerpty. Na předním místě je uveden typ adjektiva, na druhém místě je počet získaných lexémů našeho materiálu a třetí sloupec zobrazuje relativní četnosti jejich výskytu mezi všemi vyexcerpovanými adjektivy.

Tab. č. 4 – Podíl tvrdých a měkkých přejatých adjektiv

Adjektiva	Absolutní četnost	Relativní četnost
Tvrdá adjektiva	152	89,41%
Měkká adjektiva	17	10,00%
Indeclinabilis	1	0,59%
Celkem	170	100,00%

Graf č. 4 – Podíl tvrdých a měkkých přejatých adjektiv

Mezi adjektivy se vyskytují i tzv. hybridní kompozita typu *ηδολοζρηστεινς* (řec. εἰδωλόθυτος, ἱερόθυτος) „obětovaný modlám“, kdy první část adjektiva je přejatá z řečtiny a druhá část je domácí (kap. 2.3.3).

2.2.3 Verba

„Sloveso je plnovýznamový ohebný slovní druh.“³⁸ V obecné rovině můžeme říci, že verbum vyjadřuje jednak stavy, procesy, jednak mutace těchto stavů a procesů. Po formální stránce se jedná, tak jako v ostatních flexivních jazycích, o slovní druh, jenž umožňuje mluvčímu exaktně se vyjádřit, a to za pomoci prostředků mluvnických kategorií, tj. osoby, čísla, času, slovesného způsobu, slovesného rodu a vidu.³⁹ Staroslověnština podle kmenů třídí nejenom substantiva, ale i slovesa. Zatímco u substantiv probíhá kmenové zařazení podle jednoho kmenu, slovesa mají k dispozici dva odlišné kmeny – přítomní a infinitivní, podle kterých se jednotlivá slovesa dělí do příslušných tříd.⁴⁰ Verba se v našem souboru výpůjček vyskytla pouze v počtu 15 dokladů, např. *БЛАСВИМИСАТИ/БЛАСФИМИСАТИ*, *БЛАСВИМИНАТИ/БЛАСФИМИНАТИ* (řec. βλασφημεῖν) „rouhat se“, *ΔΟΓΜΑΤΗΣΑΤΗ* (řec. δογματίζειν) „učit, vykládat články víry“, *ΑΠΟΣΤΟΛΗΣΤΕΒΑΤΗ* (řec. ἀποστολή) „být apoštolem“, *ΚΟΜΒΚΑΤΗ* (řec. τῆς προσφορᾶς ἐφάπτεσθαι, κοινωνία) „podávat přijímání“, *ΛΗΤΟΥΡΓΗΣΑΤΗ* (řec. λειτούργησα) „konat bohoslužbu“, *ΠΟΣΤΕΝΑΤΗ* (řec. στενάζειν) „zasténat“, *ΠΡΟΣΚΟΥΜΗΣΑΤΗ* (řec. προσκομίζειν) „připravovat chléb a víno k liturgii“, *ΘΥΜΙΑΝΗΣΑΤΗ/ΘΥΜΙΑΝΑΣΑΤΗ* (řec. θυμίαμα) „okuřovat kadidlem“ atd. Nízký počet sloves je evidentním důkazem toho, že přejímání výrazů z jiných jazyků probíhá především v rovině jmenné, nikoliv verbální.

2.2.4 Neohebné slovní druhy

Adverbia, která jsou většinou ustrnulými pády substantiv a adjektiv, tzn. kmenů jmenných,⁴¹ se mezi lexikálními výpůjčkami vyskytly v počtu 8 slov: *ΑΝΓΕΛΗΣΚΖΙ* (řec. ἀγγελικῶς) „andělsky“, *ΑΠΟΣΤΟΛΗΣΚΖΙ* (řec. ἀπόστολος) „apoštolsky“, *ΚΡΥΣΤΙΑΝΗΣΚΖΙ* (lat. christianitas)

³⁸ GREPL, M. a kol. *Příruční mluvnice češtiny*. Brno. 2. vydání. 2001. ISBN 80-7106-134-4, s. 310.

³⁹ Je otázka, zda „vid“ uvádět, když ve stsl. ještě nebyl vyhraněnou mluvnickou kategorií. Přestože je vid v SJS je zaznamenán, v naší práci ho pomíjíme.

⁴⁰ VEČERKA, R. *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. 1. vydání. Praha 2006. ISBN 80-244-0889-9, s. 173.

⁴¹ KURZ, J. *Učebnice jazyka staroslověnského*. 1. vydání. Praha 1969, s. 174.

„křesťansky“, *κρῆστιανῆς* (lat. christianitas) „křesťansky“, *λατινῆσκζι* (lat. latinus) „latinsky“, *ρῆμῆσκζι/ροῦμῆσκζι* (řec. ῥωμαῖοτι) „latinsky“, *φᾶρισῆῖσκζι/φᾶρισῆῖσκζι* (řec. Φαρισσαῖος) „farizejsky“, *τῆσαρῆσκζι* (lat. Caesaris) „královsky“. U všech uvedených adverbíí je fundujícím slovem adjektivum např. k adverbiu *ἀγγελῆσκζι* je fundujícím adjektivem *ἀγγελῆσκζι/ἀγγελῆσκζι/ἀγγελῆσκζι, -ζιη*.

Pokud se jedná o ostatní slovní druhy, 1 grécismus reprezentuje partikule – *ἀρα* (řec. ἄρα) „zdali, snad“ a 2 výrazy jsou interjekcemi – *οὐβα/οὐβεβα* (řec. οὐὐά) „ha, hle“ a *οὐβζι* (řec. οἶ μοι, οἶμοι, οὐὐά μοι) „běda mně“.⁴² Ostatní slovní druhy se v našem souboru nevyskytují. Velmi malé zastoupení neohebných slovních druhů nás nepřekvapilo, neboť je zřejmé, že tyto slovní druhy, a také slovesa, se vyskytnou pouze okrajově, ba dokonce se ani neobjeví, protože přejímání z jiných jazyků probíhá zejména v rovině jmenné, a to za účelem doplnit domácí slovní zásobu především o speciální, odborné termíny a výrazy pro reálie, např. *κῆτιζ* (řec. κῆτος) „velryba“, *κῆτιοβζ* (řec. τοῦ κῆτους) „velrybí“, *ἔρεσεβη* (řec. ἐρουσίβη) „rez obilná“.

2.3 Slovtvorba

Slovo je základní jednotka lexikálního systému tvořená fonémy a morfémy, která má v daném jazyce dva významy, jednak vlastní neboli lexikální význam slova, jednak význam mluvnický vyplývající z jeho role v gramatice jazyka. U výpůjček slovtvorba hraje obzvlášť důležitou roli, neboť jejím úkolem je přizpůsobit přejaté slovo jazyku domácímu. Protože staroslověnština spolu s řečtinou a latinou patří mezi jazyky flexivní, nebylo nutné výpůjčky opatřovat mluvnickými kategoriemi jako je rod, číslo, pád atd., ale bylo nezbytné nahradit řecké, popř. latinské

---

⁴² Vychází ze slov Ježíše Krista, který tím, že vysloví „Běda vám!“, poukazuje na bídný stav, v němž se nacházejí lidé. Ubohost lidí spočívá především v tom, že se orientují na materiální svět a žijí zaslepeni bohatstvím, místo toho, aby se zaměřili na duchovní rozměr života. (srov. DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 91 – 92.)

koncovky, a tak přizpůsobit gramatickou stránku klasických jazyků staroslověnštině.

„Řečtina přispěla patrně k aktivizaci některých slovanských slovotvorných prostředků, sufixů a prefixů.“⁴³ Jedním ze zdrojů tvorby nových slov nebo „úpravy“ slov přejatých byla ve staroslověnštině sufixace, tj. derivace pomocí slovotvorných přípon, prefixace, tj. odvozování pomocí předpon a kompozice. Nejčastěji se mezi grécismy a latinismy vyskytl slovotvorný postup sufixace, méně produktivním byla kompozice, tzv. hybridní kompozita a prefixaci jsme u lexikálních výpůjček nezaznamenali.

2.3.1 Suffixace

Suffixace (odvozování pomocí přípon) je poměrně častým slovotvorným postupem při „včleňování“ výpůjček do stsl. a csl. Nejčastěji se vyskytuje u tzv. jmen činitelských a nositelů vlastností.⁴⁴ V našem souboru excerpt jsme poměrně často (22 dokladů) zaznamenali u jmen činitelských sufix **-(h)ikъ**, např. *аποστολικъ* (řec. ἀπόστολος) „papež“, *доместикъ* (řec. δομέστικός) „úřad v Římě a v Byzanci“, *γραμματικъ* (řec. γραμματικός) „gramatik“, *εκзδικъ* (řec. ἔκδικος) „právní zástupce církve, prokurátor“, *ερετικъ* (řec. αἰρετικός) „bludař“, *идолотрѣбьникъ* (řec. εἰδωλολάτρης) „modlář, modloslužebník“, *κανοβьникъ* (řec. κανονικός, κανόνων) „kanovník“, *κληросьникъ* (řec. κληρικός) „klerik, duchovní“, *μαθηματικъ* (řec. μαθηματικός) „astrolog“, *οχτανικъ* (řec. ἡ ὀκτώηχος) „oktoich, osmihlasník“, *ψαλμьникъ* (řec. ψαλμός) „žalmista“, *стильпьникъ* (řec. στυλίτης) „stylista, slonovník“,⁴⁵ *стоикъ* (řec. Στοιικός) „stoik“.

⁴³ VEČERKA, R. Vliv řečtiny na staroslověnštinu. *Listy filologické*. 1971, 94, s. 135.

⁴⁴ HAUSER, P. *Nauka o slovní zásobě a tvoření slov*. 2. vydání. Praha 1972, s. 37.

⁴⁵ Mních žijící u sloupu.

Naopak minimálně se objevil sufix **-telʹ**, který derivuje pouze 2 hybridní kompozita – *идолослужитель/идолодѣлатель* (řec. εἰδωλόατρης) „modlár“, přičemž sufix *-telʹ* je součástí komponentu domácího.

Polysémní sufix **-ьсь**, který se vyskytuje jak u jmen činitelů a nositelů vlastností, tak u deminutiv, jsme zachytili také pouze u 2 hybridních složenin, a to u substantiv *иконоборць* (řec. εἰκόνα) „obrazoborec“ a *идоложьрьць* (řec. εἰδωλόατρης) „modloslužebník“.

Přechýlená feminina jmen činitelských se v souboru excerpt objevila v počtu 6 slov; z toho 2 výrazy jsou derivovány pomocí sufixu **-a**: *апостола* (řec. ἀπόστολος) „hlasatelka slova božího“, *погана* (lat. pagana) „pohanka“ a 4 slova sufixem **-ica**: *καλογεῖριца* (lat. calogerus) „řeholnice“, *μυροποσιца* (řec. μυροφόρος) „žena přinášející vonnou mast“, *τυμπανίστρια* (řec. τυμπανίστρια) „dívka hrající na bubínek“ a *цѣсарыца/царыца* (lat. Caesar) „královna“.

Ostatní derivace lexikálních výpůjček pomocí sufixů ukazují, že u neuter je nejčastěji zastoupena přípona **-ьство** (19 lexémů), např. *διδασκαλѣство* (řec. διδασκαλία) „úřad učitelský“, *ἐπισκοπѣство* (řec. ἐπισκοπή, ἐπισκοπεῖον, ἀρχιερωσύνη) „biskupství“, *ιερευѣство/ιερευѣство* (řec. ἱερωσύνη) „kněžství“, *крѣстианѣство* (lat. christianitas) „křesťanství, křesťanstvo“, *μνιшѣство* (lat. monachus) „mnišský stav“, *патрiаршѣство* (řec. ἱεραρχία) „patriarchát“, *поганѣство* (lat. paganitas, paganismus) „pohanství“, *πρeζβυτeρѣство/πρoζβυτeρѣство* (řec. πρεσβυτερεῖον) „kněžství, kněžstvo“.

Feminina z našeho souboru excerpt jsou nejčastěji (78 slov) zakončena sufixem **-a**, např. *λαβρα* (řec. λαύρα) „lávra, klášter anachoretů“, *μυρα* (řec. μύρον) „myrha“, *πiρα* (řec. πήρα) „mošna, brašna“, *πρoσφoра* (řec. προσφορά) „prosfora, hostie, přijímání“, *σtαμbна* (řec. στόμνος) „nádoba, džbán“, *таβeрна* (lat. Tres tabernae) „hosпода“.

Maskulina, kromě výše uvedených jmen činitelských, jsou často zakončena pouze jerem (tvrdým, nebo měkkým), např. *κανονς* (řec. κανών) „pravidlo, církevní zákon, kánon“, *κρογσταλς* (řec. κρύσταλλος) „křišťál“, *ματιζμς* (řec. ἰματισμός) „oděv“, *ποδιρς* (řec. ποδήρης) „plášť“, *σιδαρς* (řec. σουδάριον) „šátek“.

V našem materiálu jsme zaznamenali celkem 29 substantiv kolektiv a abstrakt, která jsou utvořená pomocí slovotvorné přípony **-ije/-ije**, např. *εβανγελιη* (řec. εὐαγγέλιον) „dobrá, blahá zvěst, evangelium“, *ζιζανιη* (řec. ζιζάνιον) „plevel“, *ιδολιη* (řec. εἰδώλιον) „pohanský chrám“ nebo hybridní kompozitum *ιδολοσλογνηιη* (řec. εἰδωλολογηρία) „modloslužba“. Z hlediska morfologie zmíněné výrazy jednoznačně korespondují s *ijo*-kmeny (typ *σημενηη*). Z této skupiny je možno dále vydělit 4 slova derivovaná sufixem **-stviije**, a to u odvozeného slova *ακροβστωνη* (řec. ἀκροβυστία) „předkožka, neobřízka, neobřezaný“, *διακωνστωνη* (řec. διακονία) „diákonství, jáhenství“, *πογανστωνη* (lat. paganitas, paganismus) „pohanství“, *цѣсарьστωνη/цѣсарьστωνη/царьστωνη* (lat. Caesaris) „království, panství“.

Nejfrekventovanějším slovotvorným sufixem u adjektiv je **-ьskъ** (49 lexémů), např. *днѣвольскъ* (řec. τοῦ διαβόλου, διαβολικός) „ďábelský“, *γεομετρъскъ* (řec. γεωμετρία) „geometrický“, *γραμματικъскъ/грамотичъскъ* (řec. γραμματικός) „gramatický“, *μναστηρъскъ* (řec. μοναστήριον) „klášterní, kláštera“, *πογανъскъ* (lat. paganorum) „pohanský“, *ρητορъскъ* (řec. τῶν ῥητόρων) „rétorský, řečnický“, *φιλοσοφъскъ* (řec. φιλοσοφος) „filozofický“, příp. sufix **-iskъ** (8 slov) následující po „j“, např. *ακροβστωνισκъ* (řec. ὁ ἐν ἀκροβυστία) „týkající se neobřízky“, *εβανγελιησκъ* (řec. εὐαγγελικός) „evangelní“ nebo *μουσικηησκъ* (řec. τῶν μουσικῶν) „hrající, provozující hudbu“.

Poměrně hojně (44 slov) se mezi grécismy a latinismy objevují adjektiva posesivní jednak se sufixem **-ovъ/-'evъ**, např. *ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΟΒΣ* (řec. ἀπόστολος) „papežův, papežský“, *ΔΙΑΒΟΛΟΒΣ* (řec. τοῦ διαβόλου) „ďáblův“, *ΕΧΙΔΝΟΒΣ* (řec. τῶν ἐχιδνῶν) „zmijí“, *ΕΒΑΝΓΕΛΙΗΒΣ* (řec. τοῦ εὐαγγελίου) „evangelní“, *ΚΗΤΟΒΣ* (řec. τοῦ κήτους) „velrybí“, *ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΒΣ* (řec. κατὰ τὸν πατριάρχην) „patriarchův“, *ΣΚΥΜΜΗΝΟΒΣ* (řec. τοῦ σκύμνου) „lvíčete“, *ΤΕΚΤΟΝΟΒΣ* (řec. τοῦ τέκτονος) „tesařův“ atd., jednak se sufixem **-'ъ** (<*-jъ), např. *ΔΙΑΒΟΛ'Ь* (řec. τοῦ διαβόλου, διαβολικός) „ďábelský“, *ΕΠΙΣΚΟΠ'Ь* (řec. ἐπισκόπιος, τοῦ ἐπισκόπου, τῆς ἐπισκοπῆς) „biskupský“, *ΗΓΕΜΟΝ'Ь* (řec. τοῦ ἡγεμόνος) „vladařův“, *ΗΓΟΥΜΕΝ'Ь* (řec. ἡγούμενος) „opatův“, *ΘΥΜΙΑΤΟΣ'Ь* (řec. τοῦ θυμιστηρίου) „kadidlový“.

Docela často je doložen u adjektiv sufix **-ънъ** (40 výrazů), např. *ΑΕΡ'ЬНЪ* (řec. ἀύρων, ἀύρος) „vzdušný“, *ΜΥΡ'ЬНЪ* (řec. τοῦ μύρον) „vonné masti (gen.)“, *ΟΛΟΚΑΒΣΤΟΣ'ЬНЪ* (řec. τῆς ὀλοκαρπώσεως) „obětní“, *ΡΟΨΑΛ'ЬНЪ* (lat. Rosalia) „svatodušní, letnic (gen.)“.

Menší skupinu tvoří adjektiva zakončená na **-inъ** (14 slov), např. *ΑΣΠΙΔ'ΙΝЪ* (řec. ἀσπίδων) „hadí, zmijí“, *ΑΚ'ΙΝΖΠ'ΙΝЪ* (řec. ὑακίνθινος) „hyacintový, temně fialový“, *ΕΒΑΝΓΕΛ'ΙΝΗΝЪ* (řec. εὐαγγελικός) „evangelní“, *ΧΑΡΤ'ΙΝΗΝЪ* (řec. χάρτης) „papírový, papírový“.

Verba, která se vyskytla v našem souboru excerpt v počtu 15 dokladů, jsou odvozena od nominálních tvarů, např. *ΒΛΑΣΦΗΜΗΣΑΤΙ/ΒΛΑΣΦΗΜΗΣΑΤΙ* (řec. βλασφημεῖν) „rouhat se“, *ΒΛΑΣΦΗΜ'ΙΑΤΙ* (řec. βλασφημεῖν) „rouhat se“, *ΔΟΓΜΑΤΗΣΑΤΙ* (řec. δογματίζειν) „učit, vykládat články víry“, *ΑΠΟΣΤΟΛ'ΕΣΤΕΒΑΤΙ* (řec. ἀποστολή) „být apoštolem“, *ΛΗΤΟΥΡΓΗΣΑΤΙ* (řec. λειτούργησα) „konat bohoslužbu“, *ΠΡΟΣΚΟΜ'ΗΣΑΤΙ* (řec. προσκομίζειν) „připravovat chléb a víno“, *Ц'ΕΣΑΡ'ΙΤΙ* (lat. Caesaris) „kralovat, vládnout“, *ΘΥΜΙΑΣΑΤΙ/ΘΥΜΙΑΝΑΣΑΤΙ* (řec. θυμίαμα) „okuřovat kadidlem“.

Většina adverbii z naší materiálové báze byla derivována sufixem **-y**, např. *Αγγελικῶς* (řec. ἄγγελικῶς) „andělsky“, *ἀποστολικῶς* (řec. ἀποστολικῶς) „apoštolsky“, *Χριστιανικῶς* (lat. christiane) „křesťansky“, *Φαρισσαϊκῶς*/*Φαρισσαίων* (řec. Φαρισσαῖος) „farizejsky“ a *Καίσαρικῶς* (lat. Caesaris) „královsky“

2.3.2 Kompozice

Kompozice je takový slovotvorný postup, při němž dochází ke spojování dvou kořenových morfémů v jednu lexikální jednotku.⁴⁶ Ve slovotvorbě slovanštiny se tohoto principu tvoření slov příliš neužívalo. Obliba kompozice nastala až „vlivem řečtiny od IX. století“.⁴⁷

Poměrně hodně slov ze souboru vyexcerpovaných výrazů je kompozitem zejména utvořeným už v řečtině, příp. latině, nebo zčásti utvořeným až na slovanské půdě za pomoci domácích prvků tzv. hybridní kompozita (kap. 2.3.3). Na sledovaném vzorku kompozit je patrné, že složená slova v jazyku – dárci jsou mnohdy východiskem pro vlastní kompozita jazyka – příjemce. Z typických výrazů složených ze dvou komponentů uvádíme např. *ἰοπατορικῶς* (řec. ἰοπατορία) „hyiopatoricus“ (tj. dogma – „který z Otce a Syna vychází“) z řeckého kompozita *υἰός* „syn“ a *πατήρ* „otec“, *ἑξάψαλμος* (řec. ἑξάψαλμος) „šestižalmí“ z řec. *εξ* „šest“ a *ψαλμός* „píseň, žalm, hra na strunný nástroj“, *διπτυχα* (řec. τὰ δίπτυχα) „diptycha“ (dvoudílné voskové tabulky, které obsahovaly seznam jmen žijících a zemřelých členů církevní křesťanské obce) z řec. *δύς* „dvakrát“ a *πίπτω* „ohýbám skládám“, *γεωμετρία* (řec. γεωμετρία) „geometrie“ z řec. *γῆ* „země“ a *μετρέω* „měřit“, *ἀστρονομία* (řec. ἀστρονομία) „astronomie, hvězdářství“ z řec. *ἀστήρ* „hvězda“ a *νόμος* „řád“, *γαζοφυλάκιον* (řec. γαζοφυλάκιον) „pokladnice“ z řec. *γαζα* „poklad, majetek“ a *φύλαξ* „hlídač“.

⁴⁶ VEČERKA, R. *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. 1. vydání. Praha 2006. ISBN 80-244-0889-9, s. 241.

⁴⁷ PÁČLOVÁ, I. K otázce lexikálních grécismů v staroslověnských památkách s latinskou předlohou. In *Studia palaeoslovenica*. 1. vydání. Praha: Academia, 1971, s. 279.

Jako zvláštní podskupinu, reprezentovanou 16 lexémy, bychom mohli vydělit kompozita, jejichž prvním komponentem je *ἀρχ-* (*ἀρχω* „jsem první, vládnu, mám přednost“), např. *αρχανγέλιν* (řec. ἀρχάγγελος) „archanděl“ z řec. *ἀρχω* a *ἀγγέλος* „anděl“, *αρχιδιακόν* (řec. ἀρχιδιάκονος) „arcijáhen“ z řec. *ἀρχω* a *διάκονος* „jáhen“, *αρχιερεν* (řec. ἀρχιερεύς) „velekněz, nejvyšší kněz, arcikněz“ z řec. *ἀρχω* a *ιερεύς* „kněz“, *αρχιστρατιγ* (řec. ἀρχιστράτηγος) „vrchní velitel, vévoda“ z řec. *ἀρχω* a *στράτηγος* „velitel“, *αρχιτρικλιν* (řec. ἀρχιτρικλινος) „vrchní správce hostiny“ z řec. *ἀρχω* a *τρικλινος* „správce hostiny“.

Další skupinu kompozit v počtu 7 slov tvoří lexémy s první částí *ακρο-* (řec. ἄκρος „vrchní, nejvyšší, vysoký, pozdní, vynikající, krajní“). Konkrétně se jedná o tyto grécismy: *ακροβουστινα/ακροβουστιννα/ακροβουστιννα* (řec. ἀκροβουστία) „neobřízka, neobřezání“, *ακροβουστιν* (řec. ἀκροβουστία) „předkožka, neobřízka, neobřezaný“, *ακροβουστινσκ*/*ακροβουστινσκ* (řec. ὁ ἐν ἀκροβουστία) „týkající se neobřízky“, *ακρογωνιχ* (řec. ἀκρογωνιαῖος) „úhelný (kámen)“, *ακρογωνιχ*/*ακρογωνιχ* (řec. ἀκρογωνιαῖος) „úhelný (kámen)“, *ακροτομ* (řec. ἀκρότομος) „skála, skalisko, pevný, tvrdý“.

Další skupinu slov v počtu 5 výrazů reprezentují lexémy, jejichž první část je *ολο-* (řec. ὅλος „celý, úplný, ukončený, zcela, v celku, celek, vesmír, hlavní věc“) – *ολοκαβζτομα/ολοκαβζτος/ολοκαβζτ/ολοκαρπος* (řec. ὀλοκαύτωμα, ὀλοκάπτωμα) „zápalná oběť, celopal“ a adjektivum *ολοκαβζτος* (řec. τῆς ὀλοκαρπώσεως) „obětní“ vše s odkazem na terminus *technicus* – rituál popsáný ve Starém zákoně.⁴⁸

Poslední vybranou skupinu tvoří 7 výpůjček utvořené z řec. *εὖ* „dobrý/dobře“ a řec. *ἄγγελος* „posel“, např. *εβανγελι* (řec. εὐαγγέλιον)

⁴⁸ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 675 – 683.

„dobrá zvěst, evangelium, blahá zvěst“, *ΕΒΑΝΓΕΛΙΣΤΑ* (řec. εὐαγγελιστής)
„evangelista“, *ΕΒΑΝΓΕΛΙΣΚΩ* (řec. τοῦ εὐαγγελίου) „evangelní“.

Velmi specifickou skupinu tvoří komponenty: *ΒΛΑΣΦΗΜΗΝΩ*/*ΒΛΑΣΦΗΜΗΝΩ* (řec. βλασφημίας) „rouhavý“, *ΒΛΑΣΦΗΜΗΣΑΤΙ*/*ΒΛΑΣΦΗΜΗΣΑΤΙ* (řec. βλασφημεῖν) „rouhat se“, *ΒΛΑΣΦΗΜΙΑ*/*ΒΛΑΣΦΗΜΙΑ* (řec. βλασφημία) „rouhání“, *ΒΛΑΣΦΗΜΛΑΤΙ*/*ΒΛΑΣΦΗΜΛΑΤΙ* (řec. βλασφημεῖν) „rouhat se“. „Jedná se o celou skupinu, v níž nechybí dokonce ani sloveso, což je zcela netypické pro kompozita obecně.“⁴⁹

2.3.3 Hybridní kompozita

Součástí slovní zásoby staroslověnštiny jsou také tzv. hybridní kompozita, což jsou složeniny zčásti přejaté („cizí“) a zčásti domácí. V našem souboru excerpt se vyskytla v počtu 20 slov. „Na rozdíl od kalků a výpůjček byly ve staroslověnštině jen výjimečným a zcela zanedbatelným jevem.“⁵⁰

„Hybridní kompozita představují účelný slovotvorný typ z několika důvodů; mj. cizí komponent má internacionální platnost, čímž usnadňuje srozumitelnost celku uživateli, a velmi důležitá je též snadná spojitelnost tohoto komponentu s domácími základy. Svou roli může hrát i jazyková ekonomie.“⁵¹ Rozdělení hybridních kompozit u výpůjček do tří sémantických skupin podle první části přejímáme od L. Zábranského,⁵² avšak rozšiřujeme je ještě o jednu skupinu, a to *ΗΚΟΝ-*.

Mezi hybridní kompozita patří 2 adjektiva s první složkou stsl. *ΑΝΓΕΛ-* s významem „andělský“ – *ΑΝΓΕΛΟΖΡΑΥΩΝΩ* (řec. ἀγγελουειδής) a *ΑΝΓΕΛΟΒΡΑΥΩΝΩ* (řec. ἀγγελουειδής, ἀγγελόμορφος), jež jsou složená z řeckého komponentu *ἀγγελος* „posel“ a domácího *-ζΡΑΥΩΝΩ* „jevit se“, příp. *-ΟΒΡΑΥΩΝΩ* „mající podobu obrazu, obrazný“.

⁴⁹ ZÁBRANSKÝ, L. *Kompozita ve staroslověnštině*. 1. vydání. Hradec Králové 2012. ISBN 978-80-7435-180-8, s. 137.

⁵⁰ VEČERKA, R. *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. 1. vydání. Praha 2006. ISBN 80-244-0889-9, s. 243.

⁵¹ ZÁBRANSKÝ, L. *Kompozita ve staroslověnštině*. 1. vydání. Hradec Králové 2012. ISBN 978-80-7435-180-8, s. 138.

⁵² Ibid.

Lexikální výpůjčky, jejichž první část je stsl. *ИДОЛ-* (řec. εἶδωλον), se v našem souboru excerpt objevily v počtu 16 dokladů, např. *ИДОЛОДѢЛАТЕЛЬ* (řec. εἰδωλολότρης) „modloslužebník, modlář“. Výraz *ИДОЛОДѢЛАТЕЛЬ* lze rozdělit na dvě části; první část je tvořena výpůjkou z řečtiny *ИДОЛО-* (řec. εἶδωλον „modla“) a druhou částí je domácí *-ДѢЛАТЕЛЬ*. Vedle tohoto hybridního útvaru existuje i synonymní protobulharský výraz *КОУМИРОСЛОУЖИТЕЛЬ* (vyskytující se pouze jako hapax legomenon) a grécismus *ИДОЛОЛАТРС* (řec. εἰδωλολότρης), jenž je frekventovanější než *КОУМИРОСЛОУЖИТЕЛЬ*. Dále do této skupiny hybridních složenin spadají lexémy jako například *ИДОЛОЖРЬЦЬ* (řec. εἰδωλολότρης) „modloslužebník“ (*-ЖРЬЦЬ* „kněz“), *ИДОЛОСЛОУЖЕНИЕ* (řec. εἰδωλολατρεία) „modloslužba“ (*-СЛОУЖЕНИЕ* „sloužení, sloužit“). Výpůjčky *ИДОЛОЛАТРИНА* (řec. εἰδωλολατρεία) „modloslužba“ „se vyskytují pouze v památkách se srbským jazykovým koloritem. Památky ruského původu dávají přednost kompozitům *ИДОЛОДѢЛАТЕЛЬ* a *ИДОЛОТВОРС* „modlář“ čili složeninám hybridním.⁵³

Další skupinu tvoří 2 hybridní složeniny s přejatým komponentem stsl. *ИКОН-* (řec. εἰκών), a to *ИКОНОБОРЬНЗ* či *ИКОНОБОРЬЦЬ*, jejichž první část je přejata z řec. εἰκών „obraz“ a druhá je domácí: *БОРЬЦЬ* „bojovník, zápasník“.

Kompozitum zčásti přejaté, zčásti domácí, jehož první částí je stsl. *МΥΡ-* (řec. μύρον „myrha, vonná mast“), se vyskytlo u 2 hybridních složenin – *МΥΡΟΠΟСНЦА* (řec. μύρον) „žena přinášející vonnou mast“ a *МΥΡΟΠΟСЬНЗ* (řec. μυροφόρος) „přinášející vonnou mast“. „Z hlediska kvantity lze tvrdit, že se jedná o okrajový, periferní případ, nicméně toto

---

⁵³ HAUPTOVÁ, Z. K otázce analýzy staroslověnského lexika. *Slavia*. 1967, 37, s. 234.

hybridní kompozitum se zachovalo až do dnešních dnů a nikdy nebylo ničím nahrazeno (v pravoslavné církvi se jedná o terminus technicus).⁵⁴

---

⁵⁴ ZÁBRANSKÝ, L. *Kompozita ve staroslověštině*. 1. vydání. Hradec Králové 2012. ISBN 978-80-7435-180-8, s. 139.

3 Sémantická analýza grécismů a latinismů ve staroslověně a církevní slovanštině

V nejstarším slovanském spisovném jazyce se výpůjčky objevují poměrně často, neboť bylo zapotřebí vyrovnat se jak po stránce obsahové, terminologické, tak po stránce stylistické textům řeckých předloh, z nichž se do staroslověně překládalo, a tak „zajistit jednak jejich srozumitelnost pro slovanské etnikum a jednak obsahovou totožnost s originálem“.⁵⁵ To ve skutečnosti znamenalo nutnost přejetí značného množství grécismů a latinismů.

V kapitole „Sémantika grécismů a latinismů ve staroslověně a církevní slovanštině“ se zaměříme na tematické rozčlenění výpůjček z řečtiny a latiny. Sémantika je „lingvistická disciplína studující význam jazykových jednotek, znaků (řec. sémai-non = znak) a jejich řetězů v systému užití; významová stránka jazykových jednotek.“⁵⁶ Je to obor, který se nachází na pomezí lingvistiky, logiky, filozofie a kognitivních věd.

Je otázka, zda „je mezi slovem a věcí jím označovanou přirozený, a tedy nutný vztah, či je ten vztah stanoven dohodou lidí a mohl by *být také jiný?*“⁵⁷ Odpověď nám naznačuje Platón ve svém spisu *Kratylos*, v němž je řešena problematika vztahu světa idejí a světa lidských konvencí. Během rozhovoru Platónův Hermogenés a Sókratés odkrývají skutečnost, že v jejich jazyku se vyskytují slova nejrůznějšího stáří, jež jsou tvořena pomocí domácích lexikálních prostředků nebo jsou přejatá z jiných jazyků, příp. jsou bez historie. Například řecké anthrōpos „člověk“ vykládá z anathreō „pozorně prohlížím“ a opōpa „spatřil jsem, vidím, tedy člověk je Platónovi anathrōn ho opōpe „rozvažující nad tím, co spatřil“.⁵⁸ Vedle takových slov odvozených (tá hýstera) rozlišuje i pojmenování prvotní (tá próta), jejichž „správnost a pravdivost“ je dána

---

⁵⁵ KARLÍKOVÁ, H. Poznámky k lexikálním výpůjčkám ve staroslověně a jejich reflexe v češtině a ostatních slovanských jazycích (sémanticko-etymologická analýza). *Slavia*. 2013, 82. ISSN 0037-6736, s. 158.

⁵⁶ LOTKO, E. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. 2. vydání. Olomouc 2000. ISBN 80-244-0123-1, s. 101.

⁵⁷ PLATÓN. *Kratylos*. 2. vydání. Praha 1994. ISBN 80-85241-44-7, s. 5.

⁵⁸ *Ibid.*, 399c.

tím, nakolik jsou v souladu s věcmi, které označují. Ač Platónův spis *Kratylos*, nepatří z hlediska svého filozofického obsahu mezi nejvyhledávanější Platónovy spisy,⁵⁹ je některými jazykovědci považován za první pokus o analýzu jazyka.⁶⁰

Sémantická stránka jednotlivých výpůjček je stejně tak důležitá jako formální, přestože obě představují různé pohledy na lexém. Charakter našeho materiálu je takový, že existují přejatá slova, jež jsou z hlediska svého významu jasná, tzn. jaký význam nabývají v řečtině či latině, takový s sebou vnášejí i do stsl. a csl. Motivace přejetí takových slov je dle V. Bočka dvojí:⁶¹ motivace vnitřní (jazyková) nebo vnější (mimojazyková). Motivace vnitřní neboli jazyková je dána rozličnými vztahy mezi jednotlivými lexémy v systému jazyka, jako je např. vztah synonymie mezi slovem domácím a výpůjčkou (kap. 3.7). Motivace vnější, mimojazyková, je dána potřebou označit nějakou skutečnost, pro kterou dosud v daném jazyce není pojmenování.

Sémantická klasifikace nám tedy umožňuje pohlížet na grécismy a latinismy jako na lexémy, které nám zprostředkovávají vyšší hmotnou a duchovní kulturu, vzdělanost, náboženské proudy.⁶² Výpůjčky hrají důležitou roli nejen při obohacování domácí slovní zásoby, ale i roli „kulturně-historických pramenů.“⁶³ A proto slovy L. Kysučana „studium vztahu jakýchkoliv dvou jazyků má význam nejen pro lingvistiku samotnou, nýbrž také pro sociolingvistiku a především pro dějiny civilizací.“⁶⁴

Každé slovo má svůj význam, na nějž lze pohlížet jako na „jazykově ztvárněnou mentální reflexi pojmenovávané skutečnosti, schopnou vyjadřovat i zobecnělé citové, volní aj. postoje mluvčího k této skutečnosti a k situaci promluvy. Lexikální význam je hodnota

---

⁵⁹ Srov. PLATÓN. *Kratylos*. 2. vydání. Praha 1994. ISBN 80-85241-44-7, s. 10.

⁶⁰ Srov. VEČERKA, R. a kol. *K pramenům slov. Úvod do etymologie*. 1. vydání. Praha 2006. ISBN 80-7106-858-6, s. 16 – 17.

⁶¹ BOČEK, V. *Studie k nejstarším romanismům ve slovanských jazycích*. 1. vydání. Praha 2010. ISBN 978-80-7422-013-5, s. 28 – 29.

⁶² KYSUČAN, L. Řecké a latinské výpůjčky ve staré češtině do roku 1500 -II. *Echo Latina*. 1994, 4, ISSN 1210-7336, s. 36.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid.

systemová, konkretizuje se (a zpřesňuje) v aktuálních užitích lexikálních jednotek.“⁶⁵

Slovanské jazyky stejně jako románské či germánské vděčí právě antickým jazykům za jejich historické působení. Tyto jazyky doplnily domácí slovní zásobu novými přejatými lexémy, a uživatelům těchto jazyků se tak otevřela celá šíře nových poznatků. „Řečtina a latina se tak uplatnily jako velmi vyspělé spisovné jazyky s bohatým slovníkem, ale také s propracovanou mluvnickou stavbou“,⁶⁶ a tak se řečtina s latinou stávají mj. základem zejména odborného názvosloví neboli terminologie. Poněvadž antické jazyky byly především nositeli liturgických a náboženských textů, které bylo nutné přesně a věrně tlumočit, převzetí „nových“ lexémů z této oblasti bylo žádoucí.

Grécismy a latinismy doložené v stsl. a csl. pocházejí především z překladů biblických, liturgických, homiletických nebo právních textů, v menší míře pak z teologických traktátů, oslavných řečí, nápisů či památek veršovaných, což souvisí i s významovou stránkou lexémů. Nejvíce výpůjček náleží do oblasti náboženství, z níž jednotlivá pojmenování postupem času pronikají do prostředí světského, jako je např. oblast alchymie, medicíny, vědních oborů, vojenství, architektury, mineralogie, rostlin, zvířat, hudby, fyzikálních veličin, drobných užitných předmětů včetně platidel, oděvů a jejich součástí, dopravních prostředků, názvů dnů, měsíců či svátků nebo do terminologie lingvistické.

Poněvadž není možno se detailně věnovat všem výrazům, provedli jsme jejich seskupení a do naší práce jsme zahrnuli pouze detailní analýzy některých z nich. Grécismy a latinismy jsme roztřídili do následujících pěti tematických okruhů:⁶⁷ náboženská terminologie a reálie (341 výpůjček), přírodniny (143 slov), pojmy označující profesi,

---

⁶⁵ GREPL, M. a kol. *Příruční mluvnice češtiny*. Brno. 2. vydání. 2001. ISBN 80-7106-134-4, s. 77.

⁶⁶ ŽAŽA, S. *Latina a řečtina v slovní zásobě, gramatice a terminologii slovanských jazyků*. 1. vydání. Brno 2010. ISBN 978-80-210-5138-6, s. 7.

⁶⁷ Samozřejmě jsme si vědomi skutečnosti, že primárně se námi sledované lexémy vztahují k náboženství odrážející především „biblické“ reálie a až postupem času nabývají svých sekundárních významů i v jiných oborech. Pro hlubší poznání sémantické stránky výpůjček jsme je vydělili do uvedených významových okruhů, přičemž výrazům pevně spjatým s náboženstvím jsme vyčlenili samostatnou část kapitoly 3.1.

povahového rysy a vlastnosti včetně pojmenování osob a funkcí ve státní správě (111 slov), duchovní kultura (74 výrazů) a hmotná kultura (62 lexémů). Zbývajících 49 slov řeckého a latinského původu jsme z důvodu jejich sémantické rozmanitosti a sporadického výskytu již dále nevyčleňovali a zahrnujeme je pod označení „ostatní“. Stručně o nich pojednáme v kap. 3.6.

Níže (tab. č. 5, graf č. 5) uvádíme statistiku výpůjček z řečtiny a latiny z hlediska významu. Na předním místě je uvedena sémantická oblast, ke které byla výpůjčka přiřazena, na druhém místě je počet získaných excerpt našeho materiálu a třetí sloupec zobrazuje relativní četnost jejich výskytu mezi všemi vyexcerpovanými lexémy.

Při sémantické analýze grécismů a latinismů vycházíme kromě SJS a ESJS především z *Nového biblického slovníku*.⁶⁸ Citáty biblických textů uvádíme v souladu s ekumenickým překladem *Bible*.⁶⁹

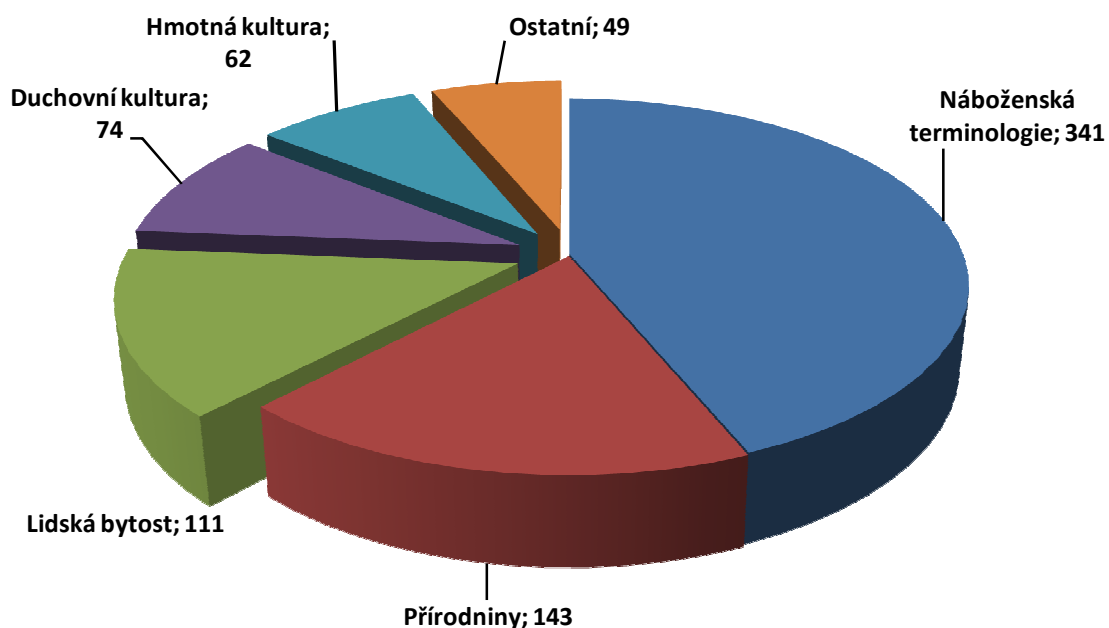
Tab. č. 5 – Sémantická klasifikace výpůjček

Sémantické oblast	Absolutní četnost	Relativní četnost
Náboženská terminologie	341	43,72%
Přírodniny	143	18,33%
Lidská bytost (profese, vlastnosti, státní správa)	111	14,23%
Duchovní kultura	74	9,49%
Hmotná kultura	62	7,95%
Ostatní	49	6,28%
Celkem	780	100,00%

⁶⁸ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4.

⁶⁹ BIČ, M. (překl.) a kol. *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih)*. Český ekumenický překlad. 1. vydání. Praha 1993. ISBN 80-900881-8-X.

Graf č. 5 – Sémantické klasifikace výpůjček

3.1 Náboženská terminologie

Téměř polovinu našeho materiálu tvoří výrazy vztahující se k náboženství (341 slov). Velké množství slov z této sémantické oblasti není překvapující, neboť stsl. a csl. vychází právě z textů liturgických, teologických a biblických. Jak je známo, nejstarší spisovný slovanský jazyk vznikl právě pro potřeby náboženství. „Tyto výrazy obvykle nebývají nahrazovány v pozdějších opisech domácimi slovy, vyskytují se v širokém spektru staroslověnských textů, a to i těch s latinskou předlohou, někdy se v této souvislosti mluví o pravých výpůjčkách, tedy takových, které se integrovaly do jazykového systému po stránce fonetické i morfologické.“⁷⁰ Z oblasti náboženství lze vydělit následujících sedm skupin: pojmenování osob, církevních hodnostářů a úřadů církevní správy (kap. 3.1.1), základní pojmy religionistiky (kap. 3.1.2), názvosloví liturgické (kap. 3.1.3), označení sakrálních předmětů (kap. 3.1.4), názvy sakrálních staveb (kap. 3.1.5), názvy z církevního

⁷⁰ KARLÍKOVÁ, H. Poznámky k lexikálním výpůjčkám ve staroslověnině a jejich reflexe v češtině a ostatních slovanských jazycích (sémanticko-etymologická analýza). *Slavia*. 2013, 82. ISSN 0037-6736, s. 159.

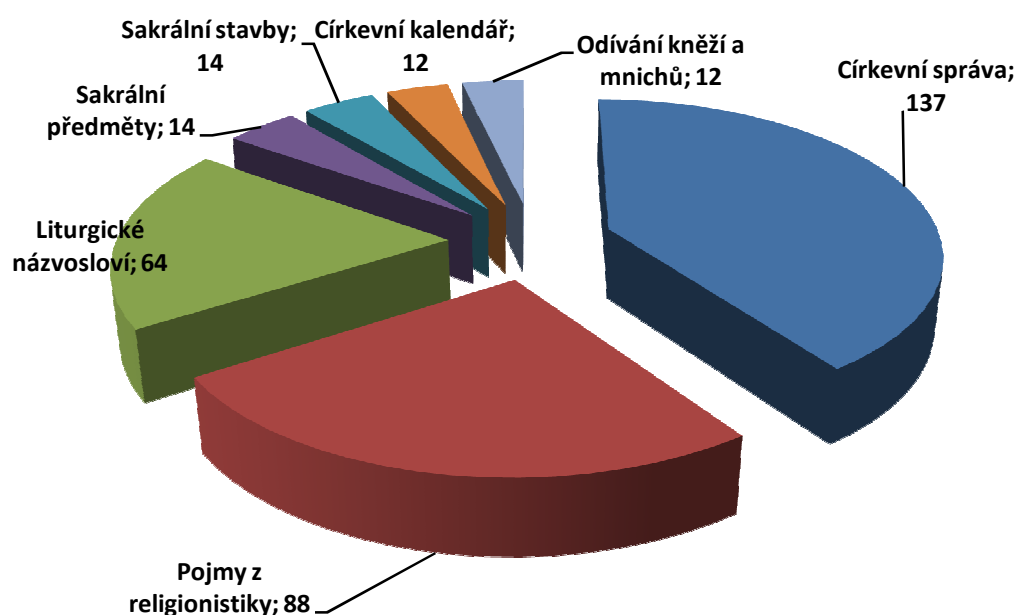
kalendáře včetně pojmenování slavností (kap. 3.1.6) a označení mešních rouch a oděvů kněží či mnichů (kap. 3.1.7).

Níže (tab. č. 6; graf č. 6) uvádíme statistiku grécismů a latinismů z hlediska doložení výpůjček z oblasti náboženské terminologie. Na předním místě je uvedena sémantická oblast v rámci náboženské terminologie, ke které byla výpůjčka přiřazena, na druhém místě je počet získaných excerpt našeho materiálu a třetí sloupec zobrazuje relativní četnost jejich výskytu mezi všemi vyexcerpovanými lexémy z oblasti náboženství.

Tab. č. 6 – Sémantická oblast náboženské terminologie

Sémantické oblast	Absolutní četnost	Relativní četnost
Církevní správa	137	40,17%
Pojmy z religionistiky	88	25,80%
Liturgické názvosloví	64	18,77%
Sakrální předměty	14	4,11%
Sakrální stavby	14	4,11%
Církevní kalendář	12	3,52%
Odívání kněží a mnichů	12	3,52%
Celkem	341	100,00%

Graf č. 6 – Sémantická oblast náboženské terminologie

3.1.1 Pojmenování osob, církevních hodnostářů a úřadů církevní správy

V Novém zákoně se nikde nedočteme o tom, jak vypadala samotná církevní správa, jaké existovaly předpisy, zákoníky, neboť to vše odporovalo svobodě evangelia. Ježíš však mezi apoštoly ustanovil skupinu evangelistů, které si sám vyvolil – „Ustanovil jich dvanáct, aby byli s ním, aby je posílal kázat a aby měli moc vymítat zlé duchy.“ /Mk 3, 14/. Apoštolové měli za úkol především kázat, učit národy, zvěstovat evangelium, avšak kromě toho byli správci Božího lidu nebo odpouštěli hříchy.⁷¹

Téměř 137 slov našeho materiálu je spjato s církevní správou; k těmto výrazům patří pojmenování osob, církevních hodnostářů a úřadů, např. *αποστολις* (řec. *ἀπόστολος*) „hlasatel slova božího“, jenž se nejvíce vyskytuje u evangelisty Lukáše a u apoštola Pavla. Lexém je derivován od řec. *ἀπόστολλώ* „poslat za určitým cílem, vyslat“. V mimokřesťanském prostředí, zvláště v 5. stol. po Kr., se objevuje i ve významu „poslaná osoba, loďstvo, admirál“. V Novém zákoně „apoštol“ pojmenovává Ježíše jako poslaného od Boha⁷² – „Proto, bratři, vy, kteří jste svatí a máte účast na nebeském povolání, hleďte na apoštola a velekněze našeho vyznání, Ježíše.“ /Žid 3, 1/. Primárně pojem „apoštolové“ označoval muže, kteří byli v rané církvi ve velké, dokonce v nejvyšší úctě.⁷³

V Novém zákoně se nejčastěji objevuje přímá výpůjčka z řečtiny *διακονις/διακω* (řec. *διάκων*) „jáhen“ a její varianty, např. *υποδιακω* (řec. *ὑποδιάκωνος*) „podjáhen“ či *διακονις* (řec. *διακονία*) „diákonství, jáhenství“, jež označuje, že služba není výhradně určena kněžské třídě. Přeneseně se služba vztahovala i na proroky a kazatele evangelia – „[...] abych byl služebníkem Krista Ježíše mezi pohanskými národy. Konám tuto posvátnou službu kázáním Božího evangelia, abych pohany přinesl jako obětní dar milý Bohu, posvěceným Duchem svatým.“ /Ř 15, 16/.

⁷¹ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 124 - 125.

⁷² *Ibid.*, s. 44.

⁷³ *Ibid.*, s. 44 – 46.

Avšak obecně platí, že Nový zákon, pokud užívá kněžskou terminologii, vztahuje se jediné k církvi jako k celku. Největším vzorem pro křesťanskou službu je sám Ježíš Kristus, který nepřišel na zem proto, aby mu druzí sloužili, ale aby sám sloužil – „Tak jako Syn člověka nepřišel, aby si dal sloužit, ale aby sloužil a dal svůj život jako výkupné za mnohé.“ /Mt 20, 28/. Kromě uvedeného, lze *ΔΙΑΚΟΝΪΣΤΕΙΕ* chápat i jako obsluhu u stolu s reminiscencí na Poslední večeři, kdy Ježíš umývá apoštolům nohy. V sémantickém vývoji lze pozorovat postupný přechod od duchovní sféry ke sféře laické. Lexém *ΔΙΑΚΟΝΣ, ΔΙΑΚΣ* „jáhen“ označoval klerika s nižším kněžským svěcením. Byl to jakýsi pomocník či služebník, který plnil v církevních dějinách rozmanité úkoly, např. směl během bohoslužby vykonávat některé úkony, dále se věnoval administrativě a pastoraci; tím se přibližoval laikům.⁷⁴ Postupem času nabývá *ΔΙΑΚΟΝΣ/ΔΙΑΚΣ* obecného označení jakéhokoliv sluhy, služebníka, pacholka nebo příslušníka družiny ve formální podobě stsl. lexému *σλοῦγα/σλοῦγителѝ*, jenž se stává částečným synonymem grécismu *ΔΙΑΚΟΝΣ/ΔΙΑΚΣ*.

Výraz *ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ* (řec. ἐπίσκοπος) „biskup“, jehož synonymem je *ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΣ/ΠΡΟΖΒΥΤΕΡΣ* (řec. πρεσβύτερος) „stařec, kmet, kněz, starší, presbyter“, byl původně v klasické řečtině chápán jako „dozorce“, který spravoval příjmy pohanských chrámů. Je málo pravděpodobné, že by křesťanská terminologie převzala tento pojem z pohanských či židovských pramenů.⁷⁵ Pojmenování *ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ* se užívalo obecně a bylo v souladu s kvalifikací, požadovanou církví – „Věrohodné je to slovo: Kdo chce být biskupem, touží po krásném úkolu. Nuže, biskup má být bezúhonný, jen jednou ženatý, střídmy, rozvážný, řádný, pohostinný, schopný učit, ne pijan, ne rváč, nýbrž vlídný, smířlivý, nezištný.“ /1 Tm 3, 1 – 3/. Právě toto jsou kvality požadované u dobrého učitele, pastýře a administrátora. S lexémem *ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ* souvisí i speciální

⁷⁴ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 124.

⁷⁵ Ibid., s. 106 – 107.

pojmenování biskupa, tzv. *επαρχα* (řec. *ἐπαρχος*), “místodržitel provincie (eparchie)“, jemuž jsou podřízeni biskupové jiných připojených diecézí.

Slovo *εβανγελιστα* (řec. *εὐαγγελιστής*) „evangelista“ je derivováno od verba *εὐαγγελίζομαι* „oznámit zprávu“, v Bibli nabývá pak významu „zvěstovat evangelium“. Substantivum *εβανγελιστα* se v Novém zákoně vyskytuje pouze třikrát. Výběrově uvádíme jeden doklad – „Avšak ty buď ve všem střízlivý, snášej útrapy, konej dílo zvěstovatele evangelia a cele se věnuj své službě.“ /2 Tm 4, 5/. Evangelisté byli apoštolové, avšak ne všichni evangelisté byli apoštoly. Rozdíl nám dokazují slova apoštola Pavla Efezským – „A toto jsou jeho dary: jedny povolal za apoštoly, jiné za proroky, jiné za zvěstovatele evangelia, jiné za pastýře a učitele [...]“. /Ef 4, 11/. Později se v církevních dějinách začíná užívat *εβανγελιστα* i pro pisatele evangelia.⁷⁶

Latinismus *πογανς* (lat. *pagus, paganus*) „pohan“ byl původně označením venkovana, sedláka, vesničana, který byl vzdálen od „centra města“, kde se křesťanství šířilo rychleji. Proto venkované nebyli vírou v jednoho Boha zasaženi vůbec, a tak zůstávali věrni „svému pohanskému náboženství“, čímž byli v povědomí městských obyvatel ztotožňováni s těmi, kdo v Ježíše Krista nevěří. Existuje i jiný výklad tohoto slova, a to „význam ‚pohan‘ se vyvinul z významu ‚soukromá osoba‘. Sami křesťané se nazývali *milites Christi*, a cítili se tedy vázáni ke Kristu. Nekřesťany tedy mohli považovat za osoby takto nezávislé, soukromé.“⁷⁷ Odtud máme i dnešní (sekundární) význam slova „pohan“, který označuje ateistu, člověka nevěřícího, avšak chybně, protože skutečný význam je jinověrec, vyznavač jiné než křesťanské víry, nekřesťan, příp. příslušník antického národa, Řek nebo Říman.⁷⁸ Významově podobným grécismem je *ελληνς* (řec. *ἑλληνίς*) „nevěřící, pohan“, jehož původní řecký význam „Řek“ se posouvá v židovském

---

⁷⁶ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 237 – 238.

⁷⁷ BOČEK, V. *Studie k nejstarším romanismům ve slovanských jazycích*. 1. vydání. Praha 2010. ISBN 978-80-7422-013-5, s. 135.

⁷⁸ *Ibid.*

helénistickém prostředí jednak na pojmenování Řeka přestupujícího k judaismu, jednak na nevěřícího, odkud přechází do křesťanského prostředí jako pohan.⁷⁹

Mezi další lexémy této oblasti patří stsl. *προφητις* (řec. προφήτης). Normativní podobu proroctví Starého zákona získalo toto slovo od Mojžíše, který se stal vzorem pro všechny další proroky – „Nikdy však již v Izraeli nepovstal prorok jako Mojžíš, jemuž by se dal Hospodin poznat tváří v tvář [...]“ /Dt 34, 10/. Prorok, který byl především mužem Božího slova, se mohl stát prorokem pouze z vůle Hospodina. Mnozí proroci se často v dějinách postavili proti králům, a hráli dokonce i aktivní roli v životě státu, ale to vše sledovalo jediný záměr – zprostředkovat Boží slovo. Boží slovo nepředstavovalo jen pouhý pasivní názor, naopak, Hospodin chtěl prostřednictvím proroka ukázat lidem svůj pohled na věc, přestože konečné rozhodnutí bude na nich samotných.⁸⁰ Je patrné, že proroci zasahovali do dané situace také tím, že měli schopnost varovat nebo povzbuzovat vzhledem k budoucnosti. Téměř každý prorok vystupuje jako ten, kdo předpovídá budoucnost – „Slova Ámose, který byl z tekójských drobopravců (= pastýřů). Měl vidění o Izraeli za dnů judského Uzijáše a za dnů izraelského krále Jarobeáma, syna Jóašova, dva roky před zemětřesením.“ /Am 1, 2/. To, jakým způsobem proroci obdrželi zprávu, kterou pak tlumočili lidem, s určitostí nevíme („slovo Boží se stalo...“). Při inspiraci proroka měla také své místo různá vidění či sny a samozřejmě důležitou roli zde sehrálo i vnuknutí Ducha svatého. Proroci Boží slovo sdělovali někdy podobenstvím, někdy alegorií.

Pojmenování *τετραρχις* (řec. τετραρχης) „tetrarcha“ bylo v antickém Řecku označení vládce čtvrtiny určitého území a vládce čtyř oblastí Thessaly. Římané ho později udělovali všem panovníkům části východní provincie.⁸¹ V Novém zákoně je toto označení spjata především

---

⁷⁹ BOČEK, V. *Studie k nejstarším romanismům ve slovanských jazycích*. 1. vydání. Praha 2010. ISBN 978-80-7422-013-5, s. 135.

⁸⁰ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 816 – 826.

⁸¹ *Ibid.*, s. 1028.

s Herodem Antípou – „V ten čas se tetrarcha Herodes doslechl o Ježíšovi [...].“ /Mt 14, 1/.

Závěrem pro ilustraci uvedeme dvě pojmenování z této oblasti, např. *κατηχομενος* (řec. *κατηχούμενος*) „katechumen, čekatel na křest“ nebo *συναγωγος* (řec. *ἀρχισυνάγωγος*) „správce synagogy“.

3.1.2 Základní pojmy religionistiky

Mezi základní religionistické pojmy patří 88 výpůjček, např. *ΑΑΖ* (řec. *ᾠδης*) „podsvětí, říše mrtvých“ či *τρύπορικος* (řec. *τάρταρος*) „podsvětní, pekelný“ jako pojmenování místa mrtvých. Podsvětí se nacházelo pod povrchem země, bylo místem prachu, temnoty a zapomnění⁸² – „Což se o tvém milosrdenství vypráví v hrobě? O tvé věrnosti v říši zkázy?“ /Ž 94, 17/. U proroka Izajáše a Ezechiela se setkáváme s představou, že pozemský život v podsvětí pokračoval, avšak bez radosti a síly. S podsvětím je spjata i myšlenka odplaty či soudu.

Opakem podsvětí je „ráj“ stsl. *ποροδα* (řec. *παράδεισος*), původně ve významu ohrada, obora, zvěřinec, později v biblických textech jako označení sídla bohů, tzn. ráj. Pojem *ποροδα* nejdříve označoval prehistorickou dobu, postupem času se jeho význam rozšířil jako označení blahých časů oné doby, což souviselo s očekáváním mesiášské budoucnosti.⁸³ Pokud se jedná o texty Nového zákona, vyskytuje se zde tento výraz pouze třikrát. Pro ilustraci jsme zvolili slova evangelisty Lukáše, jež nejvíce odpovídají našemu dnešnímu pojetí „ráje“, místa, kam duše odejdou po smrti – „Ježíš mu odpověděl: ‚Amen, pravím ti, dnes budeš se mnou v ráji.‘“ /Lk 23, 43/.

Nejfrekventovanějším lexémem je stsl. *αγγελος* (řec. *ἄγγελος*) „anděl“, příp. *αρχαγγελος* (řec. *ἀρχάγγελος*) „archanděl“ či Boží posel, jenž zná Hospodina tváří v tvář, je svatý, neporušený hříchem, avšak disponuje svobodnou vůlí, takže zažívá pokušení a hříchu musí odolávat stejně jako člověk. Dělí se na dvě skupiny podle toho, ze které říše pocházejí

⁸² DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 785.

⁸³ Ibid., s. 863 – 864.

– buď z říše světla, nebo tmy. Skrze anděly Bůh lidem sesílá příkazy a zprávy, andělé dokonce disponují zvláštními schopnostmi, díky nimž mohou aktivně pomáhat nám – smrtelníkům. Nový zákon stejně jako Starý zákon anděla definuje jako Božího posla sloužícího lidem.⁸⁴

Kompozitum *αντιχριστος* (řec. αντίχριστος) „antikrist, heretik“ vedle biblické postavy označuje přeneseně i člověka špatných vlastností, a dokonce může být i nadávkou. První část kompozita *anti* evokuje protiklad, takže antikristem je ten, kdo Kristu odporuje.⁸⁵ Tento pojem je doložen pouze v Janových epištolách – „[...] každé vnuknutí, které nevede k vyznání Ježíše, z Boha není. Naopak, je to duch antikristův, o němž jste slyšeli, že přijde, a který již nyní je na světě.“ / 1 J 4, 3/.

Protikladem stsl. *αγγελος* je *δαιμονος* (řec. δαιμόνιον, δαιμων) „zlý duch, satan, ďábel“, o němž se Starý zákon mnoho nezmiňuje. Naopak Nový zákon (zvl. evangelia) je na doklady démonů bohatý a označuje tímto termínem duchovní bytosti Bohu i člověku nepřátelské.⁸⁶

Následující výraz – *ολοκαρπος* (řec. ολοκάρπωσις) „zápalná oběť, celopal“ – nemá ve Starém zákoně žádný obecný význam, přestože se jedná o poměrně frekventovaný pojem z religionistiky. Základní motivací oběti bylo vzdát poctu bohu a projevit vděčnost za jeho dobrotu, příp. si boha udobřit či naklonit. Zápalná oběť se praktikuje od pradávna a posléze se stává pravidelným obřadem, který nikdy nechyběl při slavnostních příležitostech. Podrobný popis průběhu oběti zápalné lze nalézt v knize Leviticus (Lv 1,1 – 17), kde Hospodin promlouvá k Mojžíšovi a přednáší mu pravidla a postupy pro zvířecí oběti darované ze skotu, bravu či ptactva. Skrze zápalné oběti se vyjadřovala pocta a díkyvzdání.⁸⁷

V rámci sémantické analýzy nelze opomenout slova spojená s herezí a pohanstvím, např. *ερεσς* (řec. ἄρεσις) „hereze, blud, kacířství“

---

⁸⁴ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 28 – 30.

⁸⁵ Ibid., s. 31.

⁸⁶ Ibid., s. 156 – 157.

⁸⁷ Ibid., s. 675 – 683.

nebo *ιδωλις* (řec. εἰδωλον) „modla“ atd. Pojem *ερεσις* (řec. αἵρεσις) měl původně význam „volba, výběr“. Podobně se s tímto slovem pracuje i v Novém zákoně, kde označuje „stranu“ uvnitř sboru, a tak zdůrazňuje její neústupné či sektářské rysy. Tedy heretik je člověk, jenž se svobodně rozhodne vytvořit svou vlastní skupinu a následovat ji.⁸⁸ „Hereze“ ve smyslu chybného učení je doložena v listu apoštola Petra – „V Božím lidu bývali i lživí proroci; tak i mezi vámi budou lživí učitelé, kteří budou záłudně zavádět zhoubné nauky a budou popírat Panovníka, který je vykoupil. Tím na sebe uvedou náhlou zhoubu.“ /2 Pt 2, 1/.

Lexém *ιδωλις* (řec. εἰδωλον) „modla“ se užíval v souvislosti s vyznáním víry v jediného Boha, což bylo v nejstarších dobách v napětí s různými vlivy, jako bylo např. modlářství, jež se snažilo víru v Hospodina poskvřnit a materializovat, a tím se odklonit od jakési „normy“. Snad nejznámější modlou je zlaté tele /Ex 32/ z doby Mojžíšovy, kdy si lid chce zajistit boží přítomnost a náklonnost zhotovením symbolu boha.⁸⁹

3.1.3 Názvosloví liturgické

Docela početnou skupinu čítající 64 slov tvoří liturgické termíny, např. *εσπερινα* (řec. ἐσπερινά) „nešpory“, *ερχη* (řec. εὐχή) „modlitba“, *κονδακς* (řec. κοντάκιον, κονδάκιον) „krátký hymnus na poctu svatého nebo svátku“, *λιτανια* (řec. λιτανία) „litanie, prosebná modlitba“, *στιχοεβνο* (řec. στιχός) „liturgický zpěv s úryvky z Písma, zpívaný ve večerních nebo ranních chválách nebo v litaních“.

Mezi liturgické názvosloví patří i latinismus *τερια* (lat. *tertia*) „tercie“, který označoval modlitby ke třetí hodině denní (tj. kolem deváté hodiny ranní) v breviáři. Jde o první z tzv. malých hodinek a jedná se patrně o přejetí z lat. *tertia* (ESJS; s. 955 – 956).

⁸⁸ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 285.

⁸⁹ Ibid., s. 625 – 627.

Kompozitum *εβταπαπαδο* (řec. *ἐβταπαπαδο*) „olej k poslednímu pomazání“, jenž je ve skutečnosti syntézou výrazu *ἐβτα* „sedm“ a *πάπας* „otec“, pojmenovávalo posvátný olej, konsekrovaný ve východní i západní církvi za asistence sedmi kněží, jehož se užívalo při svátosti pomazání nemocných.

Závěrem se zmíníme o 2 lexikálních výpůjčkách pojících se k eucharistii – *просфора* a *комзканиѣ*. Církevněslovanský grécismus *просфора* (řec. *προσφορά*) „prosfora, hostie, přijímání“, jenž je dodnes rozšířený ve všech zemích slovanské ortodoxie, je pojmenováním jak pro svátostný chléb, tak pro přijímání. V některých písemných památkách (např. v *Nom*) je doložen výraz *комзканиѣ*. Lexém *комзканиѣ* (lat. *communio*) „přijímání svátosti oltářní“ je deverbativem od *комзкати* „podávat přijímání/přijímat svátost oltářní“ a patří do starobylé vrstvy termínů. S tímto termínem se dnes můžeme setkat pouze v bulharských, makedonských a srbských dialektech.⁹⁰

Latinismus *мѣша* (lat. *missa*) „mše“ je původně femininum participia perfekta pasiva od slovesa *mittere* „poslat, posílat, propustit“, tudíž primární význam substantivizovaného feminina *missa* znamená „rozpuštění, propuštění“, sekundárně pak „mše“. „Vyjit je bezpochyby třeba ze sousloví *ite, missa est*, které pronášel kněz na konci mše a které znamená doslova 'jděte, je propuštění/rozchod', což se často jednoduše vykládá jako doslova 'jděte, mše jest (ukončena)', tedy jako výzva kněze ke shromáždění lidu, aby se po bohoslužbě rozešel.“⁹¹ Známa je i hypotéza, že původně šlo o výzvu kněze ke katechumenům před začátkem druhé části mše, „aby se vzdálili, neboť dosud nepokřtění se nemohli nastávající bohoslužby oběti účastnit.“⁹² První doklad lat. výrazu *missa* se objevuje u Augustina a je opravdu spojením „*missa catechumenorum*“. Avšak po zániku katechumenátu označení

⁹⁰ HAUPTOVÁ, Z. Staroslověnské a církevněslovanské termíny pro eucharistii. *Slavia*. 2005, 74. ISSN 0037-6736, s. 268.

⁹¹ BOČEK, V. *Studie k nejstarším romanismům ve slovanských jazycích*. 1. vydání. Praha 2010. ISBN 978-80-7422-013-5, s. 128.

⁹² *Ibid.*

„missa“ začalo být chápáno jako mše obecně.⁹³ Jiný pohled na lexém *מִשָּׁחָה* má J. Rejzek, který původní verzi slova „propuštění, poslání“ nevztahuje na lid, ale na posvěcený chléb a víno, které se v raných dobách křesťanství posílaly k sousedním křesťanským společenstvím.⁹⁴

Na závěr této podkapitoly pojednáme o stsl. lexému *πсалмъ* (řec. ψαλμός) „žalm“, neboť význam knihy Žalmů byl jak pro Židy, tak pro křesťany mimořádný. V žalmech nalezneme ideály pravé zbožnosti, smutek nad hříchem, hledání dokonalosti, úctu k Božímu slovu nebo důvěru v Hospodina ve chvílích, kdy zlo vítězí. Žalmy jsou vlastně takové duchovní pravdy a zkušenosti, kterým židovští básníci vtělili podobu veršů a jsou společné všem – křesťanům, židům i pohanům. Obvykle bývá kniha žalmů označována jako „zpěvník“. Tradičně je 73 žalmů připisováno králi Davidovi. (I když i o Davidovo autorství některých žalmů se vedou dodnes spory.) Žalmy byly velkou oporou apoštolů v dobách pronásledování.⁹⁵

3.1.4 Sakrální předměty, liturgické nádoby

Náš materiál zaznamenal celkem 14 výrazů pojmenovávajících liturgické nádoby či předměty. Pro ilustraci uvádíme např. *πάτηνα* (řec. πατήνα) „patena“, široká nádoba, plochá miska používaná při mši, jež v západním ritu měla podobu mělké misky na eucharistický chléb (tzv. hostii).

Staroslověnské pojmenování *φνλακτηριε* (řec. φυλακτήριον) označovalo kultovní předmět, krabičku, ve které byl uložen pergamen s několika verši ze Starého zákona. Při modlitbě se užívalo dvou takových krabiček připevněných na řemínky, které se omotaly kolem hlavy a paže tak, aby krabičky byly přiloženy k čelu a na levou paži. Později se připevňovaly k veřejím domu.⁹⁶ Informace o tomto amuletu nám podává Juda Makkabejský, který je našel na těle svých mrtvých

⁹³ BOČEK, V. *Studie k nejstarším romanismům ve slovanských jazycích*. 1. vydání. Praha 2010. ISBN 978-80-7422-013-5, s. 128 – 129.

⁹⁴ REJZEK, J. *Český etymologický slovník*. 1. vydání. Praha 2004. ISBN 80-85927-85-3, s. 395.

⁹⁵ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 1168 – 1171.

⁹⁶ *Ibid.*, s. 27.

vojáků – „U každého z padlých našli pod šatem amulety bůžků z Jabny, které Zákon židům zakazuje. Všem bylo zřejmé, že to byla příčina, proč padli.“ /2 Mak 12, 40/. Tomuto předmětu byla později prisuzována ochranná moc a zvláště u Židů byl velmi oblíbený. Nošení symbolických předmětů neboli talismanů proti zlému bylo běžné od pradávna. Amulety měly nejčastěji podobu malých ozdobných předmětů, drahokamů, kamenů, pečetidel, odznaků, do nichž někdy byla vpisována zaklínadla, modlitby či biblické texty.⁹⁷

Mezi výpůjčky významově stejné, avšak po stránce výrazové zcela odlišné, patří latinismus *καλεξη* (lat. calix) „kalich“ a grécismus *ποτηρῆ* (řec. ποτήριον) „kalich, pohár“. Pokud se jedná o výskyt uvedených výrazů v písemných památkách, častěji je uváděn grécismus *ποτηρῆ*, jenž je doložen v *Euch*, *Const* nebo *Služ*, zatímco latinismus *καλεξη* se objevuje pouze dvakrát, a to v *CanMis*. Starověký pohár vypadal jako miska, širší a plytčí než dnešní čajový šálek. Většinou byl keramický, ale mohl být i kovový. Pojem *ποτηρῆ* označuje v Novém zákoně jakoukoliv nádobu na pití. Obecně se užívaly poháry hliněné, ale bohatí užívali i skleněné či kovové. O konkrétní podobě poháru vypovídají jeho vyobrazení na mincích z doby židovské války. Ježíš, který při Poslední večeři pozvedl *ποτηρῆ*, byl ve skutečnosti hliněnou miskou, poměrně velkou, aby se z ní mohli napít všichni přítomní⁹⁸ – „Pak vzal kalich, vzdal díky a podal jim ho se slovy: ‚Pijte z něho všichni.‘“ /Mt 26, 27/. V biblických textech zmínka o kalichu, poháru nabývá především podoby obrazné. Jednak znamená požehnání, jednak pohromu určené osobě nebo národu, příp. Bohem předurčený úděl – „Hospodin je podíl mně určený, je můj kalich; můj los držíš pevně, Hospodine.“ /Ž 16, 5/.

Balkánský grécismus *τραπεζα/τραπεζα* (řec. τράπεζα) „stůl, stolování, pokrm, jídlo“, je kompozitem řec. *(τε)τρά* „čtyři“ + *πέζα* „noha“. Grécismus je možno chápat jednak ve smyslu „obětní stůl“ používaný při liturgii, jednak k označení jakéhokoliv dřevěného či kovového stolu. Přeneseně

⁹⁷ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 27.

⁹⁸ *Ibid.*, s. 788.

může lexém znamenat večeři Páně neboli eucharistii. Původně se jednalo o stůl ve stepi nebo poušti, který byl velmi jednoduché konstrukce – srovnaná plocha či kůže položená na zemi – „Prostíráš mi stůl před zraky protivníků, hlavu mi olejem potíráš, kalich mi po okraj plníš.“ /Ž 23, 5/. Doložení tohoto slova v stsl. a csl. památkách znamená, že se jednalo o poměrně frekventovaný výraz. Doklady je možné dohledat v *Zogr, Mar, As a Ostr, Psalt, Apost* nebo v *Supr.*

Synonymem lexému *τραπεζα/τραπεζα* je latinismus *ολβταρῶ/αλταρς/αλταρῶ* (lat. altar, altare) „oltář“ označující místo oběti, místo, kde se pátilo kadidlo, nebo se zabíjela zvířata. Oltáře se stavěly převážně z kamenných otesaných kvádrů, avšak ani dřevo nebylo výjimkou. Na jedné straně byly vysekány dvě drážky, do nichž stékala krev obětovaných zvířat. Spousta oltářů byla zhotovena z vápence se čtyřmi rohy na horní straně.⁹⁹ „Zhotovíš také oltář k pálení kadidla. Z akáciového dřeva jej zhotovíš. Bude čtyřhranný: loket dlouhý, loket široký a dva lokte vysoký. Jeho rohy budou z jednoho kusu s ním.“ /Ex, 30, 1 – 2/ Podrobný popis „oltáře“ lze nalézt v Exodu /Ex 2/. Doklady slova *ολβταρῶ* dokládají tyto stsl. a csl. památky: *Ev, Psalt, Apost, Parim, Prag, Euch, Supr, Bes* a další.

3.1.5 Sakrální stavby a architektura

Celkem 14 grécismů a latinismů je spjato s hmotným projevem náboženské kultury. Chrámy nebo svatyně patřily mezi nejstarší historické stavby, kde bylo možné uctívat boha v „jeho domě“. Byly to stavby, kde se lidé setkávali s bohem a uctívali ho. Kromě uvedeného účelu těchto sakrálních staveb sloužily chrámy jako státní pokladnice, plnící se kořistí, anebo vyprazdňující se placením poplatků. Pro ilustraci jsme vybrali dva lexémy, např. *ιδωλιε* (řec. εἰδῶλιον) „pohanský chrám“ a *λαβρα* (řec. λαύρα) „lávra, klášter anachoretů“; ten označoval v dobách prvních křesťanů (kolem 4. stol. po Kr.) kolonii příbytků poustevníků (anachoretů) postavených blízko kostela, jež byly pod správou

---

⁹⁹ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 700.

společného představeného. V byzantském světě se takto pojmenovával jakýkoliv významný klášter.

Pojem *μαρτοϋρη* (řec. μαρτύριον) označoval kostel či kapli, která byla zasvěcena mučedníkovi, příp. v ní byly uloženy jeho ostatky.

Staroslověnské substantivum *синагога* „synagoga“ vztahující se k řec. συναγωγή původně označovalo místo Božích shromáždění, shromáždění Izraele, shromáždění libovolných osob či věcí za jakýmkoliv účelem. Později se takto pojmenovávala budova, kde se konala tato setkání. Na rozdíl od chrámu se synagogy nacházely i v menších a méně významných městech, a tak Bůh byl nablízku všude, kde lidé žili. Kromě svého primárního určení plnila svatyně roli i „společenského shromaždiště“, kde lid měl možnost se setkat a projednat věci týkající se záležitostí občanského života společenství.¹⁰⁰

3.1.6 Církevní kalendář a slavnosti

Již samotný latinský název „calendarium“ je natolik specifický, že ani staroslověnština nedisponuje domácím ekvivalentem. Jednotlivé části roku se označovaly podle měsíců, zemědělských období či hlavních svátků či slavností. Slavnosti vyjadřovaly den nebo určité dny radosti. Skrze slavnosti člověk projevoval Hospodinovi vděčnost za Jeho bezmeznou dobrotivost vyvolenému lidu. Pro stanovení svátků bylo velmi důležité pozorování podzimní rovnodennosti, tj. zakončení roku, a jarní rovnodennosti, tj. přelomu roku. Poměrně podrobný popis židovských svátků a slavností je možné najít v knize Mojžíšově /Lv 23/.

Lexémy vztahující se ke kalendáři a židovským slavnostem či svátkům jsme zaznamenali mezi excerpty výpůjček ve 12 dokladech, např. *επιφάνια* (řec. τὰ θεοφάνεια, lat. Epiphania Domini) „svátek Zjevení Páně“ (6. ledna); zjevení se obecně vykládá jako „odhalení něčeho, co bylo skryto, aby to mohlo být viděno a poznáno.“¹⁰¹ Bůh skrze zjevení

---

¹⁰⁰ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 990 – 991.

¹⁰¹ *Ibid.*, s. 1146.

odhaluje člověku svoji slávu, podstatu, vůli a plány. K Božimu zjevení dochází v souvislosti s požadavkem, aby člověk věřil tomu, co mu bylo zjeveno, a podle toho tak i jednal.¹⁰²

Dalším významným židovským svátkem byla *εγκαινία* (řec. τὰ ἐγκαινία) „slavnost obnovení chrámu“, jež původně oslavovala zimní slunovrat a trvala osm dní.¹⁰³ Od r. 165 př. Kr. připomínala (znovu) posvěcení a očištění jeruzalémského chrámu a oltáře Judou Makkabejským.

Jedním ze tří velkých poutních svátků židovského roku byla „slavnost stánků“ – *σκηνοπηγία* (řec. σκηνοπηγία), která začínala 15. dne sedmého měsíce tradičního židovského kalendáře a trvala sedm dní, tj. od 15. do 22. dne, přičemž první a poslední den se konalo bohoslužebné shromáždění. „Sedm dní budete bydlet ve stáncích; všichni domorodci v Izraeli budou bydlet ve stáncích [...]“ /Lv 23, 42/ Z formálního hlediska se jedná o kompozitum vycházející z řec. *σκηνή* „stan, bouda“ a *πήγνυμι* „sestavuji, upevňuji“. Slavnost stánků byla oslavou konce roku, kdy byla sklizena úroda z polí, této slavnosti se musel zúčastnit každý Izraelec mužského pohlaví. Samotný název „slavnost stánků“ je odvozen od „stanů“, které si musel postavit z větve stromů a palmových ratolestí každý, kdo se narodil jako Izraelec. Ve stanech bylo nutné setrvat sedm dní. Během těchto dní Židé děkovali za úrodu a přinášeli oběti. Historicky se slavnost stánků vztahuje k exodu – měla za úkol připomínat Židům jejich putování pouští, kdy setrvali ve stanech.¹⁰⁴

Část kapitoly pojednávající o církevních svátcích a slavnostech uzavřeme srovnáním dvou přejatých výrazů, na které upozornila již H. Karlíková v článku, v němž se zaměřuje mj. na grécismus *παιδικότης* (řec. παιδικότης) „letnice, svatodušní svátky“ a balkánský latinismus

---

¹⁰² DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 929 - 932.

¹⁰³ *Ibid.*, s. 932.

¹⁰⁴ *Ibid.*, s. 929.

ροϋσαλιηα (lat. rosaria) stejného významu.¹⁰⁵ Pojem *ПАТΙΚΟCΤΙ* byl původně židovský svátek (padesátý den po Velikonocích) na oslavu první úrody, u křesťanů označoval svátek seslání Ducha svatého. Jednalo se o přejetí řec. substantiva ΠΕΝΤΗΚΟΟΤΗ „letnice“, konkrétně kompozitum zpodstatnělé řadové číslovky ΠΕΝΤΗΚΟΟΤΗ ήμέρα „padesátý den“. Byl to svátek „bohoslužebného shromáždění“, kdy se lidé měli zdržet jakékoliv každodenní práce a přijít do svatyně. Letnice se staly do jisté míry i projevem díkůvzdání vykoupeného lidu, protože během této bohoslužby byly obětovány kvašené chleby za smír s Bohem a k odpuštění hříchů. V Novém zákoně jsou letnice spjaty s Duchem svatým, který sestoupil na Ježíšovy učedníky, kteří se sešli v jednom domě v Jeruzalémě po Kristově vzkříšení a nanebevstoupení.¹⁰⁶ „Když nastal den letnic, byli všichni shromážděni na jednom místě.“ /Sk 2, 1/ Druhý výraz, ροϋσαλιηα, byl přejat z lat. *rosalia*, což byl název pozdně římského svátku na počest mrtvých, který se vyznačoval typickým zdobením hrobů růžemi (*dies rosae*), ale také označoval tanec a hry různého typu. Staroslověnský výraz ροϋσαλιηα je doložen pouze v *Sau*, tudíž se jedná ve stsl. písemnictví pouze o okrajovou záležitost. Naopak v jihoslovanských a východoslovanských jazycích, ale i u západních Slovanů se lze setkat s významy, jako jsou např. „jarní pohanský svátek na památku zemřelých nepřírozenou smrtí“ (východoslovanské jazyky), „průvod mužů, kteří během těchto svátků odhánějí pomocí magických tanců v domech nemocné osoby“ (jihoslovanské jazyky), „svatodušní svátky“ (jihoslovanské).¹⁰⁷ „Zatímco do staroslověnštiny byl tento balkánský latinismus přejat z lidového jazyka už ve speciálním významu pro pojmenování církevního svátku, ve většině ostatních slovanských jazyků se udržel i jako název pohanských tradic. Právě existence tohoto

---

¹⁰⁵ KARLÍKOVÁ, H. Poznámky k lexikálním výpůjčkám ve staroslověnštině a jejich reflexe v češtině a ostatních slovanských jazycích (sémanticko-etymologická analýza). *Slavia*. 2013, 82. ISSN 0037-6736, s. 164 – 165.

¹⁰⁶ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 550.

¹⁰⁷ KARLÍKOVÁ, H. Poznámky k lexikálním výpůjčkám ve staroslověnštině a jejich reflexe v češtině a ostatních slovanských jazycích (sémanticko-etymologická analýza). *Slavia*. 2013, 82. ISSN 0037-6736, s. 165.

výrazu v lidovém jazyce je s největší pravděpodobností důvodem jeho dalšího rozšíření ve slovanském areálu.“¹⁰⁸

Rozhodnout, zda bylo frekventovanější slovo řecké nebo latinské, je někdy velmi obtížné. Do určité míry nám může pomoci literární charakter výpůjček z řečtiny na rozdíl od výpůjček z latiny, které byly často přejímány do staroslověnštiny ústní cestou z živé slovanské řeči.¹⁰⁹

3.1.7 Liturgická roucha, odívání kněží a mnichů

Velmi podrobný a detailní popis oděvu kněží nám podává kniha Exodus: „K nárameníku zhotoviš řízu, celou z fialového purpuru. Uprostřed bude otvor pro hlavu, dokola opatřený lemem jako otvor v krunýři, aby se neroztrhl. Dole na obrubě připevníš granátová jablka z látky fialově purpurové, nachové a karmínové dokola na obrubě a mezi nimi zlaté zvonečky. Zlatý zvoneček a granátové jablko budou střídavě dokola na obrubě řízy.“ /Ex 28, 31 – 34/.

Zvláštní pojmenování kněžských a mnišských liturgických rouch a speciálních textilií se mezi excerpty objevilo 12 lexémů, např. *ΑΝΑΛΑΒΖ* (řec. ἀνάλαβος) „oděv mnichů na Východě, jakýsi škapulír“, *ΕΠΗΤΡΑΧΗΛΙΖ* (řec. ἐπιτραχήλιον) „kněžské liturgické roucho ritu východního“, *СΥΔΑΡΖ* (řec. σουδάριον) „šátek, zakrývající nebožtíka, rouška, šátek k utření potu, kapesník“, *ПОДПРЬ* (řec. ποδήρης) „plášť spadající až k chodidlům“ neboli roucho židovského velekněze, jež spadalo až k chodidlům, *МАНЬТИЦА* (řec. μαντίον) „mnišský plášť bez rukávů“, část oblečení mnichů, která je obyčejně vkládána na tuniku a analáv (SJS I.; s. 188).

---

¹⁰⁸ KARLÍKOVÁ, H. Poznámky k lexikálním výpůjčkám ve staroslověnštině a jejich reflexe v češtině a ostatních slovanských jazycích (sémanticko-etymologická analýza). *Slavia*. 2013, 82. ISSN 0037-6736, s. 165.

¹⁰⁹ *Ibid.*, s. 164.

3.2 Přírodniny

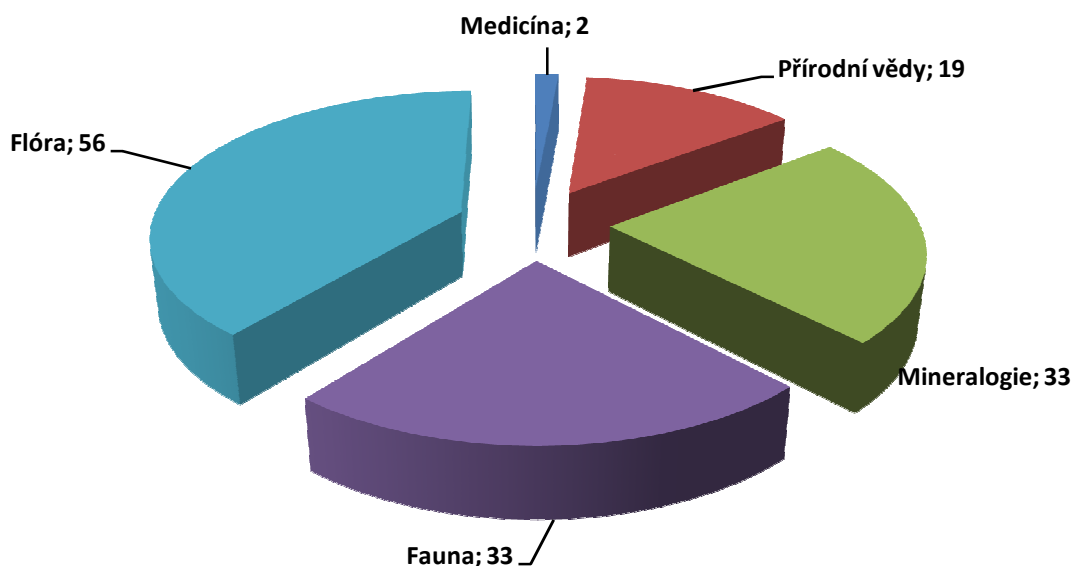
Materiál získaný excerpcí SJS obsahuje 143 slov vztahujících se k přírodě, a to z oblasti flóry (kap. 3.2.1), mineralogie (kap. 3.2.2), fauny (kap. 3.2.3), pojmů z přírodních věd (kap. 3.2.4) a medicíny (kap. 3.2.5).

Níže (tab. č. 7; graf č. 7) uvádíme statistiku výpůjček z řečtiny a latiny z hlediska sémantické oblasti, k níž se řadí výrazy vztahujících se k přírodě, příp. přírodním vědám. Na předním místě je uvedena sémantická oblast přírodnin, ke které byla výpůjčka přiřazena, na druhém místě je počet získaných excerpt našeho materiálu a třetí sloupec zobrazuje relativní četnost jejich výskytu mezi všemi vyexcerpovanými lexémy z oblasti přírodnin.

Tab. č. 7 – Sémantická oblast přírodnin

Sémantická oblast	Absolutní četnost	Relativní četnost
Flóra	56	39,15%
Mineralogie	33	23,08%
Fauna	33	23,08%
Přírodní vědy	19	13,29%
Medicína	2	1,40%
Celkem	143	100,00%

Graf č. 7 – Sémantická oblast přírodnin

3.2.1 Flóra

Než přistoupíme k analyzování sémantické stránky grécismů a latinismů z oblasti flóry, je nutné si uvědomit, že ne všechny významy lze přesně určit. Především se musíme vyhnout představě, že pokud se objeví název, který se užívá v dnešní době v různých částech světa, jedná se o stejnou rostlinu. Dalším omylem je názor, že rostliny vyskytující se v současnosti v Palestině, tam rostly též v biblických dobách. Navíc vycházíme z různých verzí překladů, což znamená, že sami překladatelé často způsobili v botanické terminologii chaos. To vyplývá ze skutečnosti, že bibliční autoři nepokládali botanickou přesnost za důležitou. Posledním faktorem ovlivňujícím exaktní a přesné pojmenování byla malá, respektive téměř nulová propracovanost terminologie.¹¹⁰

Výrazy vztahující se k flóře, jako jsou názvy rostlin, zvl. okrasných či méně známých, se v našem materiálu objevily v počtu 56 slov. Patří k nim, např. *ζηζανιηε* (řec. ζιζάνιον) „plevel“ neboli rostliny, které rostou divoce jak v obdělávané, tak v neobdělávané půdě; v Písmu se tímto pojmem označují rostliny, jež jsou pro zemědělce nežádoucí.¹¹¹ Ke stsl. lexému *лилия* (lat. *lilium*) „lilie“, podobně jako u růže se váží názory o tom, co se pod biblickou lilí z botanického hlediska skrývá. Běžně se tímto pojmenováním označovalo několik okrasných rostlin. Většina květů s významem „lilie“ je pravděpodobně synonymem hyacintu, což je cibulovitá rostlina s modrým květenstvím.¹¹²

Dalším zástupcem sémantické oblasti flóry je rostlina blíže neurčená a rostoucí na poušti – *μελαγριη* (řec. μελάγριον), která byla druhem jedlé rostliny, jež se stala součástí potravy poustevníků. Šlo pravděpodobně o strom s listy širšími, než má olivovník.

Rostlinou (keřem) vyskytující se na palestinských svazích byla *μυρτη* (řec. μύρτος) „myrta“, obvykle 2 – 3 m vysoká, s aromatickými,

---

¹¹⁰ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 875.

¹¹¹ *Ibid.*, s. 877.

¹¹² *Ibid.*, s. 876.

trvale zelenými lístky a bílými voňavými květy. V Písmu myrta symbolizuje Boží štědrost.¹¹³ Například prorok Izajáš předpovídá, že myrta vyrostе v poušti místo trní a plevele – „V poušti dám vyrůst cedrům, akáciím, myrtě a olivám, na pustině vysadím cypřiš, platan i zimoztráz spolu.“ /Iz 41, 19/.

Pojem *nard* (řec. νόστος) „nard“ byl název aromatické rostliny, kozlíku klasnatého, jehož kořen se užíval od starověku k přípravě léčiv a voňavek. Skutečná *rosa* (lat. rosa) „růže“ v Palestině běžně neroste, a tedy se zde nabízejí rostliny, např. narcis, tulipán nebo krokus.¹¹⁴

Pojmenování *yzop* (řec. ὑσσοπος) „yzop“, botanicky „hyssopus“, označuje rostlinu nebo bylinu, kterou Hebrejci užívali obvykle k posvátnému výkropu, označuje v Bibli hned několik různých druhů rostlin, které lze ovšem blíže určit jen stěží. V současné době se soudí, že dnešní rostlina „yzop“ není ani jednou z nich, neboť roste pouze v jižní Evropě. Ve Starém zákoně se „yzop“ užíval jednak během velikonočních obřadů či k očišťování malomocenství, jednak při obětování. Například při očišťování se snad užívalo voňavé syrské majoránky, což byla rostlina asi 20 – 30 cm vysoká, s bílými malými květy, jež rostla na suchých kamenitých místech. V Novém zákoně je „yzopu“ užito během ukřižování Ježíše; jednalo se pravděpodobně o rákosovitou rostlinu.¹¹⁵

Další vonnou látkou, která byla často užívána během náboženských rituálů, byl *kadidlo* (řec. θυμίαμα) „kadidlo“ neboli vonná pryskyřice z jižních dřevin sloužící jako kadidlo. Staroslověnský lexém *kadidlo* do určité míry alternuje se slovem *libano* (řec. λίβανος) „kadidlo“, od něhož, snad pod vlivem analogie, převzal rod (maskulinum).

¹¹³ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 877.

¹¹⁴ Ibid., s. 877 – 878.

¹¹⁵ Ibid., s. 878.

Mezi lexémy z oblasti flóry jsme zařadili i 4 názvy koření: *AMMONZ* (řec. ἄμμων) „amomum, koření amon“, *AROMATZ* (řec. ἄρωματᾶ /gen. pl./) „aromatická bylina, koření“ *KACHTA* (řec. κασίχα) „divoká skořice“ a *KVMHNZ* (řec. κύμινον) „kmín“.

3.2.2 Mineralogie

Minerály neboli drahé kameny (příp. nerosty) se v biblických dobách užívaly stejně jako dnes. Šperky nosili jak muži, tak ženy a vysoce si jich cenili – „Vybidni lid, ať si vyžádá každý muž od svého souseda a každá žena od své sousedky stříbrné a zlaté šperky.“ /Ex 11, 2/. Drahokamy představovaly důležitou součást válečné kořisti a staly se i vhodným darem. Drahé kameny svědčily o bohatství a užívaly se k placení zejména předtím, než se objevila platidla. Drahokamy byly vkládány do nejrůznějších druhů šperků, např. náramky, nákotníky, náhrdelníky, koruny, náušnice nebo prsteny. Lidé byli obeznámeni s poměrně velkým množstvím druhů drahokamů a polodrahokamů, z nichž se vyráběly nejenom šperky, ale i různá pečtidla. Poněvadž se mnoho druhů vzácných kamenů vyskytuje v různých barvách a terminologie mineralogie nebyla v době starověku podrobně zpracována, není určení kamenů vždy snadné.¹¹⁶ Ani etymologie zde nepomůže, protože slovní základ často znamená pouze „třpyt“ nebo „jas“.

V našem souboru výpůjček jsme zaznamenali 33 pojmů z oblasti mineralogie. Převážně se jedná o grécismy přejaté prostřednictvím latiny, např. *AKHNZTZ/AKHNΦZ* (řec. ὑακίνθος) „hyacint“ (kámen modré barvy), *AMETOYCTZ* (řec. ἀμέθυστος) „ametyst“ (nachové barvy, zbarvený krystalovou odrůdou průsvitného křemene byl původně kamenem proti opilosti), *ANTPAŽZ* (řec. ἄνθραξ) „tmavočervený drahokam, rubín“. Do této skupiny dále patří, např. *ACZΠZ* (řec. ἵασπις) „jaspis“ (jeho barvu šlo velmi obtížně určit, ale lze usuzuje se, že byl asi bílý a neprůsvitný),

---

¹¹⁶ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 1011 – 1114.

βογρηλις (řec. βήρυλλος) „beryl“ (zelené barvy), ζμαραγας (řec. σμάραγδος) „smaragd“ (patrně zelené barvy). Grécismus κρογσταλις (řec. κρύσταλλος) „křišťál“ (průsvitný krystal křemene) mohl být překládán též jako „jinovatka“ nebo „led“. Pojmenování καρζαηη (řec. σάρδιον, σάρδιος) „karneol, sardský kámen“ bylo odvozeno podle jeho výskytu v lýdském městě Σόρδεις; je odrůdou achátu s hnědými a bílými vrstvami), χρογκοληης/χρογκοληηης (řec. χρυσόλιθος) „chrysolit“ (vzácný kámen, zlatozelený olivín nebo žlutý topaz), τοπαηηης (řec. τοπάζιον) „topas“ (žlutý kámen, pravděpodobně žlutý křišťál nebo chrysolit) a další.

3.2.3 Fauna

Neznalost palestinské fauny způsobila (podobně jako u rostlin) nepřesnosti v pojmenování jednotlivých zvířat. Překladatelé se proto uchýlili ke jménům známých evropských druhů. Vlastního pojmenování nabývala pouze ta zvířata, jež byla známá nebo z praktického hlediska důležitá. Často se stávalo, že zvířata, která si byla podobná, ať už vzhledem či užitkem, dostávala stejná nebo podobná označení.¹¹⁷

Zastoupení fauny (zvl. exotických zvířat) mezi výpůjčkami čítá 33 slov. Pro naši práci jsme vybrali pouze pojmenování některých zvířat, jež jsme rozdělili na dvě skupiny: zvířata domácí a zvířata divoká.

3.2.3.1 Zvířata domácí

Zvířata domácí byla součástí každodenního života. Patří k nim např. οηαγρς (řec. ὄναγρος) „divoký osel, onager“, žijící v západní a střední Asii. Byl to druh osla, jenž nebyl nikdy domestikován. Oslí se pro kočovné národy stali velmi důležitými a sloužili především jako základní dopravní prostředek, na němž bylo možno denně překonat vzdálenost 30 km.¹¹⁸

Dále sem lze zařadit jméno καμηελη (řec. κάμηλος) „velbloud“ jako označení typického živočicha pouští Blízkého východu. Bylo to zvíře

¹¹⁷ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 1157 – 1167.

¹¹⁸ *Ibid.*, s. 1157.

výborně přizpůsobené životu v suchých pásmech. Hrb sloužil jako zásobárna potravy a vody během cest pouští. Velbloudi jsou též vybaveni specifickým fyziologickým mechanismem, díky němuž se jejich tělesná teplota zvýší od rána do odpoledne z 34 °C na 40 °C, a tak zabraňuje ztrátám vody při pocení. Velbloudi se užívali především jako dopravní prostředky v poušti, ale spolu s osly byli používáni i při obdělávání půdy. Kromě toho se velbloudi chovali na kůži, srst, z nichž se spřádala hrubá tkanina, a trus se sbíral na topení.¹¹⁹ Velbloudi byli také odrazem bohatství – „Hospodin mému pánu velmi požehnal, takže je zámožný. Dal mu brav a skot, stříbro a zlato, otroky a otrokyně, velbloudy a osly.“ /Gn 24, 35/.

3.2.3.2 Zvířata divoká

Zvířata, která žijí divoce, se objevují také v kontextu biblických událostí. Například *ακρομαζ* (řec. ἄκρις) „kobyłka, saranče“, kromě označení určitého druhu škůdce pojmenovávala také užitečný zdroj živočišných bílkovin. Jednalo se o kobyłky z čeledi skákavých, které byly považovány za „čisté“ – „Jen to smíte jíst z veškeré létající havěti chodící po čtyřech, co má skákavé nohy, jimiž skáče po zemi.“ /Lv 11, 21/. O tom, zda Izraelci kobyłky jedli, se v Písmu nikde přímo nehovoří. Avšak lze se tak domnívat, neboť jejich jméno je doloženo v seznamu povolených potravin. Do nedávné doby se kobylek užívalo jako potravy pouštních kmenů, a dokonce v určitých obdobích představovaly hlavní zdroj bílkovin, tuků či minerálních látek. Kobyłka též nabývala významu „ničitel“ a vpád kobylek byl považován za trest Boží.¹²⁰

Další výraz zástupující oblast fauny – *ασπίδα* (řec. ὄφις) „had, zmije“, egyptská kobra, zmije – je označením jedovatého hada; prostřednictvím jeho uštknutí se v Egyptě páchaly sebevraždy, protože neurotoxický jed kobry obvykle způsobil rychlou smrt. Obrazný význam měděného hada zmiňuje Ježíš v Janově evangeliu – „Jako Mojžíš vyvýšil

¹¹⁹ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 1158 – 1159.

¹²⁰ *Ibid.*, s. 1165.

hada na poušti, tak musí být vyvýšen Syn člověka, aby každý, kdo v něho věří, měl život věčný.“ /J 3, 14/. Objevuje si i možnost označení jako „klikatá zmije“ či „zmije“ obecně. „Zmije“ se vyskytuje pouze obrazně, tudíž nelze blíže tento druh hada specifikovat. Druhý, avšak nikoliv synonymní výraz (!), *εχιδάβη* „zmije, jedovatý had“ označuje největší v Palestině žijící zmiji, vyskytující se téměř ve všech oblastech mimo pouště. Často se oběma uvedenými grécismy označovalo „plemeno zmiji“, jež bylo obrazným pojmenováním farizejů.¹²¹ Podobně grécismus *βασιλικός* (řec. βασιλίσκος) „bazilišek“ pravděpodobně odkazuje na pouštní zmiji.¹²²

Výpůjčku *κίτις* (řec. κήτος) překládáme jako „velryba“ neboli „velká ryba“ – „Jako byl Jonáš v břiše mořské obludy tři dny a tři noci, tak bude Syn člověka tři dny a tři noci v srdci země.“ /Mt 12, 40/. „Hospodin však nastrojil velikou rybu, aby Jonáše pohltila. Jonáš byl v útrokách ryby tři dny a tři noci.“ /Jon 2, 1/ Přesný význam zůstává i v dnešní době nejasný, neboť ve Středomoří žije hned několik zubatých velryb, které jsou schopné pohltnout člověka.¹²³

Slovo *παρδαξ* (řec. πάρδαλις) „levhart, pardál“ označuje skvrnitou kočkovitou šelmu, která označovala jednak levharta, jednak geparda. Pojmenování se vyskytuje pouze obrazně nebo v příslovích¹²⁴ – „Může snad Kúšijec změnit svou kůži? Či levhart svou skvrnitost?“ /Jer 13, 24/.

Dále lexém *σκορπίου* (řec. σκορπίος) „štír“, který pojmenovává zvíře řádu členovců, jehož zástupci se vyznačují svojí velikostí a jedovatostí. Největší z palestinských druhů měří 15 cm, ale jeho bodnutí není smrtelné. Štír se vyznačuje klepety, čtyřmi páry nohou a dlouhým, vzhůru zahnutým ocasem s bodcem na konci. Patří většinou k nočním

¹²¹ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 1164 – 1165.

¹²² *Ibid.*, s. 1165.

¹²³ *Ibid.*, s. 1162.

¹²⁴ *Ibid.*, s. 1161.

živočichům, kteří právě v noci vylézají lovit drobná zvířata.¹²⁵ V biblických textech se slovo *σκορπινι* vyskytuje jako alegorie „metače šípů“ – „Pak po mnoho dní obléhal svatyni, postavil tam berany a jiné vojenské stroje, vrhače ohně a kamení, metače šípů a praky.“ /1 Mak 6, 51/.

3.2.4 Přírodní jevy, útvary

Zbývajících 19 výrazů tvoří označení přírodních jevů, přírodnin, respektive přírodních útvarů, např. *αερς* (řec. *αήρ*) „vzduch, ovzduší, povětrí“, *αερβης* (řec. *αήρ*) „vzduchu, vzdušný“, *εγροκλιδωνς* (řec. *εὔροκλύδων*) „severovýchodní vítr“, jenž je považován za hybridní kompozitum, jehož první složka je z řeckého *εὔρος* a druhá část z latinského *aquilo* „severní vítr“; *ναφτα* (řec. *νάφτα*) „nafta“, *ποταμος* (řec. *ποταμός*) „řeka“, *χορς* (řec. *χώρος*) „severozápad“. Pojmenování *αστηρ/αστηρς* (řec. *ἀστήρ*) „hvězda“, obecně v Bibli nesou jakákoliv světelná vesmírná tělesa, kromě Slunce a Měsíce. Velký počet hvězd symbolizuje Boží velikost – „Rozpomeň se na Abrahama, na Izáka a na Izraele, své služebníky, kterým jsi sám při sobě přísahal a vyhlásil: Rozmnožím vaše potomstvo jako nebeské hvězdy a celou tuto zemi, jak jsem řekl, dám vašemu potomstvu, aby ji navěky mělo v dědictví.“ /Ex 32, 13/. Slovo „hvězda“ se užívá též obrazně, aniž by odkazovalo na konkrétní astronomický jev. Obvykle označuje důstojnost jak vlastní, tak přisvojenou.¹²⁶

3.2.5 Medicína

Grécismy a latinismy týkající se medicíny v nejstarším slovanském spisovném jazyku téměř nenalezneme. Je to dáno tím, že jednak předlohy, z nichž se do stsl. překládalo, se týkaly zejména oblasti náboženství (např. biblické, liturgické texty, literární památky apod.), jednak samotnou „funkcí“ spisovného literárního jazyka.

¹²⁵ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 1166.

¹²⁶ *Ibid.*, s. 309 – 310.

Staroslověnština byla především jazykem náboženských a liturgických textů, proto je nepřítomnost lékařského názvosloví zcela logická. V souboru excerpt jsme zachytili pouze 2 slova z lékařského oboru: *ΓΑΝΓΡΕΝΑ* „rakovina“ odvozené od řeckého *γράφειν* „požírat“ a *στομαχῆς* (řec. στόμαχος) „žaludek“.

3.3 Lidská bytost – profese, povahové vlastnosti či rysy, pojmenování osob a funkcí ve státní správě

Poměrně hojně zastoupeným sémantickým okruhem je pojmenování osob a funkcí ve státní správě (spec. hodnosti obvyklé v byzantském světě) spolu s výrazy vztahujícími se k lidské bytosti, jako je např. vyjádření vlastností, povahových rysů, označení profese. Tato skupina je zastoupena 111 lexémy. Názvy institucí a úředníků vycházejí z reálií antických států, které disponovaly nejen velkým množstvím úřadů a jejich příslušníků, ale i dokonalostí a promyšleností systému státní správy, např. *ΔΗΜΟΣΙΟΙ* (řec. δημόσιος) „pomocný státní úředník“, *ΑΝΑΨΝΑΤΗΣ* (řec. ἀνθύπατος) „správce provincie, prokonsul“, *ΑΡΧΙΤΡΗΚΛΙΝΗΣ* (řec. ἀρχιτρικλινος) „vrchní správce hostiny“, *ΔΟΜΕΣΤΙΚΟΣ* (řec. δομέστικός) „úřad v Římě a v Byzanci“,¹²⁷ *ΗΓΕΜΟΝΟΣ* (řec. ἡγεμών) „vladař“, *ΚΑΠΙΚΛΑΡΗΣ* (řec. καπικλάριος) „žalářník, dozorce“.

Výpůjčky týkající se lidské bytosti převážně označují lidský charakter, vlastnosti nebo povolání, např. *ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΑΡΗΣ* (řec. βιβλιοθηκαρ) „knihovník, bibliotekař“, *ΙΚΟΝΟΜΟΣ* (řec. οἰκονόμος) „správce, hospodář“, *ΜΟΥΣΙΚΗ* (řec. μουσικός) „hudebník“, *ΝΟΤΑΡΗΣ/ΝΟΤΑΡΗΣ* (řec. νοτάριος) „notář, písař“, *ΡΗΤΟΡΟΣ* (řec. ρήτωρ) „řečník“, *ΣΠΕΚΟΥΛΑΤΟΡΟΣ* (řec. σπεκουλάτωρ) „popravčí, kat“.

¹²⁷ Titul úředníka (tajemníka) sloužícího u vysokých státních hodnostářů v římském či byzantském prostředí, který měl za úkol plnit zvláštní povinnosti na císařském dvoře, v císařském paláci nebo v provinciích. Tento úřad byl zahrnován velkou počtou (SJS I.; s. 504).

3.4 Duchovní kultura

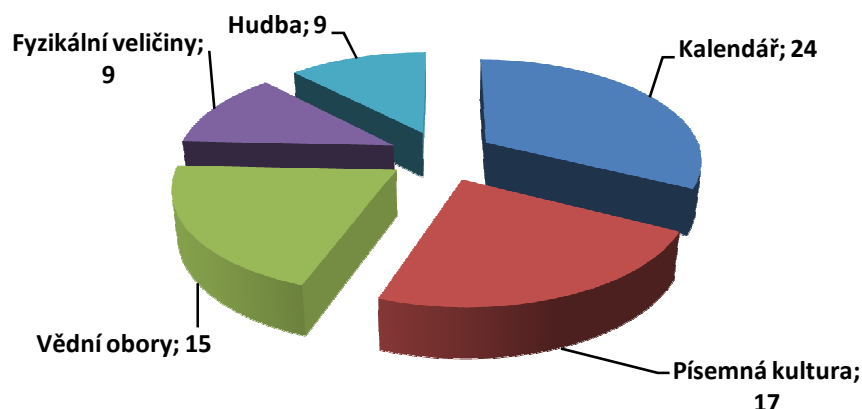
Pojmy týkající se duchovní kultury jsou další oblastí, která poskytuje jazyku – příjemci, kromě obohacování mateřského jazyka, také rozšíření duchovního rozměru jeho uživatelů. Do této skupiny jsme zařadili 74 slov, která se vztahují k oblasti světského kalendáře (kap. 3.4.1), písemné kultury včetně názvů písmen (kap. 3.4.2), dále sem patří pojmenování vědních disciplín (kap. 3.4.3), fyzikálních veličin (kap. 3.4.4) nebo výrazy z hudby (kap. 3.4.5).

Níže (tab. č. 8; graf č. 8) uvádíme statistiku výpůjček z řečtiny a latiny z hlediska sémantické oblasti, k níž patří výrazy vztahujících se k duchovní kultuře. Na předním místě je uvedena sémantická oblast duchovní kultury, ke které byl grécismus a latinismus přiřazen, na druhém místě je počet získaných excerpt našeho materiálu a třetí sloupec zobrazuje relativní četnost jejich výskytu mezi všemi vyexcerpovanými lexémy z oblasti duchovní kultury.

Tab. č. 8 – Sémantická oblast duchovní kultury

Sémantická oblast	Absolutní četnost	Relativní četnost
Kalendář	24	32,44%
Písemná kultura	17	22,97%
Vědní obory	15	20,27%
Fyzikální veličiny	9	12,16%
Hudba	9	12,16%
Celkem	74	100,00%

Graf č. 8 – Sémantická oblast duchovní kultury

3.4.1 Kalendář

Sémantický okruh s počtem 24 latinismů zahrnuje pojmy z kalendáře, jako je např. pojmenování jednotlivých měsíců, příp. význačných dní. Pro ilustraci uvádíme např. *августъ* (lat. Augustus) „srpen“, *априль* (lat. Aprilis) „duben“, *декабрь* (lat. December) „prosinec“, *январь* (lat. Ianuarius) „leden“, *октябрь* (lat. October) „říjen“, *февраль/февбарь/февроуарин* (lat. Februarius) „únor“.

V souvislosti s Caesarovou reformou juliánského kalendáře z r. 46 př. Kr. dala latina „světu“ názvy jednotlivých měsíců v roce. Pojmenování jsou odvozena jednak podle císařů (Iūlius,¹²⁸ Augustus¹²⁹), jednak podle bohů (Iānuārius,¹³⁰ Februārius,¹³¹ Martius,¹³² Maius¹³³) anebo jsou odrazem řadových číslovek (7. – 10.), neboť do Caesarovy reformy začínal rok 1. března. Označení *Aprīlis* patrně souvisí s lat. *aperīre* „otvírat (přírodu)“ a *Iūnius* nese jméno slavného římského rodu Iuniů. Podle S. Žaži je vztah slovanských jazyků k názvům měsíců nejednotný. Některé slovanské jazyky zachovávají dědictví latinských názvů (např. slk. január, február..., sln. januar, februar..., rus. январь,

¹²⁸ Rodný měsíc G. Iulia Caesara.

¹²⁹ Pojmenován na počest císaře Octaviana Augusta.

¹³⁰ Jméno boha začátku (i konce) Iana.

¹³¹ Odvozeno od lat. *februa* „očistné prostředky, které byly předmětem slavnosti Lupercalií v únoru.“

¹³² Jméno boha války Marta.

¹³³ Jméno starořímského boha Maia.

февраль..., bulh. януáри, февруáри...), zatímco jiné slovanské jazyky si vytvořily pro měsíce vlastní názvy (např. čes. leden, únor..., pol. styczeń, luty...). Naopak v srbštině se užívá názvu latinského – např. januar, februar..., v chorvatštině slova domácího (např. siječanj, veljača...).¹³⁴

Mezi výpůjčkami se objevil i speciální termín *ИНДИКЦЪ* (lat. indictio) „indikce“, jenž spolu s řadovou číslovkou označoval pořadí roku v patnáctiletém cyklu, jak to bylo od r. 312 zavedeno v Egyptě. Počítaly se tak patnáctileté bloky neboli indikce. Původně se však jednalo o povinný finanční odvod naturálií, jenž byl za vlády Diokleciána (od r. 287) zaveden trvale. Tímto termínem začal označovat patnáctiletý cyklus Konstantin Veliký. Samotná indikce byla číslována a jednotlivé roky byly číslovány od prvního do patnáctého. Indikce se tedy stala jednak nástrojem pro vybírání naturálních „daní“, jednak plnila důležitou roli při stanovení data.¹³⁵

Označení prvního dne v měsíci stsl. *КОЛАДА* (lat. Kalandae) „kalendy“ je doloženo pouze v *Euch* s významem „novoroční svátek, prvního ledna“, ale vyskytuje se i ve spojení „ИТИ НА КОЛАДАЖ“, což spíše znamenalo pojmenování zvyku koledování, jenž je spjato právě s Novým rokem. Dnešních významů latinismu je hned několik, např. Vánoce, narození Kristovo, prosinec, Štědrý den, svátek obcházení domů koledníky mezi Štědrým dnem a svátkem Tří králů se zpíváním písní nebo výslužka, která byla předávána koledníkům atd.¹³⁶ U Slovanů nabýval tento pojem významu časového, tzn. *КОЛАДА* označovala „svátek“ nebo delší období kolem něj, přičemž se vždy jednalo o dobu mezi Vánocemi a Novým rokem. „Odtud došlo k metonymickému přenesení významu na zvyk či obřad, který se v této době provozuje, tj. koledování.“¹³⁷

---

¹³⁴ ŽAŽA, S. *Latina a řečtina v slovní zásobě, gramatice a terminologii slovanských jazyků*. 1. vydání. Brno 2010. ISBN 978-80-210-5138-6, s. 30 – 31.

¹³⁵ DOSTÁLOVÁ, R. a kol. *Papyrologie (řecká, latinská, koptská)*. 1. vydání. Praha 2006. ISBN 978-80-246-1180-8, s. 23 – 24.

¹³⁶ BOČEK, V. *Studie k nejstarším romanismům ve slovanských jazycích*. 1. vydání. Praha 2010. ISBN 978-80-7422-013-5, s. 54.

¹³⁷ Ibid.

3.4.2 Písemná kultura

Písemná kultura zahrnuje především 17 lexémů z oblasti literatury, např. *βερσὺς*¹³⁸ (lat. versus) „verš“, *γραμματα* (řec. γράμμα, γράμματα /pl./) „listina“, *επιστολίνα* (řec. ἐπιστολή, ἐπιστόλιον) „dopis, list“ nebo *προλογος* (řec. πρόλογος) „předmluva“. Výpůjčkou *τιτὺλις* (řec. τίτλος) „nápis, nadpis“ se označoval jednak písemný jazykový projev, jednak označoval „kapitolu“ právní sbírky. Grécismus *διπτοῦχα* (řec. δίπτυχα) „diptycha“ pojmenovával jakýsi „soupis, inventární doklad“, jenž byl zapsán na dvoudílných voskových tabulkách, dvakrát složený. Původně obsahoval jména významných žijících a zemřelých členů křesťanské obce, kteří byli zahrnuti do přímělných modliteb během liturgie (SJS I.; s. 483; ESJS s. 133).

Pozornost je třeba věnovat stsl. lexému *γραμματα* „listina nebo Písmo/Pisma“. Původní řec. výraz *γράμμα* znamenal „abecední nápis“ a v novozákonních textech pojímal několik významů:¹³⁹ první „dokument“, který užil evangelista Lukáš – „Řekl mu: ‚Tu je tvůj úpis, rychle sedni a napiš nový na padesát.‘ “ /Lk 16, 6/; druhý „zákon“, jež použil apoštol Pavel – „Ten, kdo není obřezán, ale plní zákon, bude soudcem nad tebou, který s celou svou literou zákona a obřezlostí zákon přestupuješ.“ /Ř 2, 27/; třetí označuje „Mojžíšovy spisy“ – „Kdybyste opravdu věřili Mojžíšovi, věřili byste i mně, neboť on psal o mně. Nevěříte-li tomu, co napsal, jak uvěříte mým slovům?“ /J 5, 46 – 47/; poslední význam pojmenovává „učení“, ať už světské, či posvátné – „Židé se divili a říkali: ‚Jak to přijde, že se vyzná v Písmech, když ho tomu nikdo neučil?‘ Ježíš jim odpověděl: ‚Mé učení není mé, ale toho, kdo mě poslal. Kdo chce činit jeho vůli, pozná, zda je mé učení z Boha, nebo mluvím-li sám za sebe.‘ “ /J 7, 16 – 17/.

---

¹³⁸ Počáteční „b“ dle M. Vepřky je s „největší pravděpodobností kroatismus (vzniknuvší buď prostřednictvím románským na Balkáně, nebo již prostřednictvím vulgární latiny)“ /srov. VEPŘEK, M. *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy*. 1. vydání. Olomouc 2006. ISBN 80-86715-65-5, s. 80/.

¹³⁹ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 779 – 780.

V našem materiálu se objevily i tři názvy písmen řecké abecedy, které zachycuje I. díl SJS: *ΑΛΦΑ/ΑΛΦΑ* „alfa“, *ΒΗΤΑ* „beta“ a *ΙΟΤΑ/ΙΓΓΕΤΑ* „iota“. První dvě písmena jsou doložena v *Chrabr*, „iota“ je zapsána v knihách Nového zákona – v *Ev*, *Ostr*, *As*, *Deč*.

Písmeno *ΑΛΦΑ* často bývá považováno za symbol začátku, jako se objevuje např. v novozákonním textu knihy Zjevení, kde se vyskytuje hned ve třech verších:

„Já jsem Alfa i Omega, praví Pán Bůh, ten, který jest a který byl a který přichází, Všemohoucí.“ /Zj 1, 8/;

„Já jsem Alfa i Omega, počátek i konec. Tomu, kdo žízní, dám napít zadarmo z pramene vody živé.“ /Zj 21, 6/;

„Já jsem Alfa i Omega, první i poslední, počátek i konec.“ /Zj 22, 13/.

3.4.3 Pojmenování vědních disciplín a oborů

Staroslověnština a církevní slovanština převzala z klasických jazyků i názvy vědních disciplín v počtu 15 lexémů, např. *αστρονομια* (řec. ἀστρονομία) „astronomie“ (kompozitum *αστήρ* „hvězda“ a *νόμος* „řád“), *αριθμητική* / *арифметикѣ* (řec. ἀριθμητική) „aritmetika“ (řemeslo, umění, zkušenost či zdatnost počtu), dále sem patří *γεωμετρια* (řec. γεωμετρία) „geometrie, zeměměřictví“, *γραμματική* / *грамотикѣ* (řec. γραμματική) „gramatika“, *διδασκαλѣ* / *дидакальство* (řec. διδασκαλία) „učitelský úřad“, *αστρολογια* (řec. ἀστρολογία) „astrologie“, *ρητορικѣ* (řec. ῥητορικὴ) „řečnictví, rétorika“ nebo *φιλοσοφια* (řec. φιλοσοφία) „filozofie“.

3.4.4 Fyzikální veličiny (míry, váhy)

Metrologie již od starověku formulovala určité základní normy pro vážení a měření. O stanovení ‚pocitivých‘ měr a vah se zmiňuje už Mojžíš ve své čtvrté knize – „Nedopustíte se bezpráví při soudu, při měření, vážení a odměřování. Budete mít poctivé váhy, poctivá závaží, poctivé míry velké i malé.“ /Lv 19, 35 – 36/. Proroci hrozili obchodníkům, kteří

užívali nepoctivých závaží – „Mám snad za poctivé prohlásit nespravedlivé váhy a váček s falešným závažím?“ /Mi 6, 11/.

Prvními starověkými vahami byly kameny opracované do určitého tvaru s rovným základem, takže s nimi bylo jednak snadné zacházení, jednak se daly dobře rozpoznat (např. tvar želvy, kachny apod.). Často do takto upravených kamenů (závaží) byl vyryt nápis spolu s údaji o váze a podle jakého vzoru byly vyrobeny. Závaží měli obchodníci neustále po ruce, neboť je nosili ve váčku či cestovní brašně, aby si tak kupující mohli na daném místě ověřit přesnost naváženého zboží.¹⁴⁰

Právě prostřednictvím názvů měr a vah se nám nabízejí důležité prameny pro realie antického i raně středověkého života. Jedná se především o sféru hospodářství, ale výrazy z metrologie se vyskytují i v jiných oblastech, např. v geografii, historii, matematice, astrologii, právu a dalších. Někdy je velmi obtížné daný termín správně interpretovat. Může se totiž stát, že „týž termín se [...] může vztahovat na odlišné míry, např. v důsledku posunu jeho obsahu ve staletém časovém rozmezí, po které je užíván, anebo i tím, že se vyskytuje v místech, kde se stýkají a prolínají kultury více plemen.“¹⁴¹ Dochází tak k přejímání s hodnotovými posuny vah a měr. Často nastávala situace, kdy pojmenování váhy je ekvivalentem platidla.

Náš materiál zachytil celkem 9 slov, jež nedisponují žádným domácím synonymem. Co se týče *jednotek hmotnosti*, vyskytly se v našem materiálu dvě – *ТАЛАНЪТЪСКЪ* a *ЛИБРА/ЛИТРА*. Pojem *ТАЛАНЪТЪСКЪ* (řec. *τάλαντον*) „těžký jako talent“ označoval jistou váhu platidla, který zároveň pojmenovával i minci (kap. 3.5.4). Označení *ТАЛАНЪТЪСКЪ* se užívalo zejména k vážení kovů zlata, stříbra, železa a bronzu. Hodnota „lehkého“ talentu byla asi 30 kg, „těžký“ neboli dvojitý standardní talent se pohyboval kolem 60 kg. Avšak můžeme se

---

¹⁴⁰ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 1073 – 1078.

¹⁴¹ DOSTÁLOVÁ, R. a kol. *Papyrologie (řecká, latinská, koptská)*. 1. vydání. Praha 2006. ISBN 978-80-246-1180-8, s. 25.

setkat i s váhou 41 kg.¹⁴² Druhý lexém *ΛΙΒΡΑ/ΛΗΤΡΑ* (řec. λίτρο) „váha 12 dvanáctin celku, tj. 0,328 kg; v Bes nese název jednoho z hvězdných zvěrokruhů. Označení „libra“ byla jednotkou váhy a duté míry odpovídající 12 uncím, váhová jednotka drahých kovů, tj. 0,328 kg (ESJS; s. 428). „Tu vzala Marie libru drahého oleje z pravého nardu, pomazala Ježíšovi nohy a otřela je svými vlasy. Dům se naplnil vůní té masti.“ /J 12, 3/ Jedná se o případ, kdy pro stejný pojem je v stsl. užito jak grécismu, tak latinismu. Oba lexémy jsou výpůjčkou z řečtiny, první výraz je výpůjčkou přímou λίτρο, druhý je protřednictvím řec. λίβρα výpůjčkou z lat. *libra* „jednotka váhy“. Ve středověku pak byl řec. výraz λίτρο převzat do latiny a stal se jednotkou duté míry. Naopak lat. *libra* zůstala pojmenováním váhové jednotky, příp. byla rozšířena o význam jednotky peněžní, která je dodnes v úzu.¹⁴³

Délkové míry byly založeny na snadno dostupných jednotkách. Například výraz *στάδιον* (řec. στάδιον), označoval obdélníkovou závodní dráhu, obvykle dlouhou 600 řec. stop, tj. asi 180 m, což byla délka závodní dráhy v Olympii.¹⁴⁴

Pokud se jedná o *objemové míry*, naše excerpta zachytila 3 grécismy vztahující se k sypkým hmotám: *αρταβα* (řec. ἀρτάβη) „artaba, měřice (55,8 l), jednotka duté míry“, které se užívalo pro stanovení suchého sypkého materiálu (např. obilí), *χηνικὸς/χηνικὸς* (řec. χοῖνιξ) „mírka, řecká sypká míra“ a *χορνηξ* (řec. χοῖνιξ) „sušená míra, obsahující více než 1 litr“ (řecká objemová míra obsahující 1,08 litru, jež označovala spotřebu obilí pro jednu osobu).¹⁴⁵

Grécismus *βατὶς* označuje míru kapalin o objemu asi 36 litrů, jejímž prostřednictvím se měřila voda, víno nebo olej. K této sémantické

---

¹⁴² DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 1075.

¹⁴³ KARLÍKOVÁ, H. Poznámky k lexikálním výpůjčkám ve staroslověnštině a jejich reflexe v češtině a ostatních slovanských jazycích (sémanticko-etymologická analýza). *Slavia*. 2013, 82. ISSN 0037-6736, s. 166.

¹⁴⁴ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 1077.

¹⁴⁵ *Ibid.*

skupině volně připojujeme i lexém *ΜΕΣΕΝΨΕΡΗΤΑ* (řec. řec. μεσημβρία) „poledne“ jako označení „míry dne“.

3.4.5 Hudba

Ze zmínek vyskytujících se ve Starém zákoně vyplývá, že hudba byla důležitou součástí kultury a náboženského života. Postupem času se hudba stává nedílnou součástí bohoslužby, ale je pěstována i ve světském prostředí. Hudba byla uplatňována především ve chvílích radosti (např. vítězství v bitvě, porážka faraona, vinobraní, svatby apod.) a byla spjata s tancem. Hudba avšak zaznívala i ve chvílích žalu (např. žalozpěvy v knize Pláč, nářky) jako i při pohřbech. O hudbě ve starověku víme velmi málo. Není možné s jistotou říct ani to, zda existoval notový zápis, neboť se žádný nedochoval. I když nemáme žádné informace o instrumentální hudbě v chrámu, můžeme z formy žalmů předpokládat, že se zpívaly antifonicky, tzn. buď zpívaly dva sbory, nebo sbor a shromáždění.¹⁴⁶

O něco více víme o hudebních nástrojích, přestože nemáme k dispozici úplné informace o jejich tvaru a konstrukci. Do této sémantické oblasti patří 9 výpůjček pojmenovávajících především hudební nástroje, jako je lexém *οργανον* (řec. οργανον) „hudební nástroje“, které původně označovaly strunné nástroje, ale mohly pojmenovávat i nástroje dechové nebo bicí, původně sloužící ke světským účelům. Od 14. stol. jsou tímto termínem označovány varhany, jež se stávají církevním hudebním nástrojem.¹⁴⁷

Pojmenování *κύμβαλον* (řec. κύμβαλον) „cymbál“¹⁴⁸ označoval kovový bicí nástroj, jehož označení vzniklo derivací z řec. *κύμβη* „miska nebo vyhloubená deska“. Slovo pochází z onomatopoického výrazu znamenající „vířit, třást se“. Je doloženo, že již ve starověku existovaly dva druhy cymbálu. První byl tvořen dvěma mělkými kovovými

¹⁴⁶ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 306 – 309.

¹⁴⁷ Ibid., s. 308.

¹⁴⁸ Nezaměňovat s podobným slovem *cimbál*, což je lichoběžníkový deskový úderný strunný hudební nástroj, na nějž se hraje paličkami.

deskami, z nichž každá se držela v jedné ruce, a tlouklo se jimi o sebe. Druhý byl zhotoven ze dvou misek – jedna byla pevná a druhou se o ni tlouklo. Cymbály se uplatňují především při náboženských úkonech.¹⁴⁹

Význam grécismu *σομφωνία/σοφνηφονηα* (řec. συμφωνία) „dvojitá píšťala, dudy“, není jednoznačný, neboť se vyskytl ve výčtu hudebních nástrojů podobajících se pastýřské píšťale. Rozšířenější je však dnešní chápání jako „souzvuk, koncert, orchestr“; ve staroslověnštině jde tedy o adaptaci řec. *σομφωνία*, jež je kompozitem *συμ* „spolu“ a *φωνή* „zvuk, tón, hlas“.

Posledním vybraným označením hudebního nástroje je *τυμπανας/τυμπανз* (řec. τύπανον) „ruční bubínek“. Je to bicí nástroj podobný tamburíně, který se držel v jedné ruce, a druhou se do něj klepalo. Užíval se především v době radosti a veselí při zpěvu a tanci.¹⁵⁰ „Tu vzala prorokyně Mirjam, sestra Áronova, do ruky bubínek a všechny ženy vyšly za ní s bubínky v tanečním reji.“ /Ex 15, 20/

3.5 Hmotná kultura

Staroslověnský jazyk do své slovní zásoby přejal i slova označující hmotnou kulturu jako předměty praktického využití (kap. 3.5.1), světské stavby a architekturu (kap. 3.5.2), oděvy (kap. 3.5.3) nebo platidla (kap. 3.5.4) Výpůjčky spadající do těchto oblastí se vyskytly poměrně v malé míře, a to v 62 slovech.

Níže (tab. č. 9; graf č. 9) uvádíme statistiku výpůjček z řečtiny a latiny z hlediska sémantické oblasti, k níž náleží lexémy spjaté s hmotnou kulturou. Na předním místě je uvedena sémantická oblast hmotné kultury, ke které byla výpůjčka přiřazena, na druhém místě je počet získaných excerpt našeho materiálu a třetí sloupec zobrazuje relativní četnost jejich výskytu mezi všemi vyexcerpovanými lexémy z oblasti hmotné kultury.

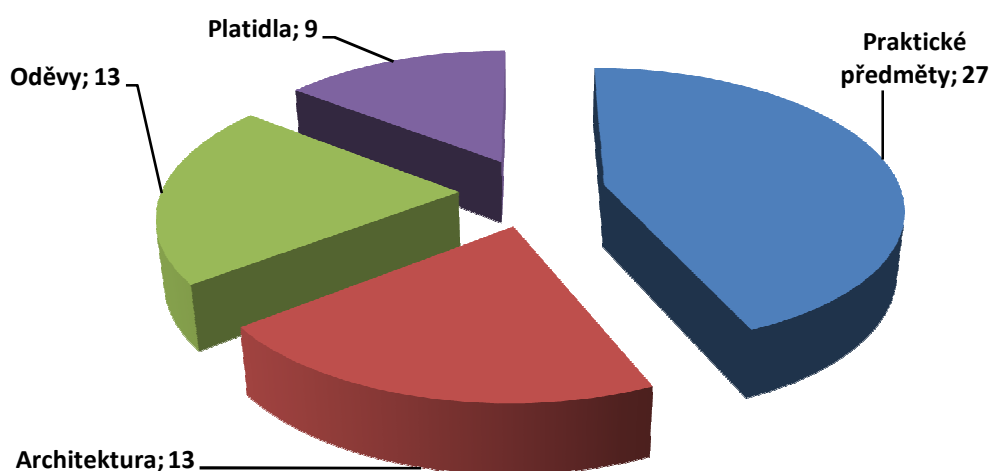
¹⁴⁹ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 308.

¹⁵⁰ *Ibid.*, s. 309.

Tab. č. 9 – Sémantická oblast hmotné kultury

Sémantická oblast	Absolutní četnost	Relativní četnost
Praktické předměty	27	43,54%
Architektura	13	20,97%
Oděvy	13	20,97%
Platidla	9	14,52%
Celkem	62	100,00%

Graf č. 9 – Sémantická oblast hmotné kultury

3.5.1 Předměty praktického využití

Staroslověnština přejala z řečtiny i výrazy označující předměty praktického využití (27 lexémů), např. *ΑΛΑΒΑΣΤΡΩ/ΑΛΑΒΕΣΤΡΩ/ΑΛΑΒΉΣΤΡΩ* „alabastr, alabastrová nádobka“ (řec. *ἀλάβαστρος/ἀλάβαστρον*), což byla kulatá nádobka s dlouhým a úzkým hrdlem, v níž se uchovávaly vonné látky (masti) nebo parfémy. Před použitím obsahu se hrdlo rozlomilo – „Když byl Ježíš v Betanii v domě Šimona Malomocného, přišla za ním žena, která měla alabastrovou nádobku drahocenného oleje a vylila ji na jeho hlavu, jak seděl u stolu.“ /Mt 26, 6 – 7/. Starověký alabastr představoval různé druhy uhličitanu vápenatého, které se utvářely postupným ukládáním povlaku

z rozpouštění ve vodě podobně jako u stalaktitů. Dnes alabastrem rozumíme měkký kámen, jakousi odrůdu sádrovce.¹⁵¹

Naopak nádoba s širokým hrdlem se nazývala *φινάλα miska*, *nádoba* (řec. φιάλη), jež se užívala na kadidlo.¹⁵² „A když tu knihu uchopil, čtyři bytosti a čtyřadvacet starců padlo na kolena před Beránkem; který měl loutnu a zlatou nádobu naplněnou vůní kadidla, což jsou modlitby Božího lidu.“ /Zj 5, 8/

Pro ilustraci uvádíme i další výrazy, např. *λιθός* (řec. πλίνθος) „cihla“, *πίρα* (řec. πήρα) „brašna, mošna“, *παροψίδα* (řec. παροψίς) „miska“, *πινακίδα* (řec. πινακίς) „psací tabulka, destička“, *στάμνος* (řec. στάμνος) „džbán, nádoba“ nebo *χαρτίνα* (řec. χάρτης) „papyrus, papír“.

S výrobou nádob je těsně spjato hrnčířství, jež je částečně zastoupeno i mezi našimi excerpty v podobě latinismu *σκῆδρῶν/σκῆδρῶν/σκῆδρῶν* „hrnčířská dílna, hliněné výrobky“ nebo jako „speciální označení tašek na střeše“. Lexém je převzat z lat. *scandula* „šindel“ a lze se domnívat, že vznikl kontaminací lat. *scutella*, což byla miska, příp. hliněná nádoba nebo právě uvedená taška na střeše (tzv. šindel).

3.5.2 Architektura světských staveb

Pojmy z architektury a světských staveb¹⁵³ náš soubor excerpt zaznamenal v počtu 13 výrazů, např. *βασιλεία* (řec. βασιλεία) „palác“, *μερκόρια* (řec. μερκόρια) „nádvoří, prétorský palác“, *πολιτεία* (řec. πολιτεία) „palác, světnice“, *πραιτώριον* (řec. πραιτώριον) „prétorský palác“, *πτωεῖον* (řec. πτωεῖον) „útulek, chudobinec“, *μνημιον* (lat. coemeterium) „hřbitov“ nebo *ταβερνα* (lat. Tres tabernae) „hospoda“.

---

¹⁵¹ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 644.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Názvy církevních staveb vyčleňujeme zvlášť z důvodu sounáležitosti s náboženstvím a církevním prostředím (kap. 3.1.5).

Dalším vybraným lexémem této sémantické oblasti je *τερος* „soudní budova, prétorium“, csl. hapax legomenon, jež je pouze jedenkrát doloženo v *Nicod*, kde je pojmenováním místa, na němž byl souzen Ježíš. Etymologicky je slovo nejasné. Podle ESJS se nabízí varianta přejetí z lat. substantiva *terra* „země“ jakožto označení prostoru v kostele, kde stáli nebo seděli v řadách kněží podle svých hodností (ESJS; s. 956). K tomuto slovu se ve své monografii vyjadřuje M. Vepřek, který zvažuje souvislost stsl. lexém *τερος* s psl. *terti, *тѣро* „třítí“ a s charvátskými slovy *terancija*, *teranka* nebo *tjerba* ve významu „pře, hádka před soudem“.¹⁵⁴ Miroslav Vepřek upozorňuje na Menčíkovu rekonstrukci zajímavého dokladu staročeského substantiva *těř*, který je „zachycen v kontextu, kde se latinsky vysvětluje význam slova: wteri persecutus compulit, tedy [překlad M. Vepřka, pozn. B. J.] v teri je člověk pronásledován, poháněn před spravedlnost“.¹⁵⁵ Přestože je *Nicod* apokryfem, lat. *pretorium* (řec. *τροιτώριον*) se objevuje např. v evangeliu Matoušově či Janově.¹⁵⁶ Podle M. Vepřka se zde nabízí i souvislost s výrazem *τρῆμιε/трѣмь* „soudní místo“ doloženo v *Bes*.¹⁵⁷

3.5.3 Odívání, oblečení, látky

Starozákonní texty nám nepodávají detailní popis různých druhů oděvů, které se nosily. Podle knihy Genesis lze usuzovat, že počátek odívání je spjat s pocitem studu z nahoty – „Oběma se otevřely oči: poznali, že jsou nazí, spletli tedy fíkové listy a přepásali se jimi.“ /Gn 3, 7/. Nejdůležitější součástí oblečení byla asi bederní rouška, dlouhé nebo krátké košile, svrchní oděv spolu s pláštěm, doplňky v podobě různých pásků, závojů, šátků a na nohou sandály.¹⁵⁸ Tematický okruh hmotné kultury „odívání, oblečení a látek“¹⁵⁹ obsahuje

¹⁵⁴ VEPŘEK, M. *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy*. 1. vydání. Olomouc 2006. ISBN 80-86715-65-5, s. 92 – 93.

¹⁵⁵ *Ibid.*, s. 92, pozn. 38.

¹⁵⁶ *Ibid.*, s. 92 – 93.

¹⁵⁷ *Ibid.*, s. 93.

¹⁵⁸ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 690 – 691.

¹⁵⁹ Stejně jako názvům církevních staveb i pojmenováním liturgických rouch a oděvů „církevních“ se věnujeme v kap. 3.1.7.

13 pojmů přejatých z řečtiny nebo latiny, např. *χιτων* (řec. χιτών) „spodní šat, tunika, chitón“ byl oděv košilového tvaru, často bez rukávů (= obyčejná košile), nošený jako spodní šat, který je spíš historismem pojmenovávajícím část antického oděvu.¹⁶⁰ Patrně se vyráběl z plátna či z vlny a nosil se přímo na těle, kde sahal až ke kolenům nebo ke kotníkům.

Dále pro ilustraci uvádíme substantiva, např. *επενδιτις/επενδιτις* (řec. ἐπενδύτης) „svrchní oděv, tunika“, *κογκολίβ* (řec. κουκούλλιον) „kukla, kápě“, *μιλοτή* (řec. μηλωτή) „ovčí kůže, plášť“, *χλαμνδα/χλαμνδα* (řec. χλαμύς) „svrchní šat, plášť, chlamys, chlamyda“, která pojmenovávala cestovní nebo vojenský plášť typu peleríny, *σανδαλίνα* (řec. σανδάλιον) „sandál“, což byla obuv s dřevěnou podešví, jež se řemínky upevňovala k nohám, a nikdy se nenosila uvnitř domu.¹⁶¹

Za zmínku stojí i výpůjčka z církevní latiny tzv. *ψολα* „oděv, roucho“, jež je přejata z lat. *stola* „dlouhý svrchní ženský šat“, který v církevním prostředí byl součástí liturgického roucha, majícího podobu dlouhého úzkého pruhu látky.

3.5.4 Platidla

Je samozřejmé, že mezi výpůjčkami nechybí pojmenování platidel. Slované stejně jako ostatní národy v nejstarších dobách provozovali směnný obchod spočívající pouze ve výměně produktů. Mezi hlavní komodity, které sloužily jako „výměnné zboží“ na starověkém Blízkém východě, patřily jednak produkty, které se kazily (např. vlna, ječmen, pšenice, datle atd.), jednak zboží trvanlivé (např. kovy, dřevo, víno, med, dobytek atd.). V důsledku toho se např. bohatství vyjadřovalo množstvím dobytka a drahých kovů.¹⁶² „Abram byl velice zámožný, měl

¹⁶⁰ KARLÍKOVÁ, H. Poznámky k lexikálním výpůjčkám ve staroslověnštině a jejich reflexe v češtině a ostatních slovanských jazycích (sémanticko-etymologická analýza). *Slavia*. 2013, 82. ISSN 0037-6736, s. 163.

¹⁶¹ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 691.

¹⁶² *Ibid.*, s. 756.

stáda, stříbro i zlato.“ /Gn 13, 2/ První zlaté a stříbrné peníze se začaly užívat až koncem 8. stol. př. Kr.

Ke Slovanům se platidla dostala prostřednictvím obchodníků z cizích zemí. První platidla Slované považovali za ozdobu, tato platidla sloužila k okrase.¹⁶³ „Výměnný obchod měl takovou tradici, že ještě v době, kdy začali [staří Slované, pozn. B. J.] k obchodování používat určitá oběživa, sloužily některé předměty jako platební jednotky.“¹⁶⁴ Slované zpočátku neměli rozvinutý peněžní systém, a tak přejímali nejenom „cizí“ platidla, ale současně s nimi i jejich názvy, které pouze hláskově adaptovali. Mince, které byly vyrobeny z kovu s vyraženým nápisem, z něhož byl na první pohled zjevný jejich název a váha, se objevily v Malé Asii asi v polovině 7. stol. př. Kr. První známé mince se razily v Lýdii a byly vyrobeny z elektra (stsl. *ιλεκτρος* „jantar“), což byla přirozená slitina zlata a stříbra. (Dnes je jantar řazen mezi minerály.) Postupem času razí své vlastní mince i další státy a města, a tak bylo nutné, aby i v Jeruzalémě fungovali penězoměnci, a to především o svátcích, kdy přicházeli Židé ze všech míst zaplatit daň z hlavy (tzv. *ΑΠΑΡΓΥΣΜΑ*) do chrámové pokladnice. V Matoušově evangeliu máme doklad toho, že se tehdy vyráběly mince ze třech hlavních kovů: zlata, stříbra či bronzu, příp. mosazi.¹⁶⁵ „Neberte od nikoho zlato, stříbro ani měďáky do opasků.“ /Mt 10, 9/

Náš materiál zachytil celkem 9 excerpt názvů platidel židovských, řeckých nebo římských. Domácí pojmenování jsou mladšího původu a na mince jsou vztažena až sekundárně.¹⁶⁶ Z bronzu se razily mince malých hodnot, např. římský *ассарии* „assarius“, který byl jakýmsi drobným penízkem, nebo židovská drobná měděná mince *λεπτα* „penízek, drobná měděná mince“. Nejčastější stříbrnou mincí doloženou

---

¹⁶³ KARLÍKOVÁ, H. K pojmenování a původu platidel ve staroslověnině. *Slavia*. 2001, 70. ISSN 0037-6736, s. 365.

¹⁶⁴ *Ibid.*

¹⁶⁵ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 757 – 758.

¹⁶⁶ KARLÍKOVÁ, H. K pojmenování a původu platidel ve staroslověnině. *Slavia*. 2001, 70. ISSN 0037-6736, s. 365.

v Novém zákoně je attická δραγμα „drachma“ a διδραγμα „dvoudrachma“.

3.5.4.1 Židovské mince

V letech 141 – 140 př. Kr. dovolil Antiochos VII. Šimeónovi Makkabejskému razit vlastní mince. „Potvrzují ti prominutí všech závazků, které ti prominuli králové přede mnou, i všech dávek, které ti odepsali, a dovoluji ti razit mince pro tvou zemi.“ /1 Mak 15, 5 – 6/ Od této doby se razily hlavně mince bronzové, neboť stříbrných bylo v okolí města dostatek. Protože se Židé nechtěli provinít proti druhému Božímu přikázání, vyobrazovali na mincích pouze rostlinné motivy a neživé předměty. Během židovské války (66 – 70 po Kr.) začali Židé pyšně razit i své vlastní stříbrné mince, tzv. šekely. Po porážce byl Židům odňat chrámový poklad, čímž přišli i o zásobu kovů, a při Bar Kochbově povstání (132 – 135 po Kr.) už neměli z čeho stříbrné mince vyrábět. Svou nezávislost však dali najevo tím, že přerazili starší cizí mince židovským nápisem – „osvobození Jeruzaléma“.¹⁶⁷

Jediná židovská mince zmíněná v Novém zákoně je bronzová λεπτα (řec. λεπτός) „penízek, drobná měděná mince“ či „drobná mince vdovy“ nebo „haléř“ – „Přišla také jedna chudá vdova a vhodila dvě drobné mince, dohromady čtyřák (kodrantés).“ /Mk 12, 42/. Platidlo – λεπτα mělo hodnotu poloviny římského quadrantu.¹⁶⁸ Staroslověnský lexém je derivován od řec. adjektiva λεπτός „jemný, malý, drobný“. Jednalo se jak o malou hodnotu mince, tak i o velikost.¹⁶⁹

3.5.4.2 Řecké mince

Základní řeckou mincí vyskytující se v Novém zákoně byla stříbrná attická δραγμα (řec. δραχμή) „drachma“ a διδραγμα (řec. τό διδραχμον) „dvoudrachma“, jež jsou adaptací řec. substantiva δραχμή

¹⁶⁷ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 758.

¹⁶⁸ Ibid., s. 758.

¹⁶⁹ KARLÍKOVÁ, H. K pojmenování a původu platidel ve staroslověnině. *Slavia*. 2001, 70. ISSN 0037-6736, s. 366 – 367.

„váhová jednotka/stříbrná mince této váhy“. Celkem 6000 drachem tvořilo 1 talent. Kolem r. 300 př. Kr. měla drachma hodnotu jedné ovce, např. vůl stál 5 drachem.¹⁷⁰ Ve starověkém Řecku za dob Solóna její váha činila 4,36 g.¹⁷¹ Jedná se o derivát řec. slovesa *δράσασθαι* „brát do hrsti“. Stříbrná mince *δραχμα* v podobenství vystupuje jako ozdoba ženy – „Nebo má-li nějaká žena deset stříbrných mincí a ztratí jednu z nich, což nerozsvítí lampu, nevymete dům a nehledá pečlivě, dokud ji nenajde? A když ji nalezne, svolá své přítelkyně a sousedky a řekne: ‚Radujte se se mnou, poněvadž jsem našla peníz, který jsem ztratila.‘“ /Lk 15, 8 – 9/. Peníz označený jako *δραχμα* měl přibližně stejnou hodnotu jako římský *אננא*. „Vyšší“ mincí byla *אננא*, jež měla dvojnásobnou hodnotou drachmy, byla daní, již každoročně povinně odváděl každý Žid jeruzalémskému chrámu.¹⁷² „Když přišli do Kafarnaum, přistoupili k Petrovi výběřčí chrámové daně a řekli: ‚Váš Mistr neplatí chrámovou daň?‘“ /Mt 17, 24/

Větší řec. mincí vyrobenou z různého materiálu, např. jako je zlato, stříbro nebo směs zlata se stříbrem tzv. elektrum, byl *στατήρ* (řec. *στατήρ*) „statér“. Hodnota mince odpovídala asi dvěma drachmám, řecké zlaté mince pak asi dvaceti stříbrným drachmám.¹⁷³ V Novém zákoně se jedná o peníz, jímž se měla zaplatit chrámová daň za Ježíše a Petra – „Ale abychom je nepohoršili, jdi k moři a hoď udici; vytáhni rybu, která se první chytí, otevři jí ústa a najdeš peníz; ten vezmi a dej jim za mne i za sebe.“ /Mt 17, 27/. Židé, pokud se rozhodli tento peníz použít pro úhradu chrámové daně, museli se spojit k placení do dvojic, aby mohli zaplatit společně právě statérem neboli mincí v hodnotě dvou drachem.

¹⁷⁰ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 758.

¹⁷¹ KARLÍKOVÁ, H. K pojmenování a původu platidel ve staroslověnštině. *Slavia*. 2001, 70. ISSN 0037-6736, s. 365.

¹⁷² DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 758.

¹⁷³ KARLÍKOVÁ, H. K pojmenování a původu platidel ve staroslověnštině. *Slavia*. 2001, 70. ISSN 0037-6736, s. 366.

Většina numismatiků se domnívá, že právě v těchto mincích dostal Jidáš zapláceno za zradu Ježíše.¹⁷⁴

Hřivna neboli stsl. *МЗНАЦЗ/МНАЦЬ* je výpůjčkou z řec. *μνᾶ* „mince“ (v hodnotě asi ½ kg stříbra) a „váhová jednotka (100 attických drachem)“.¹⁷⁵ Pojmenování mince je doloženo v Lukášově evangeliu v podobenství o hřivnách /Lk 19, 11 – 27/.

Posledním řeckým platidlem, jež se vyskytlo mezi našimi výpůjčkami, byl *ΤΑΛΑΝΤΩ* „talent, hřivna“. Nejednalo se pouze o minci, ale bylo to především označení jednotky peněžního účtování, příp. váhy (kap. 3.4.4). V přeneseném významu *ΤΑΛΑΝΤΩ* znamenal „nadání, vlohy, vrozené dovednosti či schopnosti“, čehož nabyl skrze podobenství vyskytující se například v Matoušově evangeliu o svěřené hřivně /Mt 25, 14 – 30/. Platidlo s označením *ΤΑΛΑΝΤΩ* mělo vysokou hodnotu, jež závisela na různém množství obsažených kovů a různých měnových standardech. Byla to nejvyšší váhová a později i měnová jednotka, kterou se platilo nejen ve starověkém Řecku, ale i v Egyptě, Palestině a dalších zemích, a tvořila tak základ tzv. attické měny.¹⁷⁶ Obrazně znázorňovala obrovskou sumu – „Když začal účtovat, přivedli mu jednoho, který mu byl dlužen mnoho tisíc hřiven.“ /Mt 18, 24/.

3.5.4.3 Římské mince

Nejdůležitější římská mince byla *ΔΗΝΑΡΙΩ* (lat. denarius; původně z lat. *dēnī* „po deseti“, tzn. deset najednou) o váze 3,9 g se stala ekvivalentem řecké „drachmy“. Jeden denár zahrnoval původně 10 měděných asů, později (od r. 217 př. Kr.) 16 asů. Překládá se jako „peníz“ či „denár“. V Markově evangeliu /Mt 20, 1 – 16/ se dočteme, že denár představoval denní mzdu dělníka. Stříbrné denáry z počátku našeho letopočtu mají na lici vyobrazenou hlavu císaře Tiberia a na

¹⁷⁴ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 758.

¹⁷⁵ KARLÍKOVÁ, H. K. pojmenování a původu platidel ve staroslověnštině. *Slavia*. 2001, 70. ISSN 0037-6736, s. 366.

¹⁷⁶ *Ibid.*, s. 367.

rubu podobiznu jeho matky Livie, symbolizující mír a držící větvíčku a železo.¹⁷⁷

Další mince, *κοδραντζ* (řec. κοδράντης), se v stsl. vyskytuje buď v této podobě, anebo s „n-ovým“ přesmykem *κονζαρατζ* s významem „quadrans“, což byl druh římské mince v hodnotě čtvrtiny měděného assu. Evangelista Marek /Mk 12, 42/ uvádí, že vdoviny dva lepty dosahovaly hodnoty jednoho quadrantu.¹⁷⁸ Původ grécismu je ve vulgární latině *codrant-/*quodrant-, lat. *quadrāns*.¹⁷⁹

Měděnou římskou mincí byl římský *ασσαρη* „assarius“, který byl jakýmsi drobným penízkiem. Čtyři tyto mince tvořily sestercius a šestnáct jich představovalo stříbrný denár.¹⁸⁰

V závěru pojednání o platidlech lze konstatovat, že „výrazy, které byly do staroslověnštiny přejímány buď přímo z řečtiny, nebo řeckým prostřednictvím z latiny, se vyznačují několika typickými rysy: názvy mincí byly původně pojmenováním váhových jednotek; názvy nepodléhaly hláskovým změnám probíhajícím na slovanské půdě (byly pouze převedeny do cílového jazyka podle jistých pravidel platných právě pro stsl. přepis těchto cizích slov); tím, že se neintegrovaly do slovní zásoby staroslověnštiny, zůstaly tam převážně cizími elementy, souvisí i skutečnost, že se až na malé výjimky nerozšířily [...] ani do současných slovanských jazyků.“¹⁸¹ Pokud se přece jen vyskytnou v některém slovanském jazyce, pak je nutné je chápat jako historismy.¹⁸²

---

¹⁷⁷ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 759.

¹⁷⁸ *Ibid.*, s. 758 – 759.

¹⁷⁹ KARLÍKOVÁ, H. K pojmenování a původu platidel ve staroslověnštině. *Slavia*. 2001, 70. ISSN 0037-6736, s. 366.

¹⁸⁰ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 759.

¹⁸¹ KARLÍKOVÁ, H. K pojmenování a původu platidel ve staroslověnštině. *Slavia*. 2001, 70. ISSN 0037-6736, s. 368.

¹⁸² KARLÍKOVÁ, H. Poznámky k lexikálním výpůjčkám ve staroslověnštině a jejich reflexe v češtině a ostatních slovanských jazycích (sémanticko-etymologická analýza). *Slavia*. 2013, 82. ISSN 0037-6736, s. 162.

3.6 Ostatní

Grécismy a latinismy, které se vyskytují ve staroslověnštině spíše sporadicky, jsme zahrnuli do skupiny „ostatní“ a dále jsme je již tematicky nerozčleňovali. Do této kategorie patří např. výrazy převážně světského charakteru, jejichž původní význam byl spjatý s náboženstvím. Do této skupiny jsme zařadili 49 lexémů, např. *λεγεων* (řec. λεγεών, λεγιών) „pluk, zástup, legie“, *σπηρα* (řec. σπεῖρα) „vojenský oddíl, kohorta“, *εραβηνα* (řec. βραβεῖον) „cena, odměna za vítězství“, *κηνσοβз* (řec. τοῦ κήνσου) „daně, dávký“, *ογκροπз* (řec. εὐκρόπιον) „polévka“.

Závěrem pojednání o významové stránce výpůjček lze konstatovat, že problematika sémantické klasifikace grécismů a latinismů je velmi inspirativní. Z hlediska rozsahu a zaměření této práce se však podrobněji všemi lexémy z tohoto hlediska zabývat nemůžeme.

3.7 Výpůjčka a slovo domácí

Řečtina a latina velkou měrou ovlivnila staroslověnštinu, která se tak mohla stát rovnocenným jazykem literárních předloh řeckých nebo latinských. Nabízí se tedy otázka, v jakých případech staroslověnština užívala výpůjčku a za jakých okolností byla výpůjčka nahrazena slovem domácím. „Obecně se v takových dvojicích, pokud vystupují v různých rukopisech téhož textu jako varianty, pokládá výpůjčka za výraz v textech původnější a slovo domácí za sekundární; ani tato zásada však neplatí beze zbytku, v některých případech jsou oba členy synonymního páru starobylé [...].“¹⁸³

V této kapitole budeme výběrově porovnávat frekvenci lexikálních výpůjček se slovy domácími. První významný počín tohoto druhu, který vyústil v souhrnné popsání slovní zásoby stsl. a csl. nalezneme u V. Jagiće,¹⁸⁴ který se snažil rozlišit starší a mladší lexikum stsl. a csl. textů. Zde je však důležité si uvědomit, „jaký byl vztah jednotlivých

¹⁸³ VEČERKA, R. *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. 1. vydání. Praha 2006. ISBN 80-244-0889-9, s. 246.

¹⁸⁴ JAGIĆ, V. *Entstehungsgeschichte der Kirchenslavischen Sprache*. Berlin 1913.

biblických textů, přeložených jednak v období „prastaroslověnském“, tedy v období, kdy se Konstantin a Metoděj připravovali na misií mezi Slovy, jednak v období velkomoravském.“¹⁸⁵

Právě zásluhou řečtiny (v menší míře latiny) se ve slovní zásobě staroslověnštiny objevují synonymické dvojice – výpůjčka a slovo domácí. „Právě široká možnost volby z většího počtu různých prostředků souznačných patří mj. k charakteristickým znakům každého kultivovaného spisovného jazyka a staroslověnština se proto vybavovala výrazovými variantami různého typu od samého počátku své existence.“¹⁸⁶

Prostřednictvím vyexcerpovaného materiálu se pokusíme odpovědět na otázku, zda se v textech vyskytuje častěji slovo cizí, nebo domácí, příp. jaká je mezi nimi významová provázanost.¹⁸⁷ Jak píše R. Večerka: „[...] jazyková vrstva, jejíž vznik byl tak nebo onak inspirován řečtinou, pomohla jednak doplnit vyjadřovací fond spis. jazyka na Velké Moravě o jednotky potřebné tu z důvodů sémantických, a jednak obohatit výrazový repertoár staroslověnštiny o dubletní způsoby vyjádření jednoho a téhož sdělovaného obsahu a zvětšit tak její synonymičnost.“¹⁸⁸

Jsme si vědomi skutečnosti, že synonyma či antonyma uváděná v SJS zkratkou „Cf.“ nemohou být a ani nemají ambice být reprezentanty absolutně kompletního systému slovní zásoby staroslověnštiny (např. při zpracování prvních hesel abecedy ještě neměli autoři SJS k dispozici zpracovaná hesla konce abecedy). I přes tato omezení však považujeme údaje SJS o synonymech za relevantní materiál pro naše analýzy.

---

¹⁸⁵ BLÁHOVÁ, E. Shody jazyka staroslověnského parimejníku s ostatními staroslověnskými biblickými texty (lexikon a syntax). In *Česká slavistika 2003: české přednášky pro XIII. mezinárodní kongres slavistů Ljubljana 15. – 21. 8. 2003*. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1093-9. s. 29.

¹⁸⁶ VEČERKA, R. Řecký podíl na formování staroslověnštiny jako spisovného jazyka Velké Moravy. In *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Lingvistika*. Československý komitét slavistů. Praha 1973, s. 64.

¹⁸⁷ Také v této kapitole důsledně vycházíme ze SJS, proto shodně s poznámkou Cf. uvádíme všechny výrazy, které jsou u grécismů a latinismů zaznamenány, bez ohledu na to, zda jde o odkaz na synonyma úplná, částečná, nebo na lexémy významem podobné (srov. k tomu SJS I., s. XXXV).

¹⁸⁸ VEČERKA, R. Řecký podíl na formování staroslověnštiny jako spisovného jazyka Velké Moravy. In *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Lingvistika*. Československý komitét slavistů. Praha 1973, s. 64.

Z celkového počtu 780 lexikálních výpůjček je 461 slov bez odkazu na domácí synonymní či podobná slova. V písemných památkách jsou tato slova zastoupena v malém množství, příp. často jsou to hapax legomena. „Na rozdíl od současných spis. jazyků nemohlo se však užít synonymních výrazů s tím stylistickým záměrem, který plní většinou dnes: při dostatečně bohatém ‚vertikálním‘ stylistickém členění nese na sobě každý nebo skoro každý člen synonymické řady většinou i příznak své příslušnosti do některé stylistické vrstvy, takže je hodnocen jako „archaismus“, nebo „prostředek lidový“, nebo „slangový“, nebo jako „poetismus“ atp.“¹⁸⁹

Lexémy bez domácího protějšku jsou spjaty především s náboženskou terminologií. Pro ilustraci uvádíme např. *АПОСТОЛЪ* (řec. ἀπόστολος) „poslanec, vyslanec od Boha, apoštol“, *ДИАКОНЬСТВО* (řec. διακονία) „diákonstvo, jáhenství“, *КОСТЕЛЪ* (lat. castellum) „hrad, hradisko, kostel“, *ОПЛАТЪ* (lat. oblata = fut. ptc. pf. pas.) „obětní dary“, *ПАФИ* (řec. τὰ πάθη) „pašije“, *ПСАЛЪМЪНИКЪ* (řec. ψαλμός) „žalmista“, *СТИХЕРА/СТИХИРА* (řec. στιχηρά) „stichera, liturgický chvalozpěv“ atd. K přejatým slovům, která nemají synonymní výrazy, se řadí i lexémy z dalších tematických okruhů, např. *ГАЗОФИЛАКІНА* (řec. γαζοφυλάκιον) „pokladnice“, *КЕДРЪ* (řec. κέδρος) „cedr“, *КОУКОУЛЪ* (řec. κουκούλλιον) „kukla, kápě“, *ПЛИНЪТЪ* (řec. πλίνθος) „cihla“, *ΡΗΤΟΡΙΚІНА* (řec. ῥητορική) „řečnictví“, *СЕПТАВРЪ* (lat. September) „září (měsíc)“, *ΧΑΡΤІНА* (řec. χάρτης) „papyrus, papír“. Poměrně hojný výskyt „cizích“ slov bez domácích synonym potvrzuje výše uvedenou hypotézu, že výpůjčky v domácím jazyku tvoří skupinu tzv. jedinečných slov obohacujících jazyk o odborné výrazy (terminologii), kterými jazyk do té doby nedisponoval.

Podle Z. Hauptové lze vydělit střídání výpůjčky se slovem domácím do tří skupin. První skupinu tvoří výpůjčky, převzaté do nejstarších textů, které byly postupem času nahrazovány výrazy

¹⁸⁹ VEČERKA, R. Řecký podíl na formování staroslověnštiny jako spisovného jazyka Velké Moravy. In *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Lingvistika*. Československý komitét slavistů. Praha 1973, s. 65.

domácími (někdy i na úkor přesnosti překladu). Jedná se o nahrazení lexémů starší jazykové vrstvy mladšími synonymy zaznamenanými například v pozdějších opisech.¹⁹⁰ Do této skupiny slov patří zejména dvojice slov, z nichž starší lexém je výpůjčkou, mladší pak slovem domácím. Patří sem např. *αερας/αιερας* (řec. ἀήρ) „vzduch“, oba lexémy doložené ve stejném okruhu památek – *Euch*,¹⁹¹ *Supr*, *Const*, *Apost*, *Hval* upřednostňuje grécismus, naopak ruské texty, jako je *Služ*, preferují slovo domácí.

Do druhé skupiny patří výpůjčky, které vytlačují původní slova domácí za účelem jednak většího významového rozrůznění, jednak pro terminologickou přesnost, anebo pro snahu odstranit slova příliš všeobecná a neurčitá. Například parimejníky užívají grécismus *αντραζζ/αντρακςζ/ανστραζζ* (řec. ἄνθραξ) „tmavočervený drahokam, rubín“, místo domácího významově nejasného pojmenování *καρβεζνζκογμοςζ*, jež je doloženo v *Psalt*, *Christ* a *Šiš*.

Třetí skupinu charakterizuje užití výpůjčky nebo slova domácího původu lokálně, podle oblasti vzniku památky. Například stsl. lexém *καπισηε* „socha, modla, idol“ je doložen v *Supr*, *VencNik*, výraz *κογμηςζ* „modla“ je zaznamenána v *Supr*, *Christ* a *Slepč*, v *komentářích Eug* či v teologickém traktátu *Ilj*. Obě domácí slova zcela vytlačují grécismus *ιδολζ* (řec. εἶδωλον) „modla“, jenž je obvyklý v jiných památkách, např. *Psalt*, *Apost*, *Parim*, *Euch*, *Const*, *Meth* nebo *Služ*.

Jednoznačně rozhodnout, do které z uvedených skupin patří grécismy a latinismy, jež sledujeme v naší práci, však nelze bez dalšího zevrubného studia. Výpůjčky a domácí lexémy vstupují totiž do složitých vztahů, jak mezi rukopisy v rámci jednoho textu, tak i mezi lokálními variantami staroslověnštiny. Pro podrobnější analýzu by bylo nezbytné důkladně prozkoumat slovník konkrétních okruhů památek.

---

¹⁹⁰ HAUPTOVÁ, Z. K otázce analýzy staroslověnského lexika. *Slavia*. 1967, 37, s. 226 – 234.

¹⁹¹ Zkratky památek uvádíme v souladu se SJS (SJS I.; Úvod, s. LXII – LXXVI a dodatky k úvodu viz SJS III.; s. 670 – 671, SJS V.; s. 25 – 27).

тарь, братьникъ, дьбрьникъ „strážce u vchodu“; *триболъ – влзчьць, осзтъ, рѣ-
пини* „bodlák“.

V menším počtu jsou výpůjčky se čtyřmi domácími synonymy (28 lexémů), např. *аеръ, аиеръ – вьздохъ, вѣтръ, облакъ, вихръ* „vzduch, ovzduší, povětrí“; *арма – колесьница, оржжине, возъ* „vůz (válečný)“; *матизмъ – одежа, одѣние, одѣяние, риза* „oděv“; *синагога – сьборъ, сьборище, сьньмище, вѣщница* „synagoga“.

Poměrně hojně se vyskytují domácí synonyma (5 – 7 slov) v počtu 7 dokladů, např. *варьваръ – иноземць, иноплемьникъ, иноколѣмьникъ, иностраньникъ, иноаъзвичникъ* „barbar, cizozemec“; *днѣволъ – сотона, неприаъжь, нава-
дъница, искоуситель, зьлодѣи, лжквъ, вѣсз* „ďábel“; *догъматъ – оучение, заповѣ-
дь, оуставъ, повѣдь, вѣдь* „učení, článek víry“; *магъ – влзхъ, коренитьць, обавь-
никъ, чародѣи, чародѣица* „kouzelník, čaroděj, mág“; *паропсида – блюдо, миса, окринъ, триблине, солило* „mísa, miska“; *педагогъ – пѣстоунъ, пѣстоуньникъ, нака-
затель, казатель, наставьникъ* „vychovatel“; *прапрѣдънъ – брощенъ, оброщенъ, обро-
щанъ, чрзвлѣнъ, оурзвлѣнъ* „purpurový, šarlatový“.

Z uvedeného přehledu vyplývá, že čím více je slovo sémanticky obecnější a v jazyku rozšířenější, tím více domácích synonym přibývá. Takové slovo neužívá pouze svého specifického významu (tj. termínu), ale přechází do jazyka nejčastěji již v podobě domácích synonym.

V následující části této kapitoly se zaměříme na analýzu deseti vybraných grécismů a latinismů a jejich domácích (synonymních) lexémů (ve smyslu dokladů v SJS), jak částečných, tak úplných, z pohledu zastoupení v staroslověnských a církevněslovanských památkách.

3.7.1 *арма – колесьница, оржжине, возъ*

Grécismus *арма*, jenž disponuje 4 částečnými synonymy – *колесьница, оржжине, возъ* byl původně pojmenováním ohnivého vozu, na němž byl prorok Eliáš vznesen do nebe – „A hle, ohnivý vůz s ohnivými

koni je od sebe odloučil a Elijáš vystupoval ve vichru do nebe.“ /2 Kr 2, 11/. Výraz zachycuje *Lobk* a *Zach*. Doložení lexému pouze ve dvou stsl. památkách je dokladem toho, že se nejednalo o frekventované slovo. Překladatel buď domácí slovo neznal, nebo domácí pojmenování ani neexistovalo, a tak ponechal v textu *Parim* grécismus *арма*. Domácí výraz *колесъница* „vůz“ je doložený v *Psalt*, *Supr*, *Apost*, *Apoc*, *Parim*, *Gl*, *Meth* a v památkách církevněslovanských českého původu – *Bes*, *Nicod*.

Také domácí výraz – *оружиѣ* označující „zbraň, meč“ či „válečný vůz“ – patří mezi poměrně frekventovaná slova, jak vyplývá z doložení v stsl. a csl. památkách, např. *Ev*, *Psalt*, *Parim*, *Apost*, *Kij*, *Euch*, *Supr*, *Nom*, *Const*, *Vit*, *Bes*, *Nicod* a dalších. Ve srovnání s domácím pojmem *колесъница* „vůz“ jde u substantiva *возъ* „vůz“ o typické apelativum, jež se vyskytuje pouze v *Supr* a *VencNik*.

Mezi excerpty grécismů a latinismů se objevil ještě jeden synonymní lexém – *редъ* „vůz“, jenž se vyskytuje pouze jedenkrát, a to ve *Hval*; jde o výpůjčku z řec. *ρόδη*.

3.7.2 АКРИДЪ – ПРЖГЪ, КОБЪЛИЦА, МЪШНИЦА

Podobně můžeme srovnat grécismus *акридъ* „kobyłka, saranče“ s domácími synonymy – *пржгъ*, *кобълица* – sémanticky blízkým slovem – *мъшница*, jenž může sekundárně nabývat významu „komár“. Výpůjčku zachycují následující stsl. památky – *Zogr*, *Mar*, *As*, *Ostr*, *Vat*, *Bojan*, *Nik*; synonymum *пржгъ* je z domácích ekvivalentů nejfrekventovanější, jak na to ukazuje jeho doložení v *Sav*, *Nik*, *Deč*, *Apoc*, *Sin*, *Lob*, *Par*, *Pog*, *Bon*. Poměrně hojně je zastoupen v písemných památkách stsl. lexém *мъшница*, jenž nabývá dva významy – „komár“ (v *Zogr*, *Mar*, *Sin*, *Pog*, *Bon*, *Lob*, *Par*) a „kobyłka“ (v *Gl*), kde se vyskytuje i výraz *кобълица*. Prostřednictvím stsl. lexému *мъшница* majícího v odkazu na synonymum uveden grécismus *ерзхосъ*, se dostáváme k další výpůjčce označující určitý druh (nelétavých) kobylek, který je V. Frčkem zařazen mezi druh

škodlivého hmyzu (SJS I., s. 225). Poněvadž se jedná též o hapax legomenon vyskytující se jenom v *Euch*, nelze tento výraz blíže významově specifikovat. Můžeme se pouze domnívat, že sémanticky nejbližším lexémem je stsl. *хрѣстъ* „kobyłka nebo housenka“, který podobně jako *кобзѣлицѣ, мѣшницѣ* (s významem „kobyłka“), je zaznamenán právě v *Gl, Parim*. K otázkám složitosti významové stránky lexémů v jednotlivých redakcích stsl. ukazuje například studie H. Bauerové, která vychází z různocnění charvátskohlaholských textů překládajících řeckou a latinskou předlohu.¹⁹³ Kromě jiného zde čteme: „[...] lexém *прогъ* ve dvou jeho odlišných významech: *прогъ* v překladu GlŘ [v překladu předlohy řecké, pozn. B. J.] za řecké *ἀκρίς*, k němuž existuje v překladu GIL [v překladu předlohy latinské, pozn. B. J.] synonymní *kobylica* za lat. *lucusta*, a *прогъ* v mladším překladu GIL za latinské *bruchus*. Lexém *прогъ* koresponduje tedy ve verzi GlŘ a GIL pouze výrazově, významově se *прогъ* z GlŘ a *прогъ* z GIL liší.“¹⁹⁴

Pokud se jedná o komplexní srovnání frekvence grécismu *акрѣвъ* se synonymními lexémy *прогъ, кобзѣлицѣ, мѣшницѣ*, jednoznačně převažuje domácí lexém *прогъ*, který dokládá nejvíce literárních památek.

3.7.3 ДОГЪМАТЪ – ОУЧЕНИЕ, ЗАПОВѢДЪ, ОУСТАВЪ, ПОВѢДЪ, БѢДЪ

Grécismus *догъматъ* „učení, článek víry“, který alternuje s domácími výrazy *оучение, заповѣдъ, уставъ, повѣдъ, бѣдъ*, je zachycen pouze ve dvou památkách – *Nom, komentáře Eug*, jedná se tedy o málo frekventovaný přejatý výraz. Nejvíce se z této skupiny slov prosadil domácí lexém *оучение* „poučení, naučení, ustanovení, přikázání, příkaz, pokyn“, jež je zaznamenán, např. *Supr, Chil, Christ, Ochr, Slepč, Šiš*.

¹⁹³ BAUEROVÁ, H. Ke klasifikaci lexika charvátskohlaholských textů. In *Glagoljica i hrvatski glagolizam. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb – Krk 2. - 6. listopada 2002.)*. Staroslavenski institut. Zagreb: Krčka biskupija, 2004. ISBN 953-6080-05-2, s. 567 - 575.

¹⁹⁴ *Ibid.*, s. 573.

Lexém *οϋϗεννηε* nabývá ve srovnání s grécismem *δογματз* většího množství významů a je frekventovanější. Dalším domácím lexémem je *ζαποβѣдь* „příkaz, přikázání, ustanovení“, který je jednak poměrně frekventovaný, jednak sémanticky poměrně dobře vystihuje grécismus. Slovo *ζαποβѣдь* zachytila celá řada stsl. památek, např. *Ev, Psalt, Prag, Chil, Ryl, Parim, Kij, Gl, Meth, Const, Sud, Nom, Azb* spolu s csl. památkami českého původu – *Bes, VencNik, Nicod, Vit, CMNov, Zap*.

Třetí synonymní výraz *οϋσταβз* jenž je stejně jako *οϋϗεννηε* bohatě zastoupen podobnými slovy, je v odkazu na výpůjčku významově omezen na „teze, učení“, čímž se do jisté míry stává hapax legomenem; je obsažen pouze v *Supr*, v němž jsou zapsány i zbývající dva podobné domácí výrazy – *ποβѣдь* „učení, nauka“ a *ѣдь* „vědění, poznání“.

I když se jedná o grécismus s hojnou alternací domácích slov, přesto si výpůjčka *δογματз* ponechává svoji sémantickou jedinečnost. Lexém *δογματз* „učení, článek víry“ je jasně teologicky vymezen jako „učení, článek víry v katolické církvi závazný pro všechny věřící, sekundárně ustrnulá poučka, tvrzení, teze nepřipouštějící pochybnosti, námitky nebo kritiku.“¹⁹⁵

3.7.4 МАГЗ – ВЛЗХЕЗ, КОРЕНИТЬЦЪ, ОБАВЪНИКЪ, ЧАРОДЪИ, ЧАРОДЪИЦА

Mezi další zvolená slova patří stsl. *магз* „čaroděj, kouzelník, mág“. Jedná se o málo frekventovaný lexém – vyskytuje se pouze v právním textu *Nom*. Původně se jednalo o specifické pojmenování označující „Tři mágy (= krále, mudrce) z Východu“, kteří se přišli poklonit narozenému Ježíši. „Když se narodil Ježíš v judském Betlémě za dnů krále Heroda, hle, mudrci od východu se objevili v Jeruzalémě a ptali se: [...]“ /Mt 2, 1/ Mudrci, o nichž píše Matouš, byli patrně nežidovští kněžští hvězdopravci.¹⁹⁶ Návštěva Mudrců je spojena se svátkem nazvaným

¹⁹⁵ KRAUS, J. – PETRÁČKOVÁ, V. a kol. *Akademický slovník cizích slov*. I. A – K, II. L – Ž. 1. vydání. Praha 2001. ISBN 80-200-0982-5, s. 173.

¹⁹⁶ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 40.

επιφανια „Epifanie“ neboli „Zjevení Páně“, který se dodnes slaví 6. ledna.

Pokud se jedná o zastoupení grécismu *μαγζ* mezi slovními druhy, vyskytuje se pouze v podobě substantiva. Další slovní druhy, např. adjektiva, jež jsou nejčastěji derivována od substantiv, nejsou v stsl doložena. Přestože se stsl. lexém *μαγζ* vyskytl sporadicky, disponuje pěti částečnými domácími synonymy – *βλζχβζ, κορενιτηζ, οβαββνικζ, χαροδβν, χαροδβνιζα*, z čehož lze usuzovat, že šlo o výrazy potřebné. Nejčastěji se z domácích pojmenování užíval lexém *βλζχβζ* „kouzelník, čaroděj“, jenž je dochován v *Ev, Supr, Apost, Nom, Nicod, Bes, Vit*. Specifické pojmenování „mudrců od Východu“ dokládá *As, Sav, Ostr, Nik, Deč*. O potřebě tohoto domácího lexému nemůže být pochyb, protože od stsl. substantiva *βλζχβζ* jsou derivovány následující slovní druhy:

substantiva	– <i>βλζχβοβανιε</i> „kouzelnictví, čáry, magie“;
	– <i>βλζχβομοβιε</i> „záliba v čarování“;
adjektivum	– <i>βλζχβοββνζ</i> „čarodějnický, kouzelnický“;
verbum	– <i>βλζχβοβατι</i> „provozovat kouzla, věštit, prorokovat“.

Druhou domácí variantou grécismu *μαγζ* je *κορενιτηζ* „čaroděj“, zde je již zřetelný významový posun – moudrý „čaroděj“, disponující nadpřirozenými vlastnostmi či silami. V každém případě se jednalo o osobu, na niž společnost pohlížela s respektem. Domácí lexém *κορενιτηζ* je zaznamenán ve *FragHilf, Ochr, Šiš, Mak*. Z toho vyplývá, že domácí synonymum *κορενιτηζ* bylo méně užívané, v stsl. a csl. se vyskytuje sporadicky.

Mezi další méně frekventovaná synonyma domácího původu, která jsou opět po sémantické stránce jinak vnímána, řadíme lexém *οβαββνικζ* „zaklínač, kouzelník“, který je považován spíše za exorcistu než za mudrce, *χαροδβν* „čaroděj, zaklínač“ nebo *χαροδβνιζα* „čaroděj, zaklínač“.

Pokud se jedná o zastoupení v stsl. a csl. památkách, nejčastěji je doložen *ОБАВЪНИКЪ*, a to v *Ostr, Sin, Nom*.

Během analýzy jednotlivých synonym *КОРЕНИТЬЦЬ, ЧАРОДЪИ* a *ЧАРОДЪИЦА* „čaroděj, kouzelník, zaklínač“ jsme zjistili, že výrazy zpětně neodkazují na grécismus *МАГЪ*. Zjištění nás nepřekvapilo, neboť se jedná o dva sémanticky částečně rozdílné pojmy – *МАГЪ* „mudrc“ a *КОРЕНИТЬЦЬ, ОБАВЪНИКЪ, ЧАРОДЪИ, ЧАРОДЪИЦА* „čaroděj, kouzelník, zaklínač“.

Zvláštní pozornost však zaujala tato slova proto, že odkazovala na jinou výpůjčku – hebraismus *ГОИТЪ* „čaroděj, podvodník“, jenž byl původně hanlivým židovským označením jinověrce, pohana, zvl. křesťana, avšak svým primárním významem pojmenovával kouzelníka, který čaruje pomocí zařikávání, zařikávače. Komparace sémantické stránky slova domácího a hebraismu ukazuje, že významová vazba mezi těmito dvěma lexémy je zcela jasná, neboť uvedené lexémy pojmenovávají jednu a tutéž osobu „kouzelníka, čaroděje, zařikávače“.

3.7.5 ПАРОПСИДА – БЛЮДО, МИСА, ОКРИНЪ, ТРИБЛИНѢ, СОЛИЛО

Původně se nádoby vyráběly z kůže, dřeva, rákosu nebo z kamene. S vynalezením hrnčířství se nádoby zhotovovaly z hlíny a písku nebo se otesávaly měkké kameny, např. vápenec, alabastr, čedič, do tvaru mís, džbánů apod. S rozvojem hrnčířství se zdokonalují samotné výrobky z hlíny, což souvisí i s expanzivním vývojem výrobků z ní zhotovených. Tím vzniká široká nabídka různých misek a talířů, džbánů a amfor, hrnců, lahví, pohárů nebo kahanů atd., takže nelze z důvodu velkého množství různých druhů nádob s jistotou dané předměty určit.¹⁹⁷ Lze tedy se jenom domnívat, jakého tvaru a k jakému účelu byla vyrobena *ПАРОПСИДА* „mísa, miska“, jejíž pojmenování se do stsl. dostalo prostřednictvím překladů novozákonních textů Písma

¹⁹⁷ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 644 – 645.

svatého – „Běda vám, zákoníci a farizeové, pokrytci! Očistujete číše a talíře zvenčí, ale uvnitř jsou plné hrabivosti a chamtivosti.“ /Mt 23, 25/. Grécismus zachytil *Mar*, *Zogr*, *Nik*. Poněvadž se jedná o předmět každodenního užívání, disponuje stsl. lexém *паропсида* větším počtem domácích ekvivalentů – *блюдо*, *миса*, *окринз*, *триблине*, *солило*. Lexému *триблине* a *солило* „mísa“ jsou doloženy jednak ve výše uvedeném textu Matoušova evangelia /Mt 26, 23/, jednak ve verši Markova evangelia pojednávajícím o označení Ježíšova zrádce při Poslední večeři – „Řekl jim: ‚Jeden ze Dvanácti, který se mnou namáčí chléb v téže míse.‘“ /Mk 14, 20/. Výraz *триблине*, doložen pouze v *Nik*. Naopak synonymum *солило* je rozšířenější, neboť je doloženo v *Zogr*, *Mar*, *As*, *Ostr* stejně jako *блюдо*, jež je oproti lexému *солило* ještě zaznamenán v *Supr*. Uvedený lexém kromě svého původního významu „mísa“ nabývá i pojmenovávání „talíř“.

Domácí výraz *миса* „mísa“ se zachoval pouze v *Mar* a *Nik*. U tohoto slova nás zaujala jeho grafická i formální podobnost (tzv. homonymum) s latinismem *миса* „mše“.

Posledním domácím významem alternujícím s grécismem *паропсида* je *окринз* doložený v *Bes*. Slovo *окринз* nabývá jednak významu „mísa“, jednak pojmenovává „nádobu (na vodu)“ neboli „okřín“.

3.7.6 ПЕДАГОГЪ – ПѢСТОУНЪ, ПѢСТОУНЬНИКЪ, НАКАЗАТЕЛЬ, КАЗАТЕЛЬ, НАСТАВЬНИКЪ

Grécismus *педагогъ* „vychovatel“ je dnes velmi rozšířeným cizím slovem ve slovanských jazycích. Nebylo tomu tak však v době velkomoravské, kdy byl lexém zapsán pouze v *Šiš*. Spíše se upřednostňovala synonyma – *пѣстоунъ*, *пѣстоуньникъ*, *наказатель*, *казатель*, *наставьникъ*. Nejužívanějším výrazem byl *наставьникъ*, u něhož SJS zaznamenává dokonce tři významy: 1. vůdce, 2. mistr, učitel a 3. znalec práva, obhájce. Zpětný odkaz na grécismus nalezneme pouze u „mistra, učitele“ (ad 2.), který samozřejmě svým významem nejvíce odpovídá stsl.

lexému *педагогъ*, a tak se stává úplným synonymem. Výraz *наставьникъ* „mistr, učitel“ je doložen v *Zogr, Mar, As, Sav, Ostr*. Pojmenování *наставьникъ* „vůdce“ (ad 1.) odpovídá řec. *κυβερνήτης* „kormidelník, správce (gubernátor)“ a je doloženo v *Supr, Služ, Const*. Třetí význam slova *наставьникъ* „znalec práva, obhájce“ (ad 3.), který je spojován s lat. lexémem *advocatus*, byl poměrně málo frekventovaný. Důkazem je zastoupení pouze v *Bes* a v jeho mladších rukopisech. Zajímavostí je verbum *наставити* „ukázat správnou cestu, dovést, přivést, naučit, poučit apod.“, které velmi výstižně vyjadřuje činnost, která je těsně spjata s uvedeným substantivem – ať učitel, mistr nebo obhájce či vůdce; tito všichni mají za úkol ukazovat správnou cestu, poučovat, naučit nebo vést.

Zbývající 4 synonyma lze rozdělit do dvou skupin. První skupinu tvoří částečná synonyma *наказатель, казатель* „vychovatel, kazatel“, přičemž *наказатель* je méně frekventovaný, což dokládá jeho omezený výskyt pouze v *Slepč, Šiš*. Zatímco druhý výraz, *казатель*, který kromě uvedených významů, může nabývat i významu „hlasatel“, je rozšířenějším lexémem, vyskytujícím se v *Supr, Nom, Bes, Apost*. V druhé skupině se nacházejí lexémy *пѣстоунъ, пѣстоуньникъ* „vychovatel, pěstoun“, jež se staly synonymy úplnými; vykazují větší četnost u substantiva *пѣстоунъ*, které je doloženo ve *Slepč, Šiš, Mak, Ochr, Vind, Vit, kalend. As, Ostr*. Označení *пѣстоунъ* disponuje v SJS i větším počtem slov významem blízkých *пѣстоуньникъ, казатель, педагогъ, наставьникъ* (= mistr, učitel), *учитель* nebo *сказатель*. Výraz *пѣстоуньникъ* je doložen pouze v *Christ*.

3.7.7 *пѣпѣрѣдънъ/пѣпѣрѣдънъ – вѣрѣнъ, обѣрѣнъ, обѣрѣнъ, чѣрѣнъ, оуѣрѣнъ*

Jako další skupinu sémanticky blízkých slov jsme vybrali paralely k stsl. adjektivu *пѣпѣрѣдънъ/пѣпѣрѣдънъ* „purpurový, šarlatový, nachový“. Barva purpuru a šarlatu byla znakem vysokého společenského

postavení, např. králů či boháčů. Pozoruhodné je, že derivované adjektivum disponuje větším počtem domácích synonym než základní substantivum *прапурѡа/прѣпурѡа/прапурѡаз/прѣпурѡаз/прѣпурѡаь* „purpur, šarlat, nach, purpurový šat“. Přitom doložení těchto slov v stsl. a csl. památkách je vyrovnané. Substantivum spolu s adjektivem se objevuje v *Zogr, Mar, As, Sav, Nik*. Substantivum zaznamenávají navíc *Bes*, adjektivum je doloženo v *Grig*. U substantiva *прапурѡа* se kromě výrazů domácích objevuje i odkaz na další grécismus *πορφυρα*, což by nebylo v stsl. a csl. nic neobvyklého, avšak je zajímavé, že jak staroslověnština, tak církevní slovanština nederivovala od tohoto substantiva adjektivum jako v případě lexému *прапурѡа*.

Alternace grécismu *прапурѡаьнз/прѣпурѡаьнз* se slovy domácími je poměrně častá – *броуѣнз, оброуѣнз, оброуѡанз, чрзвѡиѣнз, оуѣрзвѡиѣнз*. Nejfrekventovanějším z uvedených lexémů je *чрзвѡиѣнз*, jenž je zachycen v stsl. a csl. památkách velmi často, např. *Zogr, Mar, Sav, Ostr, Nik, Euch, Slepč, Šiš, Bes*. Výrazy *броуѣнз* a *оброуѡанз* lze podle sporadického zastoupení v *Grig* považovat za hapax legomena. Tvarově podobný lexém *оброуѣнз* se naopak vyskytuje poměrně často v parimejnicích.

Adjektiva označující barvy se v biblických textech vyskytují poměrně sporadicky. Přesné pojmenování barvy bylo mnohokrát obtížné (užívalo se podobenství a metafor), ba někdy dokonce nemožné. Přestože se daný problém s pojmenováním jednotlivých barev zdá záležitostí lingvistickou, do určité míry je to také jev psychologický. „Každá kultura, bez ohledu na to, jak je primitivní, rozvíjí takový slovník, jenž dokonale vyjadřuje její myšlenky a přání. Jazyková chudoba pak ukazuje na chybějící zájem o barvy jako estetickou zkušenost hebrejského lidu.“¹⁹⁸ Z toho vyplývá, že se lidé spíš soustředili na materiál, z něhož byly látky či výrobky vytvořeny.¹⁹⁹

¹⁹⁸ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 90.

¹⁹⁹ *Ibid.*, s. 90 – 91.

3.7.8 сѣинии/скѣиниѣ – кровз, жице, сѣнь

Grécismus сѣинии/скѣиниѣ „obydlí, příbytek, stan“ doložený v *Parim, Zogr, Mar, Cloz, Slepč, Pog, Bon, Lob, Par* alternuje se slovem domácího původu *кровз*, zaznamenaným v *Ev, Psalt, Parim, Apost, Služ, Const, Euch, Supr, Fris, Gl, CanMis, Bes*. Již Z. Ribarová dvojici slov vymezila sémanticky následovně – výpůjčku сѣинии označila jako „stan setkávání“, kde se uchovávala archa úmluvy.²⁰⁰ „Stan setkávání“ bylo malé, provizorní místo, které sloužilo k setkávání Boha a jeho lidu, „příbytky Hospodinovy“ byly pak přenosné svatyně, v nichž Bůh přebýval uprostřed svého lidu při putování pouští.

Domácí lexém *кровз* spíše pojmenovává „příbytky lidské“ – „Ten, který sídlí nad obzorem země, jejíž obyvatelé jsou jako kobyly, ten, který nebesa jak závoj roztahuje a napíná je jako stan k obývání.“ /Iz, 40, 22/, což byly konstrukčně původně stany z látky nebo kůže podpírané dřevěnými kůly – „Jak skvělé jsou tvé stany, Jákobe, tvé příbytky, Izraeli! Rozprostírají se jako úvaly, jako zahrady nad řekou, jako vonné stromoví vysázené Hospodinem, jako cedry při vodách.“ /Nu 24, 5 – 6/. Stan patřil mezi nejstarší druh přístřešku, který si člověk sám postavil. Postupem času se „stan“ stává označením jakéhokoliv druhu obydlí. Od přebývání ve stanech je odvozen i jeden z neznámějších židovských svátků, tzv. svátek stánků (kap. 3.1.6).

V textech evangelních tato sémantická distribuce není. Grécismus сѣинии/скѣиниѣ nabývá obecného pojmenování „příbytek“ – „Petr promluvil a řekl Ježíšovi: ‚Mistře, je dobré, že jsme zde; udělejme tři stany, jeden tobě, jeden Mojžíšovi a jeden Eliášovi.‘ “ /Mk 9, 5/. Stejný význam dokládá i II. díl SJS (SJS II.; s. 67), kde je u hesla *кровз* uvedeno čtvero významů: střecha ve významu lidského příbytku; stan, stánek, příbytek, včetně speciálního pojmenování svatostánek, svatyně, s odkazem na grécismus сѣиниѣ; skryté místo, skrýš; ochrana, záštita.

²⁰⁰ BLÁHOVÁ, E. Shody jazyka staroslověnského parimejníku s ostatními staroslověnskými biblickými texty (lexikon a syntax). In *Česká slavistika 2003: české přednášky pro XIII. mezinárodní kongres slavistů Ljubljana 15. – 21. 8. 2003*. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1093-9, s. 30.

Druhým domácím ekvivalentem je *жилице* „příbytek, bydliště“, který, ač je hojně frekventovaným výrazem zaznamenaným, např. v *Zogr, Mar, Psalt, Apost, Cloz, Nom, Bes*, sémanticky danému grécismu *скинни* neodpovídá, neboť podobně jako *кробз* (vyjma speciálního termínu) označuje příbytky lidské, např. *домз, обитѣль, жице*, a tak se stává synonymem pouze částečným.

Naopak úplným synonymem je domácí slovo *сѣнь*, jež kromě svého významu „obydlí, stan“ zahrnuje i speciální označení „stánek, svatostánek, svatyně“. Zcela tak odpovídá přejatému lexému *скинни* podobně jako domácí výraz *кробз*, jež E. Bláhová chápe jako mladší, (není totiž k dispozici dostatečné množství materiálu žaltáře, který by umožnil provést důkladnější analýzu, a tak dospět k jiným závěrům).²⁰¹

3.7.9 КИВОТЪ – КОВЪЧЕГЪ, КРАБИИ, СКРИЖАЛИ, СКРИННА

Podobně jako se v parimejnicích sémanticky rozlišuje dvojice slov *скинни/скинниа* a *кробз*, tak i lexém *кивотъ* zahrnuje v sobě dva významy: „archa úmluvy“ nebo „archa Noemova“.

Archa úmluvy neboli schrána Hospodinovy smlouvy, schrána svědectví, byla pravoúhlá truhla z akáciového dřeva, potažená zlatem. Detailní popis schrány je součástí 25. kapitoly Mojžišovy knihy Exodus /Ex 25/. „Přenášela se na tyčích vložených do kroužků ve čtyřech spodních rozích. Víko či 'slitovnici' tvořila zlatá deska, na jejíchž koncích stáli proti sobě dva cherubové s roztaženými křídly.“²⁰² Archa úmluvy sloužila jednak k úschově dvou desek s Desaterem, nádoby s manou, jednak Áronovy hole. Schrána byla i místem setkávání uvnitř

---

²⁰¹ BLÁHOVÁ, E. Shody jazyka staroslověnského parimejníku s ostatními staroslověnskými biblickými texty (lexikon a syntax). In *Česká slavistika 2003: české přednášky pro XIII. mezinárodní kongres slavistů Ljubljana 15. – 21. 8. 2003*. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1093-9, s. 30.

²⁰² DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 917.

svatyně, kde Bůh lidem zjevoval svou vůli.²⁰³ „Stala se symbolem Boží přítomnosti a vedla jeho vyvolený lid.“²⁰⁴

Archa Noemova neboli truhla nebo rakev, jež patrně byla plovoucí schránou, byla vyrobenou ze dřeva, rákosí a asfaltu. Traduje se, že měla tři patra, ze všech stran byla uzavřená a na jedné straně otvor (snad světlík) umístěný hned pod střechou plavidla.²⁰⁵ „Potopa na zemi trvala čtyřicet dní, vod přibývalo, až nadnesly archu, takže se zdvihla od země.“ /Gn 7, 17/

Na základě analýzy textů evangelíí a žaltářů lze konstatovat v souladu se studií E. Bláhové,²⁰⁶ že grécismus *кивотъ* se v evangelních textech nevyskytuje, neboť zde není zmínka o arše úmluvy, naopak v žaltáři je doložena jedenkrát, a to pouze v přeneseném slova smyslu. Bez rozlišení významu se oba lexémy objevují, např. v *Supr, Parim, Ochr, Mak, Bes*.

Pokud se zaměříme na domácí synonyma *ковъчегъ, крабни, скрижали, скринна*, zjistíme, že výraz *кивотъ* sémanticky nejvíce odpovídá lexému *ковъчегъ*, jenž je doložen v *Ev, Euch, Supr, Christ, Slepč, Šiš, Meth, Bes, Parim*. Kromě již uvedených speciálních významů – „archa úmluvy, archa Noemova“, nabývá podobně jako grécismus označení „schránka, skříňka“, a tak se stává jeho úplným synonymem.

Významem „archa úmluvy“ disponují i další dvě uvedená slova domácího původu, jež mají v odkazu na výrazy synonymní grécismus *кивотъ*: *крабни* a *скринна/скрипа*. Lexém *крабни* „archa, archa úmluvy“ je zaznamenaný v *As, Supr, Mak, Lobk* atd. Slovo *скринна* „schránka, košík, archa úmluvy“ dokládají pouze tři památky – *Euch, Šiš, En*.

---

²⁰³ DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4, s. 917 – 918.

²⁰⁴ *Ibid.*, s. 917.

²⁰⁵ *Ibid.*, s. 54.

²⁰⁶ BLÁHOVÁ, E. Shody jazyka staroslověnského parimejníku s ostatními staroslověnskými biblickými texty (lexikon a syntax). In *Česká slavistika 2003: české přednášky pro XIII. mezinárodní kongres slavistů Ljubljana 15. – 21. 8. 2003*. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1093-9. s. 27 – 35.

Poslední domácí lexém *скрижали* „deska, tabule (se zákony)“ dokládají následující památky – *Supr, Pochv, Apost, Parim*.

3.7.10 ТЕКТОНЪ – ДРЪВОДѢЛА

Studie E. Bláhové kromě výše uvedeného lexému *кивотъ* a jeho synonymem pojednává i o netypické evangelní výpůjčce *ТЕКТОНЪ* (řec. *τέκτων*) „tesař“, jež má v *Supr* doloženo synonymum *ДРЪВОДѢЛА*, které je považováno za preslavismus.²⁰⁷ Naopak R. M. Cejtlinová považuje obě uvedená substantiva za starobylá, avšak grécismus *ТЕКТОНЪ* chápe jako sémanticky širší pojmenování „řemeslníka“. Konkrétně v parimejnicích se jedná o řemeslníka, jenž vytváří první fázi sochy božstva, která byla pravděpodobně dřevěná²⁰⁸ – „Chudák, který na takovou oběť nemá, vybere dřevo, které netrouchniví, a vyhledá zručného řemeslníka, aby mu zhotovil modlu, jež by se neviklala.“ /Iz 40, 20/.

Závěrem pojednání o výpůjčkách a slovech významově podobných můžeme pokládat za nesporné, že „synonymie stsl. jazykových prostředků, vyvolaná zčásti v život i vlivem řečtiny, sloužila v tvorbě velkomoravské literární školy k stylistické disimilaci.“²⁰⁹ Prostřednictvím komparativní analýzy (výpůjčka versus slovo domácího původu) lze získat komplexnější obraz o slovní zásobě staroslověnštiny a církevní slovanštiny.

---

²⁰⁷ BLÁHOVÁ, E. Shody jazyka staroslověnského parimejníku s ostatními staroslověnskými biblickými texty (lexikon a syntax). In *Česká slavistika 2003: české přednášky pro XIII. mezinárodní kongres slavistů Ljubljana 15. – 21. 8. 2003*. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1093-9. s. 30.

²⁰⁸ ЦЕЙТЛИН, Р. М. *Лексика старославянского языка: опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X - XI вв.* 1. vydání. Москва 1977, s. 201.

²⁰⁹ VEČERKA, R. Řecký podíl na formování staroslověnštiny jako spisovného jazyka Velké Moravy. In *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Lingvistika*. Československý komitét slavistů. Praha 1973, s. 65.

4 Lexikální grécismy a latinismy ve staroslověnských a církevněslovanských památkách

Vědomosti, které máme o stsl. a csl. jazyku, čerpáme z literárních památek původu velkomoravského a českocírkevněslovanského anebo v jejich redakčních opisech. Nejstarší fáze slovanského písemnictví je doložena překlady textů biblických, liturgických, homiletických či právních, ale i tvorbou originální.

V této kapitole sledujeme, v jaké míře jsou zastoupeny výpůjčky v jednotlivých stsl. a csl. památkách. Poté se zaměříme na doložení přijatých lexémů v jednotlivých památkách vůči celkovému počtu vyexcerpovaných výrazů. Závěrem vyhodnotíme ze statistického šetření, které výpůjčky jsou frekventované a které se vyskytují v stsl. a csl. sporadicky.

4.1 Výskyt grécismů a latinismů ve staroslověnských a církevněslovanských památkách z hlediska statistického

Lze konstatovat, že většina památek zaznamenaných v SJS obsahuje alespoň jednu výpůjčku z řečtiny nebo z latiny. Výjimku tvoří pouze *Ochridský zlomek evangeliáře*,²¹⁰ *první strana Kyjevských listů*, *Perfirijův parimejník*, *Charvátskohlaholské officium sv. Cyrila a Metoděje Vídeňského breviáře*, *Zografský zlomek*, *Proložní legenda o sv. Václavu* a *Emmeramské glosy*.

Ke statistickému zpracování výskytu výpůjček v jednotlivých památkách je nutno dodat, že většina slov je doložena ve vícero stsl. a csl. památkách. Výpočtové množiny se vzájemně prolínají, a proto nelze dospět ke stoprocentnímu součtu.

Níže (tab. č. 10) uvádíme statistiku grécismů a latinismů z hlediska výskytu v stsl. a csl. památkách. Na předním místě je uvedena zkratka stsl., případně csl. památky, v níž je doloženo nejvíce výpůjček, na druhém místě je počet získaných excerpt našeho materiálu

---

²¹⁰ Rozepsání názvu a souborů stsl. a csl. rukopisů, jehož na rozdíl od ostatních částí naší práce užíváme v této kapitole, bylo vedeno zejm. snahou o explicitní vyjádření obsahové, stylistické a žánrové rozrůzněnosti památek, v nichž se výpůjčky a lexémy domácí nacházejí.

a třetí sloupec zobrazuje relativní četnost²¹¹ jejich výskytu mezi všemi vyexcerpovanými lexémy. Do tabulky jsme zahrnuli pouze stsl. a csl. památky, v nichž je zachyceno více než 10 přejatých lexémů z řečtiny a latiny.

Tabulka č. 10 – Výskyt přejatých lexémů ve staroslověnských a církevněslovanských památkách

Památka	Absolutní počet	Relativní počet
Supr	231	29,50%
Bes	161	20,56%
Šiš	141	18,01%
Slepč	130	16,60%
Nom	118	15,07%
Euch	111	14,18%
Ostr	106	13,54%
Mar	101	12,90%
Const	95	12,13%
Mak	91	11,62%
Ochr	89	11,37%
Zogr	88	11,24%
Nik	86	10,98%
As	78	9,96%
Christ	72	9,20%
Sav	71	9,07%
Parim	71	9,07%
Ev	67	8,56%
Meth	61	7,79%
VencNik	58	7,41%
Apoc	58	7,41%
Psalt	56	7,15%
Apost	52	6,64%
Cloz	50	6,39%
Bon	48	6,13%
Hval	44	5,62%
CMLab	44	5,62%
Pog	41	5,24%
Nicod	41	5,24%
CMNov	36	4,60%

²¹¹ Procenta, která v této kapitole uvádíme v závorce za počtem lexémů, vyjadřují podíl výskytu v památkách, tzn. sledujeme, jak se konkrétní památky podílí na celkovém počtu vyexcerpovaných grécismů a latinismů.

Památka	Absolutní počet	Relativní počet
Služ	35	4,47%
Rumj	34	4,34%
Par	34	4,34%
Zach	34	4,34%
Gl	33	4,21%
Pochv	31	3,96%
Sin	31	3,96%
Lob	29	3,70%
Venc	29	3,70%
kalend. As	29	3,70%
Vit	26	3,32%
Hilf	24	3,07%
Klim	24	3,07%
En	23	2,94%
Grig	22	2,81%
Eug	19	2,43%
Lobk	18	2,30%
Zap	18	2,30%
Clem	18	2,30%
Hom	18	2,30%
Naum	17	2,17%
VitGlag	17	2,17%
kalend. Ochr	16	2,04%
Chrabr	16	2,04%
Ben	16	2,04%
Sud	15	1,92%
CanMis	14	1,79%
Prag	13	1,66%
Dijav	13	1,66%
Vat	13	1,66%
SinSluž	11	1,40%
Ryl	11	1,40%

Pokud se jedná o celkové zastoupení výpůjček, vybrali jsme prvních deset stsl. a csl. památek, v nichž jsou nejvíce zastoupeny výpůjčky z našeho vyexcerpovaného materiálu, a deset památek s nejmenším výskytem přejatých slov.

4.1.1 Písemné památky s největším podílem grécismů a latinismů

Mezi památky s největším počtem doložených grécismů a latinismů se řadí výklady biblických textů ve formě kázání,

tzv. homilie, pronášené během liturgie. Homiletické promluvy sehrávaly v životě každého člověka žijícího ve středověku podstatně jinou roli než dnes. Vyslovené sentence často zásadně ovlivňovaly jeho myšlení i činy. Příprava kázání kladla ovšem na autora také několik požadavků: všeobecné a zejm. teologické vzdělání, bohatou obrazotvornost, sečtělou, dobře zásobenou farní knihovnu, a zejména rychlou orientaci při vyhledávání příkladů nebo příměrů.

Nejvíce grécismů a latinismů je doloženo v *Supraslském kodexu*, který zaznamenává celkem 231 výpůjček, což je téměř jedna třetina všech vyexcerpovaných lexémů. „Supraslský kodex bývá prezentován jako charakteristický text tzv. zlatého věku bulharské literatury, projevující se revizí dosavadních textů a odklonem od cyrilometodějských překladových zásad k doslovnosti.“²¹² Obsahem kodexu jsou životy svatých a homilie, vážící se k měsíci březnu. Jedná se vesměs o texty přeložené z řečtiny,²¹³ což dokazují i přejaté grécismy vyskytující se v kodexu. Pro ilustraci uvádíme např. *анкѡра* (řec. ἄγκυρα) „kotva“, *ѣистерьѡна* (řec. γιστέρωνα, γηστέρωνα) „nádrž na vodu, cisterna“, *εϋχη* (řec. εὐχή) „modlitba“, *иѡ* (řec. ἴω) „fialky“, *пѣнаѣна* (řec. πιννακίδα) „psací tabulka, destička“.

Církevněslovanskou památkou s počtem 161 přejatých slov jsou *Besědy sv. Řehoře Velikého na evangelium*. Z uvedeného celkového počtu přejatých slov je právě zde zachyceno 38 latinismů, tím se tato památka řadí k průkopníkům s největším zastoupením přejatých slov z latiny. *Besědy sv. Řehoře Velikého na evangelium* dokládají lexémy, např. *икона* (řec. εἰκών) „obraz, podobizna, socha“, *коншелаторъ* (lat. consolator) „utěšitel“, *крижолитосъ* (lat. chrysolithus) „chrysolit“, *лилина* (lat. lilium) „lilie, květina“, *сѣдесъ* (lat. sedes) „trůn“.

Památky, které jsou řazeny v rámci SJS mezi „Skutky apoštolů“ bývají zahrnovány pod společný název *Apoštol* (SJS I., LXIII). Podobně jako evangelia i apoštolská čtení byla přeložena na Moravě Cyrilem

²¹² VEPŘEK, M. *Staroslověnská hapax legomena*. Diplomová práce. Olomouc 2002, s. 51.

²¹³ KURZ, J. *Učebnice jazyka staroslověnského*. 1. vydání. Praha 1969, s. 32.

a Metodějem, nejdříve jen v podobě zkrácené jako výbor perikop čili tzv. Praxapoštol, který byl později, snad ještě v období velkomoravském, doplněn překladem ostatních částí.²¹⁴ Překlad *Apoštola* hodnocen jako dokonalý, lze v něm pozorovat dostatek překladatelské volnosti, která je prosta otrocké závislosti na řecké předloze. Apoštolské texty se nám dochovaly pouze v opisech. Jedná se především o popis činů Ježíšových učedníků, o tzv. Skutky apoštolů. Mezi památky s hojným výskytem grécismů a latinismů patří zejm. *Šišatovacký praxapoštol*, jenž obsahuje 141 výpůjček, např. *εγροκλιδονς* (řec. εὔροκλύδων, εὔρουκλύδων) „severovýchodní vítr“, dále přechýlené femininum *διηακονισα* (řec. ἡ δίακονος) „diákonka, jáhenka“ nebo *σταμβηνα* (řec. στόμνος) „nádoba, džbán“. V praxapoštolu se vyskytla i hybridní kompozita, např. *ιδωλοτρѣбьникъ* (řec. εἰδωλολότρης) „modloslužebník“ a *ιδωλοτρѣбьнъ* (řec. εἰδωλόθυτος, εἰδωλολατρεία) „modlám obětovaný, modlářství“. V této památce jsou doloženy i oba grécismy z lékařské terminologie: *гангрена* (řec. γάγγραινα) „sněť, rakovina“ a *стомаχъ* (řec. στόμαχος) „žaludek“.

Památkou dokládající 130 výpůjček je *Slepčenský apoštol*, který mimo jiné uvádí výrazy: *икономина* (řec. οἰκονομία) „úřad, správa“, *милоть* (řec. μηλωτή) „ovčí kůže, plášť“, *патриархъ* (řec. πατριάρχης) „ovčí kůže, plášť“ nebo *перитомина* (řec. περιτομή) „obřízka, obřezání“. Obsahuje i hybridní kompozita, např. *ιδωλοτρѣбьникъ* (řec. εἰδωλολότρης) „modloslužebník“ a *ιδωλοτρѣбьнъ* (řec. εἰδωλόθυτος, εἰδωλολατρεία) „modlám obětovaný, modlářství“.

Soluňští bratři se nepodíleli jen na překladu Bible, ale jejich literární odkaz zahrnuje i texty ze zákonodárství. Nejrozsáhlejší památkou z cyrilometodějského právního odkazu je Metodějův *Nomokánon* přeložený z řečtiny, který zaznamenává 118 přejatých slov, stojí tak na pátém místě mezi památkami s největším zastoupením

²¹⁴ VAŠICA, J. *Literární památky epochy velkomoravské 863 – 885*. 2. vydání. Praha 1996. ISBN 80-7021-169-5, s. 39.

výpůjček. Pro ilustraci uvádíme např. *ΔΙΑΚΟΝΩΣ* (řec. δίακονος, διάκων) „diákon, jáhen“, *ΔΙΑΚΟΝΪΣΤΕΪΕ* (řec. διακονία) „diákoni, jáhnové“, *ΔΟΓΜΑΤΩΣ* (řec. δόγμα) „učení, článek víry“, *ΕΞΑΡΧΩΣ* (řec. ἑξαρχος) „exarch“ (tj. titul „náměstka“ metropolitu na Východě; přední vůdce, velitel), *ΚΑΝΟΝΩΝ* (lat. canonicus) „kanonický, církevněprávní“, *ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ἁΓΙΑΣΜΌΤΩΝ* „přijímání svátosti oltářní“, *ΜΑΓΩΣ* (řec. μάγος) „kouzelník, čaroděj“, *ΠΑΡΑΜΟΝΑΡΙΩΣ* (řec. παραμονάριος) „paramonář, kostelník“, *ΠΤΗΧΗΝΑ* (řec. πτωεῖον) „útulek, chudobinec“, *ΦΙΛΗΚΗΝΑ* (řec. θυμελικός) „herec“ atd. Avšak jsou zde zastoupena i hybridní kompozita, např. *ΗΔΟΛΟΪΡΩΤΕΪΩΝ* (řec. εἰδωλόθυτος, ἱερόθυτος) „obětovaný modlám“.

Mešní texty jsou postaveny na biblickém základu, jenž tvoří verbální podstatu liturgie. Vývoj a používání liturgických textů se diferencovaly v souvislosti s determinací církevních oblastí. Do oblasti liturgických textů patří tzv. obřadní řeči, jejichž součástí jsou zejména modlitební knihy. Modlitební kniha, tzv. trebnik, obsahuje např. modlitby při žehnání vody, čtyři modlitby k postřizínám, modlitby ze života zemědělského, nad nemocnými apod., dále zpovědní řád, obřad přijímání mnišství.²¹⁵ takovou knihou je *Euchologium sinajské*, v němž se vyskytuje 111 výpůjček z našeho souboru excerpt, např. *ΑΚΡΟΤΟΜΩΣ* (řec. ἀκρότομος) „skála, skalisko“, *ΗΓΟΥΜΕΝΩΣ* (řec. ἡγούμενος) „představený kláštera, opat, vládce“, *ΠΡΟΛΟΓΩΣ* (řec. πρόλογος) „dvě verze žalmů, jež byly zpívány před evangeliem nebo Apoštolem či paremií“, *ΣΚΗΜΑ* (řec. σχῆμα) „mnišský oděv“.

K památkám s poměrně hojným výskytem grécismů a latinismů patří také *Ostromirův evangeliář* se 106 doklady přejatých slov, např. *ΑΣΣΑΡΙΝ/ΑΣΣΑΡΙΝ* (řec. ἄσσοάριον) „assarius, peníze“, *ΓΑΖΟΦΙΛΑΚΗΝΑ* (řec. γαζοφυλάκιον) „pokladnice“, *ΚΡΙΝΩΣ* (řec. κρίνον) „lilie“, *ΟΛΪΗ/ΟΕΛΪΗ* (lat. oleum) „olej“ nebo *ΣΥΔΑΡΪ* (řec. σουδάριον) „šátek“ atd.

²¹⁵ VEČERKA, R. *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*. 1. vydání. Praha 1963, s. 31.

V *Mariánském kodexu* je doloženo 101 výpůjček, např. *ολοκαυστομα* (řec. ὀλοκαύτωμα, ὀλοκάπτωμα) „zápalná oběť“, *σκορζπινι* (řec. σκορπίος) „štír“, *φινικζ/φινικζςζ* (řec. φοῖνιξ) „palma“.

Nejvíce grécismů a latinismů, které jsou obsaženy v historických textech či životopisech, zahrnuje *Život Konstantinův* s 95 výpůjčkami. Text osciluje mezi Byzancí a Římem, čímž dochází k prolínání řeckých a římských prvků. *Život Konstantinův* kromě jiných lexémů dokládá všech 7 pojmenování vědních disciplín (oborů), jež se vyskytla mezi našimi excerpty: *αριθμητική* (řec. ἀριθμητική) „aritmetika“, *αστρονομια* (řec. ἀστρονομία) „astronomie, hvězdářství“, *γεωμετρια* (řec. γεωμετρία) „geometrie, zeměměřičství“, *γραμματική* (řec. γραμματική) „gramatika“, *αστρολογια* (řec. ἀστρολογία) „astrologie, hvězdopravectví“, *ρητορικη* (řec. ῥητορική) „řečnictví“ a *φιλοσοφια* (řec. φιλοσοφία) „filozofie“.

Poslední památkou s velkým zastoupením slov naší materiálové báze je *Makedonský (Strumický) apoštol* s počtem 91 grécismů a latinismů. *Apoštol* dokládá výrazy, např. *ιδωλιε* (řec. εἰδῶλιον) „pohanský chrám“, *κιβωτз* (řec. κιβωτός) „schránka, skříňka“, *κινβαλιз* (řec. κύμβαλον) „cymbál“ nebo *φιλοσοφз* (řec. φιλοσοφος) „filozof, mudrc, učenec“.

4.1.2 Písemné památky s nejmenším podílem grécismů a latinismů

Z celkového počtu 128 stsl. a csl. památek, které obsahují alespoň 1 přejaté slovo, téměř polovina – 65 památek – zaznamenává méně než 10 výpůjček z našeho materiálu a téměř čtvrtina – 31 památek – zachycuje pouze 1, nebo 2 grécismy, příp. latinismy. Pro ilustraci jsme zvolili následující stsl. a csl. památky.

Latinismus – *прѣфация/прѣпация* (lat. praefatio) „preface“ – se vyskytuje v *Prefaci charvatskohlaholského vatikánského misálu*. Shodně – 1 výpůjčku – zaznamenávají *Kuprianovy (Novgorodské) zlomky*, a to *μυρα* (řec. μύρον, ἔλαιον) „myrha, vonná mast“.

Zlomky apoštola Mihanovičova zachycují 2 výrazy - *псалмъ* (řec. ψαλμός) „žalm“ a *цѣсарѣство* (lat. Caesar) „království, říše, vláda, moc, Boží království“. Podobně *Frizínské zlomky*, latinkou psané zповѣdні formule, mají 2 přejatá slova - *санътъ* (lat. sanctus) „svatý“ a *цѣсарѣство* (lat. Caesar) „království, říše, panství, mocnářství, království Boží“. K této skupině patří též *Hlaholský zlomek budapešťský*, v němž se čte *ηγομενъ* (řec. ἡγεμών) „představený kláštera“ a *μαναстиρѣскъ* (řec. μοναστήριον) „klášterní, kláštera“. Také *Život sv. Ludmily – proložní legenda* obsahuje 2 výpůjčky – grécismus *иереи* (řec. ἱερεύς) „kněz“ a latinismus *крѣстианъ* (lat. christianus) „křesťan“.

Staroslověnská veršovaná památka *Proglas*, jejímž autorem je zřejmě sám Konstantin dokládá 3 grécismy – *евангѣлиѣ* (řec. εὐαγγέλιον) „evangelium“, *евангѣльскъ* (řec. τοῦ εὐαγγελίου) „evangelní, evangelia (gen.)“ a *φιλοσοφъ* (řec. φιλοσοφος) „filozof, mudr, učenec“. Shodně 3 lexémy z řečtiny obsahuje i *Komentovaný apoštol z r. 1220*, označovaný jako Mosk^a) – *гангрена* (řec. γάγγραινα) „sněť, rakovina“, *евангѣлиштъ* (řec. εὐαγγελιοστής) „evangelista“ a *литоургия* (řec. λειτουργία) „mše“. *Grškovičův zlomek apoštola* zaznamenává 3 přejatá slova – *архиереи/архиерѣи* (řec. ἀρχιερεύς) „velekněz, nejvyšší kněz, arcikněz“, *лєвьгитъ* (řec. λευίτης) „levita“ nebo *либертинѣскъ* (řec. τῶν Λιβερτίνων) „libertinský, propuštěnecký, libertinů“. Stejně 3 slova našeho souboru excerpt zaznamenává veršovaná památka *Azbučnaja molitva* – *евангѣльскъ* (řec. τοῦ εὐαγγελίου) „evangelní, evangelia (gen.)“, *хєровнѣмскъ/хєровѣскъ* (řec. χερουβίν, χερουβίμ) „cherubínský, cherubů (gen.)“ nebo *впостась* (řec. ὑποστασις) „podstata bytí“.

4.2 Grécismy a latinismy podle četnosti výskytu v písemných památkách

Vyexcerpované výpůjčky z řečtiny a latiny představují celkem 780 dokladů. Statistickým šetřením, zaměřeným na frekvenci výskytu

vypůjček v stsl. a csl. památkách, jsme zjistili, která slova se v památkách objevují nejčastěji, a která naopak jen velmi ojediněle. Výsledek zkoumání excerpt z tohoto hlediska předkládáme v této části kapitoly.

4.2.1 Nejfrekventovanější přejatá slova

Mezi 10 nejčastěji doložených přejatých výrazů patří zejména slova, jež nabývají obecnějšího charakteru, a tak se stávají do určité míry „neutrální“. Ve srovnání s hapax legomeny (kap. 4.2.2) většinou ani nepojmenovávají speciální věci, události či úřady včetně osob s nimi spjatými.

Nejfrekventovanějším slovem našeho materiálu je **ΑΝΓΕΛΣ/ΑΝΖΓΕΛΣ/ΑΝ(Λ) ΚΕΛΣ** (řec. ἄγγελος) „anděl“, u něhož SJS neuvádí výčet všech stsl. a csl. památek, ale podává jen stručnou informaci „saepissime“ (derivované adverbium **ΑΝΓΕΛΣΚΖΙ, ΑΝΚΕΛΣΚΖΙ** „andělsky“ je ovšem doloženo pouze v *Euchologiu sinajském*).

Lexém, jenž se v textu vyskytuje převážně v podobě abreviatury, **ΑΠΟΣΤΟΛΣ** (řec. ἀπόστολος) „anděl, posel“, je druhým nejužívanějším grécismem. Naopak jeho přechýlený ženský tvar – substantivum **ΑΠΟΣΤΟΛΑ** „hlasatelka slova Božího“ – je zapsán jen v kalendáři *Assemanova evangeliáře*.

Pojem vztahující se jak ke speciálnímu označení „obětního stolu“, tak k obecnému významu „stůl, stolování, pokrm, jídlo“ – **ΤΡΑΠΕΖΑ/ΤΡΕΠΕΖΑ** (řec. τράπεζα) – dokládají památky téměř všech žánrů – evangelia, evangeliáře (*Mar, As, Ostr, Sav*), žaltáře (*Sin, Pog, Bon*), apoštolská čtení (*En, Slepč, Mak, Šiš, Christ*), liturgické texty (*Služ*), homiletické památky (*Supr, Bes, Cloz*), parimejníky (*Grig*), officia (*Prag*), obřadní řeči (*Euch*).

Grécismus **ΦΗΝΙΚΣ/ΦΗΝΙΚΣΖΣ** (řec. φοίνιξ) „palma, lilie“ zaznamenávají například evangelia, evangeliáře (*Zogr, Mar, As, Sav, Ostr*), žaltáře (*Lob, Par, Bon, Pog, Sin*), parimejníky (*Zach*), homiletické texty (*Bes*), apoštolská čtení (*En*) a další.

Lexém derivovaný od nomina propria **цѣсарь** (lat. Caesar) „král, vládce, panovník“ se vyskytuje, např. v (pseudo)evangeliu *Nicod*, žaltářích (*Sluck*, *Eug*), homiletických památkách (*Bes*, *Cloz*, *Supr*, *Hom*, *Klim*), officiích (*Prag*, *CMLab*, *CMNov*, *VitGlag*), liturgických textech (*Euch*, *Služ*), teologických textech (*Ilj*, *Ryl*, *Napis*), právních památkách (*Nom*, *Sud*), apoštolských čteních (*Grš*) (adverbium **цѣсарьскы** „královsky“ se však objevuje pouze *Supraslském kodexu*).

Pojmenování druhého chóru andělů – **херувимъ/херувимъ/херувимъ** (řec. χερουβίμ, χερουβίμ) „cherub, cherubín“ – dokládají žaltáře *Pog*, *Bon*, *Lob*, *Par*, *Sin*, *Eug*, *Mak*), homiletické památky (*Bes*, *Supr*, *Klim*), evangelia, apoštolská čtení (*Šiš*, *Slepč*, *Christ*, *Ochr*), officia (*CMLab*), parimejníky (*Grig*, *Lobk*), texty liturgické (*Služ*), obřadní řeči (*Euch*, *Djav*, *Trin*) a další.

Substantivum **херувь** „cherub, cherubín“ je zaznamenáno pouze v *Euchologiu sinajském* a adjektivum **херувьскъ** „cherubínský“ zachycuje *Azbučnaja molitva*.

Grécismus **псалмъ** (řec. ψαλμός) „žalm“ se vyskytuje, např. v evangeliích, evangeliářích (*Zogr*, *Mar*, *As*, *Ostr*, *Nik*), žaltářích, officiích (*Prag*, *CMLab*, *CMNov*, *VitGlag*), liturgických textech (*Služ*), obřadních řečích (*Euch*), homiletických památkách (*Cloz*, *Supr*), apoštolských čteních (*Slepč*, *Christ*, *Ochr*), parimejnicích (*Pog*, *Bon*, *Zach*, *Grig*), právních textech (*Nom*, *Bonif*), *VitGlag*, homiletických památkách (*Pochv*, *Bes*) a dalších (sémanticky stejné slovo, odlišné jen po stránce formální – **псалмьникъ** „žalm“ – je doloženo pouze v *Besědách sv. Řehoře na evangelium*).

Obecné označení **иереи/иерѣи** (řec. ιερεύς) „kněz“ obsahují, např. evangelia, evangeliáře (*Zogr*, *Mar*, *As*, *Sav*), žaltáře (*Sin*), obřadní řeči (*Euch*), homiletické památky (*Cloz*, *Supr*, *Bes*), právní texty (*Nom*), liturgické texty (*CanMis*) a další (derivovaný lexém **иереиство/иерѣиство** „kněžství, kněžstvo“ je doložen pouze ve dvou homiletických památkách – *Supraslském kodexu* a *Besědách sv. Řehoře*

Velikého na evangelium – a v Charvátskohlaholském officiu sv. Cyrila a Metoděje Novljanského breviáře II.

Pojmenování církevního hodnostáře **επισκοπος** (řec. ἐπίσκοπος) „pozorovatel, dozorce, ochránce, biskup, inspektor“ zachycují, např. evangelia, evangeliáře (*Sav, Ostr*), obřadní řeči (*Euch*), homiletické památky (*Supr, Bes*), teologické traktáty (*Ryl*), právní texty (*Nom*), apoštolská čtení (*Hilf, Slepč, Mak, Šiš*), naopak adjektivum **επισκοπικος** „biskupský“ se objevuje pouze v *Supraslském kodexu a Nomokánonu*.

Posledním hojně doloženým lexémem je **πατριάρχης** (řec. πατριάρχης) „praotec, předek, patriarcha“, jež uvádějí např. homiletické památky (*Supr, Bes*), apoštolská čtení (*Christ, Hilf, Slepč, Mak, Šiš, En*), parimejníky (*Grig, Lobk*), liturgické texty (*SinSluž, Služ, CanMis*), právní texty (*Nom*), obřadní řeči (*Trin*), zatímco posesivní adjektivum **πατριαρχειος** „patriarchův“ se vyskytuje pouze v *Clozově sborníku*.

4.2.2 Hapax legomena doložená mezi grécismy a latinismy

Slova níže uvedená se vyskytují pouze v jedné památce, a to buď jen na jednom místě textu, anebo ve velmi omezeném počtu. Navíc uvedená slova ani nedisponují domácím synonymem, ani od nich nejsou derivovány jiné výrazy (např. adjektiva). Dané výpůjčky lze tedy považovat za slova jedinečná neboli hapax legomena. „Za hapax legomenon považujeme slovo doložené na jediném místě památky, která je uvedena samostatně. Nepočítáme tedy s variantami památek, které jsou v SJS uvedeny jako součást nadřazeného samostatného hesla, a za hapax legomenon nepovažujeme ani slovo známé sice z jediného místa staroslověnského textu, avšak doložené ve více památkách (SJS je uvádí samostatně), týká se to např. evangelií, parimejníků atd.“²¹⁶

Pro ilustraci ve výčtu předkládáme tato hapax legomena, jež jsou doložena mezi grécismy a latinismy, např. adjektivum **νοπατορικος** (řec. υιοπατορία) „hyiopatoricus“; pojmenování oděvu – **κίλικος** (řec. κιλίκιον)

²¹⁶ Vepřek, M.: *Staroslověnská hapax legomena*. Diplomová práce. Olomouc 2002, s. 8n.

„hrubá vlněná tkanina, žíněné roucho (kajícníků)“, substantivum **ΚΟΛΩΝΙΑ** (řec. κολωνία) „kolonie“. Dále se mezi „jedinečné“ lexémy řadí například latinismus **ΟΠΛΑΤΖ** (lat. oblata /ptc. pf. pas./) „obětní dary“, výraz **ΠΡΗΣΜΖ** (řec. ἐμπρησμός) „požár“ nebo grécismus **ΔΙΠΤΟΥΧΑ** (řec. τὰ δίπτυχα) „diptycha, soupis, inventární doklad“. Hapax legomena se vyskytují i v oblasti muzikologie např. **ΣΟΥΡΗΝΑ** (řec. οὔριγξ) „syrinx, (pastýřská) píšťala“ či geografie – **ΧΩΡΖ** (řec. χῶρος) „severozápad“.

Nejbohatší památkou (nejen) na hapax legomena je *Supraslský kodex*, a to zejména z okruhu státní, příp. církevní správy, např. **ΑΝΤΙΓΡΑΦΕΥΣ** (řec. ἀντιγραφεύς) „antigraf“, **ΔΗΜΟΣΙΟΙ** (řec. δημόσιοι) „pomocný státní úředník“, **ΔΟΜΕΣΤΙΚΟΣ** (řec. δομέστικός) „úřad v Římě a v Byzanci“, **ΔΟΥΞ** (řec. δούξ) „velitel“, **ΕΠΑΡΧΟΣ** (řec. ἑπαρχος) „místodržitel provincie“, **ΗΓΟΥΜΕΝΟΣ** (řec. ἡγούμενος) „opatův“, **ΚΑΠΗΚΛΑΡΙΟΣ** (řec. καπικλάριος) „žalářník, dozorce“, **ΜΑΓΙΣΤΡΙΑΝΟΣ** (řec. μαγιστριανός) „magistranus (císařský posel)“, **ΠΑΛΑΤΙΝΟΣ** (řec. παλατίνος) „palatýn (císařský úředník), dvořan“, **ΠΡΩΤΟΣΠΑΘΑΡΙΟΣ** (řec. πρωτοσπαθάριος) „protospatharius“ (velitel tzv. spathariů – příslušníků tělesné gardy císaře i vyšších císařských úředníků).

Hapax legomena, jež jsou zaznamenána v *Sinajském euchologiu*, představují zejména názvy z oblasti fauny, např. **ΒΡΥΧΟΣ** (řec. βροῦχος) „druh (nelétavých) kobylek“, **ΪΛΛΟΣ** (řec. ἴλλος) „druh ryby (blíže v SJS nespécifikovaný), **ΚΑΡΖΚΗΝΟΣ** (řec. καρκίνος) „druh škodlivého hmyzu“,²¹⁷ **ΚΑΤΑΑΡΟΣ** (řec. κάναθος) „druh škodlivého hmyzu“,²¹⁸ **ΦΗΛΟΣ** (řec. φύλλος) „druh hmyzu“.²¹⁹

Lexémy cizího původu pojmenovávající vědní obory, které patří mezi hapax legomena, např. **ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗ** (řec. ἀριθμητική) „aritmetika“,

²¹⁷ Pravděpodobně nějaký škůdce rostlin (SJS II.; s. 15).

²¹⁸ Název se objevuje ve výčtu škodlivého hmyzu v zemědělství (SJS II.; s. 16).

²¹⁹ Název se objevuje ve výčtu škodlivého hmyzu v zemědělství (SJS IV.; s. 749).

αστρονομία (řec. ἀστρονομία) „astronomie, hvězdářství“, *γεωμετρία* (řec. γεωμετρία) „geometrie“, jsou doloženy v *Životě Konstantinově*.

Jak z uvedených příkladů „jedinečných“ výpůjček vyplývá, zejména se jedná o substantiva, ale mezi hapax legomeny se vyskytla i verba, např. *ἀποστολῆ* (řec. ἀποστολή) „být apoštolem“, *λειτούργησα* (řec. λειτούργησα) „konat bohoslužbu“. Soubor excerpt zaznamenal i adverbia, např. *ἀγγελικῶς* (řec. ἀγγελικῶς) „andělsky“, *ἀπόστολος* (řec. ἀπόστολος) „apoštolsky“, *καίσαρ* (lat. Caesaris) „královsky“.

Z hlediska sémantiky jsme zjistili, že „jedinečné“ lexémy mají ve slovní zásobě staroslověnštiny a církevní slovanštiny výrazný podíl na odborné terminologii, jako jsou např. názvy zvířat, událostí, hudebních nástrojů, látek, vědních disciplín, profesí, označení církevních či světských institucí včetně pojmenování jednotlivých úředníků.

5 Závěr

Záměrem předložené disertační práce *Lexikální grécismy a latinismy ve staroslověnštině a církevní slovanštině* bylo analyzovat výpůjčky z řečtiny a latiny a deriváty těchto výpůjček. Právě prostřednictvím přejímání výrazů z jiných jazyků, v staroslověnštině zejména pod vlivem řeckých, zčásti i latinských předloh se v nejstarší době slovanského písemnictví doplňuje lexikon slovanské slovní zásoby o nová pojmenování. Tak se rozšiřuje slovní zásoba staroslověnštiny a církevní slovanštiny o nové, speciální termíny z oblasti teologie, filozofie, práva, přírodních věd či literatury a o názvy „biblických“ reálií.

Grécismy a latinismy jsme sledovali v rozsahu vyexcerpovaného materiálu podle čtyř dílů akademického Slovníku jazyka staroslověnského a dosud vydaných Dodatků ke Slovníku jazyka staroslověnského. Naši materiálovou bázi tvořilo 780 výpůjček, včetně derivátů. Nejdříve jsme nastínili metodologii zpracování vyexcerpovaných dokladů, stručně jsme zmínili některé základní údaje o staroslověnské lexikografii a terminologicky vymezili lexikální výpůjčku (kap. 1.3).

V následující kapitole jsme pojednali o formální stránce grécismů a latinismů, a to z hlediska fonetiky (kap. 2.1), jako je např. vitacismus a itacismus, a z hlediska morfologie (kap. 2.2). Zjistili jsme, že mezi přejatými slovy jsou nejčastěji zastoupena substantiva (576 slov), dále adjektiva (170 dokladů), velmi sporadicky se vyskytla verba (15 lexémů), osmi výrazy byla zastoupena adverbia, dokladována je dokonce také jedna partikule a dvě interjekce. Ostatní slovní druhy se mezi grécismy a latinismy neobjevily. Substantiva jsme analyzovali z hlediska kmenového a rodového principu: Nejčastěji byla zastoupena maskulina (344 výrazů), s téměř polovičním počtem feminina (174 slov), nejméně bylo neuter (48 lexémů). Během excerptce jsme zaznamenali i 10 výrazů, u nichž v SJS nebyl uveden rod – tyto doklady jsme blíže neurčovali.

Z pohledu kmenového principu byly nejvíce zastoupeny o-kmeny maskulin (260 slov), dále a-kmeny feminin (78 dokladů), z měkkých variant se nejčastěji vyskytly ĵo-kmeny maskulin (49 výrazů) a ĵa-kmeny feminin (67 lexémů). Z neuter byly nejfrekventovanější o-kmeny a ĵio-kmeny (shodně 24 lexémů). Zbývající kmeny se mezi výpůjčkami objevily jen v nepatrné míře.

Deriváty výpůjček představují zejména adjektiva. Náš materiál zaznamenal celkem 152 základních adjektiv o-kmenového typu. Zbývajících 17 přídavných jmen se řadí ke skloňovacímu typu ĵo-kmenovému. Téměř polovinu všech adjektiv zauímají posesiva v počtu 44 slov.

V části kapitoly o morfologii jsme zkoumali především slovotvornou stránku grécismů a latinismů (kap. 2.3). Výsledkem naší analýzy je zjištění, že u přejatých lexémů převládá derivace a kompozice. Z odvozovacích sufixů byly nejčastěji u maskulin zastoupeny přípony **-ikъ** (22 slov). Náš soubor výpůjček zachytil i 6 přechýlených feminin, která byla derivována pomocí sufixu **-ica** a **-a**. Mezi neutry byl nejčastěji zastoupen sufix **-stvo** (19 výrazů) objevující se zejména u názvů úřadů. Adjektiva byla nejčastěji zakončena sufixem **-iskъ** (49 slov) a posesiva byla odvozena staroslověnskou příponou **-ovъ/-'evъ** (36 výrazů). Slovesa vytvořená od nominálních tvarů pomocí přípony **-a-** se mezi výpůjčkami objevila v 15 dokladech. Adverbia vyskytující se mezi excerpty jsou derivována sufixem **-y**, který je typický pro adjektiva zakončená na **-iskъ**. Zvláštní skupinu slovní zásoby vytvořila hybridní kompozita v počtu 20 výrazů. Vesměs se jednalo o lexémy utvořené od základu **АНГЕЛ-**, **ИДОЛ-**, **ИКОН-** a **МΥΡ-**.

V další části práce jsme pojednali o významové stránce grécismů a latinismů (kap. 3). Z hlediska sémantiky lze konstatovat, že téměř polovina výrazů je spjata s náboženskou terminologií a „biblickými“

reáliemi (341 dokladů). Druhou nejpočetnější sémantickou skupinu tvoří pojmy vztahující se k přírodě, např. výpůjčky z oblasti fauny, flóry, mineralogie (143 lexémů). Zhruba každé sedmé slovo našeho materiálu pojmenovává profesi, povahové vlastnosti či rysy, příp. označuje osoby a funkce ve státní správě (111 slov). Celkem 74 slov reprezentuje duchovní kulturu, jako je např. pojmenování fyzikálních veličin, hudebních nástrojů či názvy kalendária. Poslední sémantickou oblastí jsou výrazy vztahující se k hmotné kultuře – celkově v počtu 62 slov, zejména označení platidel, názvy oblečení nebo předmětů praktického využití. V rámci významové analýzy jsme se soustředili také na komparaci vybraných výpůjček a domácích synonym. Především jsme se zaměřili na frekvenci doložení výpůjčky a slova domácího v staroslověnských a církevněslovanských památkách (kap. 3.7).

Následující kapitola představuje výsledky studia materiálu z hlediska četnosti výpůjček: Prostřednictvím statistického šetření pojednáváme o výskytu grécismů a latinismů ve staroslověnských a církevněslovanských památkách, které byly excerpovány pro Slovník jazyka staroslověnského (kap. 4). Konkrétně jsme se zaměřili na památky, v nichž bylo zaznamenáno nejvíce přejatých slov, a památky, kde se výpůjčky objevily jen výjimečně.

Mezi sledovanými výpůjčkami jednoznačně převažují grécismy. Většina přejatých slov našeho souboru excerpt patřila k přímým grécismům literárním. Součástí grécismů jsou i výpůjčky, které byly přítomny v mluveném slovanském jazyce, tedy v kulturním dialektu soluňských Slovanů jakožto byzantinizmy. Latinismy do staroslověnské slovní zásoby pronikaly v menší míře, i zde je však třeba počítat s přejímáním výpůjček, které do jazyka obyvatel Velké Moravy pronikaly v době christianizace předcyrilometodějské, ale i cyrilometodějské.

Řecký vliv na staroslověnštinu, a to nejen v oblasti lexikální, podstatně přispěl ve svých konkrétních projevech k vytvoření knižního jazyka s výraznými znaky vyššího stylu, příznačného pro celou překladatelskou literární školu cyrilometodějskou, ale i pro tvorbu

originální, a stal se tak určujícím i pro typologický charakter nejstaršího slovanského spisovného jazyka.

Summary

The submitted dissertation thesis titled *Lexical Graecisms and Latinisms in Old Church Slavonic and Church Slavonic* deals with borrowings from Greek and Latin, their derivatives, and with (Old) Church Slavonic words functioning as synonyms or semantically close lexemes of Greek and Latin borrowings. Adapting new expressions from highly cultivated classical languages, namely from the Greek language (in the Great Moravian era), later on also from Latin, enriched the lexis of Old Church Slavonic. Some of the borrowings inspired secondary formation of their Old Church Slavonic synonyms. In this way, the oldest Slavonic literary language gained specialized terminology from the fields of theology, philosophy, law or natural sciences and names for “biblical” phenomena.

The author studied Graecisms and Latinisms included in the material excerpted from four volumes of the academic Old Church Slavonic Dictionary (*Slovník jazyka staroslověnského*) and from so far published Supplements to the Old Church Slavonic Dictionary. The thesis analyses the borrowings from phonetic, morphologic, word-formation and semantic points of view and with respect to the occurrence of the borrowed lexemes (and their synonyms) in Old Church Slavonic and Church Slavonic texts.

In the main part of the thesis supplemented by the index of excerpted Graecisms and Latinisms, the author deals with individual borrowings from several viewpoints. The chapter devoted to formal analysis of Graecisms and Latinisms is focused on phonetic properties of the borrowings. In the morphological comments, the author characterizes particular borrowed word as parts of speech and discusses them from the viewpoint of word-formation. She shows how Graecisms and Latinisms are phonetically and morphologically adapted in the (Old) Church Slavonic language.

In the following chapter, the author presents thematic classification of borrowings from Old Greek and Latin. Individual borrowed lexemes are sorted in five thematic groups: religious

terminology, products of nature, names given to state and religious institutions (and to their representatives), and spiritual and material culture. The thesis is concluded by a chapter in which the occurrence of Graecisms and Latinisms in Old Church Slavonic and Church Slavonic texts is presented (with the use of statistic data).

With the use of excerpts from the Old Church Slavonic dictionary, the author of the thesis has mapped out words borrowed from Old Greek and Latin in the Old Church Slavonic and Church Slavonic languages. She found out how the borrowing had been incorporated in the structure of the oldest literary Slavonic language and how they were adapted in phonetic and morphologic ways. The author's findings have proved that through borrowings the target language enriches its lexis, especially by lexemes of terminological character. The submitted thesis is supplemented by the corpus of excerpted words, presented in form of a structured electronic database. It can be used in further research of comparative character, namely in the field of comparative Slavonic philology and Palaeoslavistics. At the same time, the database can serve as a source of data for future projects, especially for linguistic Internet projects.

The Greek influence did not affect only Old Church Slavonic lexis. It was an impulse that helped the Old Church Slavonic to evolve in a highly cultivated literary language with distinct features of high style, typical for both the Cyrillo-Methodian translating school and for original texts.

Seznam tabulek a grafů

Tab. č. 1	Rozdělení grécismů a latinismů podle slovních druhů	28
Tab. č. 2	Rozdělení přejatých substantiv podle rodové příslušnosti	30
Tab. č. 3	Rozdělení přejatých substantiv podle kmenové příslušnosti	31
Tab. č. 4	Podíl tvrdých a měkkých přejatých adjektiv	37
Tab. č. 5	Sémantická klasifikace výpůjček	52
Tab. č. 6	Sémantická oblast náboženské terminologie	54
Tab. č. 7	Sémantická oblast přírodnin	70
Tab. č. 8	Sémantická oblast duchovní kultury	79
Tab. č. 9	Sémantická oblast hmotné kultury	88
Tab. č. 10	Výskyt přejatých lexémů ve staroslověnských a církevněslovanských	116
Graf č. 1	Rozdělení grécismů a latinismů podle slovních druhů	29
Graf č. 2	Rozdělení přejatých substantiv podle rodové příslušnosti	30
Graf č. 3	Rozdělení přejatých substantiv podle kmenové příslušnosti	32
Graf č. 4	Podíl tvrdých a měkkých přejatých adjektiv	37
Graf č. 5	Sémantická klasifikace výpůjček	53
Graf č. 6	Sémantická oblast náboženské terminologie	54
Graf č. 7	Sémantická oblast přírodnin	70
Graf č. 8	Sémantická oblast duchovní kultury	80
Graf č. 9	Sémantická oblast hmotné kultury	88

Použité zkratky

adj.	adjektivum, -a, adjektivní
adv.	adverbiale
aj.	a jiné, a jiných
apod.	a podobně
atd.	a tak dále
atp.	a tak podobně
bulh.	bulharský, -y, bulharština
Cf.	Confer (= srovnej)
csl.	církevní slovanština, církevněslovanský, -y
č.	číslo
čes.	český, -y, čeština
dial.	dialekt
ed.	editor, editoři
ESJS	<i>Etymologický slovník jazyka staroslověnského</i>
f.	femininum
gen.	genitiv, genitivní
ide.	indoevropský, -y, indoevropština
indecl.	indeclinabilis
kalend.	kalendář
kap.	kapitola
lat.	latinský, -y, latina
m.	maskulinum
mj.	mimo jiné
n.	neutrum
např.	například
pas.	pasivum
pf.	perfektum
pl.	plurál
po Kr.	po Kristu
pol.	polský, -y, polština
pozn.	poznámka
př. Kr.	před Kristem

příp.	případně
psl.	praslovanský, -y, praslovanština
ptc.	participium
pův.	původní, -ě
r.	rok, roku
rus.	ruský, -y, ruština
řec.	řecký, -y, řečtina
s.	strana
sch.	srbocharvátský, -y, srbocharvátština
SJS	<i>Slovník jazyka staroslověnského</i>
slk.	slovenský, -y, slovenština
sln.	slovinský, -y, slovinština
spec.	speciálně, -í
srov.	srovnej
stč.	staročeský, -y, staročeština
stol.	století
stsl.	staroslověnština, staroslověnsky
subst.	substantivum
sv.	svatý, -á, -é
tab.	tabulka
tj.	to je, to jsou
tzn.	to znamená
tzv.	tak zvaný
zejm.	zejména
zvl.	zvláště
žalm.	žalmový

Použité zkratky staroslověnských a církevněslovanských památek

Apoc	apokalypsa
Apost	Apoštol, apoštolská čtení
As	<i>Assemanův evangeliář</i>
Azb	<i>Azbučnaja molitva</i>
Ben	<i>Život sv. Benedikta z Nursie</i>
CanMis	<i>Kánon charvátsko-hlaholského vatikánského misálu</i>
Bojan	<i>Bojanský palimpsest</i>
Bon	<i>Boloňský žaltář</i>
Bonif	<i>Dva penitenciální kánony biskupa sv. Bonifáce breviáře</i>
Bes	<i>Besedy sv. Řehoře Velikého na evangelium</i>
Cloz	<i>Clozův sborník</i>
CMNov	<i>Charvátskohlaholské officium sv. Cyrila a Metoděje Novljanského breviáře II.</i>
Const	<i>Život Konstantinův</i>
Deč	<i>Dečenského čtveroevangelium</i>
Dijav	<i>Řeč proti ďáblu</i>
En	<i>Eninský apoštol</i>
Eug	<i>Zlomky žaltáře Eugenského</i>
Euch	<i>Euchologium sinajské</i>
Ev	evangelia
FragHilf	<i>Hilferdingův (Makedonský) zlomek</i>
Fris	<i>Frizínské zlomky</i>
Gl	<i>Glagolitica Josefa Vajse</i>
Hom	<i>Homilie na Zvěstování blahoslavené Panny Marie</i>
Grš	<i>Grškovičův zlomek apoštola</i>
Grig	<i>Grigorovičův parimejník</i>
Hval	<i>Hvalův sborník</i>
Chil	<i>Chilandarské zlomky</i>
Christ	<i>Christinopolský apoštol</i>
Chrabr	<i>traktát O písmenech mnicha Chrabra</i>

Ilj	<i>Iljinského listy</i>
Kij	<i>Kyjevské listy</i>
Klim	<i>Pochvalné slovo Cyrilovi od biskupa Klimenta</i>
Lob	<i>Lobkovický žaltář</i>
Ludm	<i>Život sv. Ludmily (proložní legenda)</i>
Lobk	<i>Lobkovský (Chludův) parimejník</i>
Mar	<i>Mariánský kodex</i>
Mak	<i>Makedonský (Strumický) apoštol</i>
Meth	<i>Život Metodějův</i>
Napis	<i>traktát Konstantina filozofa O pravé víře</i>
Naum	<i>Život Naumův</i>
Nicod	<i>Nikodémovo (pseudo)evangelium</i>
Nik	<i>Nikolského čtveroevangelium</i>
Nom	<i>Nomokánon</i>
Parim	<i>parimejníky</i>
Par	<i>Pařížský žaltář</i>
Ostr	<i>Ostromirův evangeliář</i>
Pochv	<i>Pochvalné slovo ke cti sv. Cyrila a Metoděje</i>
Pog	<i>Pogodianský žaltář</i>
Prag	<i>Pražské zlomky (hlaholské)</i>
Psalt	<i>žaltáře</i>
Ryl	<i>Rylské listy</i>
Sav	<i>Savvina kniha</i>
Sin	<i>Sinajský žaltář</i>
SinSluž	<i>Zlomek služebniku Sinajského</i>
Slepč	<i>Slepčenský apoštol</i>
Služ	<i>Liturgie sv. Vasilie Velikého</i>
Sluck	<i>Zlomek žaltáře Sluckého</i>
Sud	<i>Zákon sudnyj ljudem</i>
Supr	<i>Supraslský kodex</i>
Šiš	<i>Šišatovacký apoštol</i>
Trin	<i>Řeč k sv. Trojici</i>
Vat	<i>Vatikánský palimpsest</i>

Venc	<i>První staroslověnská legeda o sv. Václavu</i>
VencTr	<i>Překlad proložní legendy o sv. Václavu</i>
Vind	<i>Videňské zlomky</i>
Vit	<i>Utrpení sv. Víta</i>
VitGlag	<i>Charvátskohlaholské officium sv. Víta</i>
VencNik	<i>Druhá staroslověnská legeda o sv. Václavu (Nikolského)</i>
Zach	<i>Zacharijův parimejník</i>
Zogr	<i>Zografský kodex</i>
Zap	<i>Zapovědi svętyichъ otъcъ</i>

Seznam použité literatury

An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin. František Václav Mareš. *Slavische Propyläen*, 127, München: Wilhelm Fink Verlag, 1979. ISBN 3-7705-1626-5.

BALOWSKI, M. *Slavia Latina, Slavia Orthodoxa, Slavia – Czechia.* In *Język i literatura czeska w europejskim kontekście kulturowym.* Ostravská univerzita v Ostravě. Racibórz: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, 2008. ISBN 978-83-60730-15-7, s. 13 – 21.

BAUEROVÁ, H. K lexikálním archaismům charvátskohlaholských textů. *Cyrillomethodiana: In honorem Aemiliae Bláhová et Venceslai Konzal.* *Slavia.* 2001, 70, s. 291 – 298. ISSN 0037-6736.

BAUEROVÁ, H. Ke klasifikaci lexika charvátskohlaholských textů. In *Glagoljica i hrvatski glagolizam. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb – Krk 2. – 6. listopada 2002.).* Staroslavenski institut. Zagreb: Krčka biskupija, 2004. ISBN 953-6080-05-2, s. 567 – 575.

BIČ, M. (překl.) a kol. *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih).* Český ekumenický překlad. 1. vydání. Praha 1993. ISBN 80-900881-8-X.

BLÁHOVÁ, E. Jubileum Slovníku jazyka staroslověnského: k 30. výročí zahájení jeho tisku a k 60. narozeninám jeho hlavní redaktorky Zoe Hauptové. *Slavia.* 1989, 58, s. 337 – 352. ISSN 0037-6736.

BLÁHOVÁ, E. Ke klasifikaci českocírkevněslovanských památek. *Slavia.* 1993, 62, s. 427 – 442. ISSN 0037-6736.

BLÁHOVÁ, E. Kompozita v staroslověnské terminologii. *Slavia.* 1996, 65, s. 261 – 271. ISSN 0037-6736.

BLÁHOVÁ, E. Lexikální specifika staroslověnského parimejníku. *Slavia.* 1999, 68, s. 235 – 249. ISSN 0037-6736.

BLÁHOVÁ, E. Nové práce o vývoji staroslověnských evangeliářů. *Slavia.* 1968, 37, s. 378 – 382.

BLÁHOVÁ, E. Příprava jednosvazkového slovníku staroslověnského jazyka. *Slavia.* 1978, 47, s. 171 – 174.

BLÁHOVÁ, E. *Řecko-staroslověnský index – Index verborum graeco-palaeoslovenicus.* Tomus I., (fasciculus 1 – 7). 1. vydání. Praha od r. 2008. ISBN 978-80-86420-33-2.

BLÁHOVÁ, E. Shody jazyka staroslověnského parimejníku s ostatními staroslověnskými biblickými texty (lexikon a syntax). In *Česká slavistika 2003: české přednášky pro XIII. mezinárodní kongres slavistů Ljubljana 15. – 21. 8. 2003*. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1093-9, s. 27 – 35.

BLÁHOVÁ, E. Vliv řečtiny na frekvenci samostatných větných členů ve staroslověnině. *Slavia*. 1976, 45, s. 225 – 235. ISSN 0037-6736.

BLATNÁ, R. – ČERMÁK, F., (ed.). *Manuál lexikografie*. 1. vydání. Jinočany 1995. ISBN 80-85787-23-7.

BOČEK, V. *Studie k nejstarším romanismům ve slovanských jazycích*. 1. vydání. Praha 2010. ISBN 978-80-7422-013-5.

BOGDANOVIĆ, D. a kol. *Болгарский Аносмол XIII века: рукопись Дечани-Срколез 2*. София 1986.

BRUGGER, W. *Filosofický slovník*. Praha 2006. ISBN 80-206-0820-6.

ЦЕЙТЛИН, Р. М. *Лексика старославянского языка: опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X - XI вв.* 1. vydání. Moskva 1977.

ЦЕЙТЛИН, Р. М. – Бгагова, З. – Вечерка, Р., (ed.). *Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков)*. Moskva 1994. ISBN 5-200-01113-2.

ČAJKA, F. *Církevněslovanská legenda o svaté Anastázii*. 1. vydání. Praha 2011. ISBN 978-80-86420-44-8.

ČAJKA, F. Příspěvky E. Bláhové k problematice českocírkevněslovanské. *Homo bohemicus*. 2008, 1, s. 15 – 30. ISSN 1312-9252.

DIELS, P. *Altkirchenslavische Grammatik: mit einer Auswahl von Texten und einem Wörterbuch*. Heidelberg 1932.

DOKULIL, M. a kol. *Mluvnice češtiny I*. 1. vydání. Praha 1986.

DOKULIL, M. *Tvoření slov v češtině: Teorie odvozování slov*. 1. vydání. Praha 1962.

DOSTÁLOVÁ, R. a kol. *Papyrologie (řecká, latinská, koptská)*. 1. vydání. Praha 2006. ISBN 978-80-246-1180-8.

DOUGLAS, J. D. (ed.). *Nový biblický slovník*. 2. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-7255-193-4.

- ERHART, A. *Úvod do jazykovědy*. 1. vydání. Brno 2001. ISBN 80-210-2669-3.
- GREPL, M. a kol. *Příruční mluvnice češtiny*. Brno. 2. vydání. 2001. ISBN 80-7106-134-4.
- HAUPTOVÁ, Z. K otázce analýzy staroslověnského lexika. *Slavia*. 1967, 37, s. 226 – 234.
- HAUPTOVÁ, Z. Staroslověnské a církevněslovanské termíny pro eucharistii. *Slavia*. 2005, 74, s. 265 – 270. ISSN 0037-6736.
- HAUPTOVÁ, Z., (ed.). *Slovník jazyka staroslověnského – Lexicon linguae palaeoslovenicae. V. (addenda et corrigenda)*. Praha od r. 2010. ISBN 978-80-86420-42-4.
- HAUSER, P. *Nauka o slovní zásobě a tvoření slov*. 2. vydání. Praha 1972.
- HAVLOVÁ, E. – JANYŠKOVÁ, I. (ed.). *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. Praha od r. 1989. ISBN 978-80-263-0304-6.
- HAVLOVÁ, E. Etymologický slovník jazyka staroslověnského: zásady práce a ukázky hesel. *Slavia*. 1986, 55, s. 337 – 354.
- HAVRÁNEK, B. *Vývoj českého spisovného jazyka*. 1. vydání. 1980.
- HOLUB, J. – KOPEČNÝ, F. *Etymologický slovník jazyka českého*. 3. vydání. Praha 1952.
- HOLUB, J. – LYER, S. *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. 2. vydání. Praha 1968.
- CHRISTOVA-ŠTOMOVA, I. *Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция. Том 1, Изследване на библейския текст*. София 2004. ISBN 954-07-1901-1.
- JAGIĆ, V. *Entstehungsgeschichte der Kirchenslavischen Sprache*. Berlin 1913.
- JAMNÁ, B. K problematice zděděných slov a výpůjček ve staroslověnině a církevní slovanštině. In *Aktuální jevy v současných slovanských jazycích a literaturách: sborník vědeckých prací účastníků mezinárodního semináře mladých slavistů (Olomouc, 17. – 18. října 2011)*. Česká asociace ukrajinistů. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého, 2011. ISBN 978-80-244-2951-9, s. 58 – 59.
- JAMNÁ, B. *Výpůjčky ve staroslověnině a církevní slovanštině*. Diplomová práce. Olomouc 2006.

KARLÍK, P. a kol. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha 2002. ISBN 80-7106-484-X.

KARLÍKOVÁ, H. K pojmenování a původu platidel ve staroslověně. *Slavia*. 2001, 70, s. 365 – 371. ISSN 0037-6736.

KARLÍKOVÁ, H. Poznámky k lexikálním výpůjčkám ve staroslověně a jejich reflexe v češtině a ostatních slovanských jazycích (sémanticko-etymologická analýza). *Slavia*. 2013, 82, s. 158 –168. ISSN 0037-6736.

KOPEČNÝ, F. *Základní všeslovanská slovní zásoba*. 1. vydání. Praha 1981.

KRAUS, J. – PETRÁČKOVÁ, V. a kol. *Akademický slovník cizích slov*. I. A – K, II. L – Ž. 1. vydání. Praha 2001. ISBN 80-200-0982-5.

KULBAKIN, Š. *Mluvnice jazyka staroslověnského*. Praha 1928.

KURZ, J. – HAUPTOVÁ, Z., (ed.). *Slovník jazyka staroslověnského – Lexicon linguae palaeoslovenicae*. I – IV. Praha 1966, 1973, 1982, 1997. ISBN 80-85494-38-8.

KURZ, J. *Učebnice jazyka staroslověnského*. 1. vydání. Praha 1969.

KYSUČAN, L. Řecké a latinské výpůjčky ve staré češtině do roku 1500. *Echo Latina*. 1994, 3, s. 42 – 48. ISSN 1210-7336.

KYSUČAN, L. Řecké a latinské výpůjčky ve staré češtině do roku 1500 – II. *Echo Latina*. 1994, 4, s. 36 – 45. ISSN 1210-7336.

LOTKO, E. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. 2. vydání. Olomouc 2000. ISBN 80-244-0123-1.

MACHEK, V. *Etymologický slovník jazyka českého*. 3. vydání. Praha 2010. ISBN 978-80-7422-048-7.

MAREŠ, F. V. *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. 1. vydání. Praha 2000. ISBN 80-7215-111-8.

MIKLOSICH, F. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum*. Wien 1862 – 1865.

MOSZYŃSKI, L. Kryteria stosowane przez Konstantego-Cyryla przy wprowadzaniu wyrazów obcego pochodzenia do tekstów słowiańskich. *Slavia*. 1969, 38, s. 552 – 564.

NAHTIGAL, R. *Starocerkvenoslovanske študije*. Ljubljana 1936.

- NĚMEC, I. a kol. *Slova a dějiny*. 1. vydání. Praha 1980.
- NĚMEC, I. *Práce z historické jazykovědy*. 1. vydání. Praha 2009. ISBN 978-80-200-1820-5.
- NĚMEC, I. Principy studia slovní zásoby a jejího vývoje. *Slovo a slovesnost*. 1975, 36, s. 92 – 103.
- NĚMEC, I. *Rekonstrukce lexikálního vývoje*. 1. vydání. Praha 1980.
- NĚMEC, I. *Vývojové postupy české slovní zásoby*. 1. vydání. Praha 1968.
- PÁCLOVÁ, I. K otázce lexikálních grécismů v staroslověnských památkách s latinskou předlohou. In *Studia palaeoslovenica*. 1. vydání. Praha: Academia, 1971, s. 277 – 284.
- PLATÓN. *Kratylos*. 2. vydání. Praha 1994. ISBN 80-85241-44-7.
- PRACH, V. *Řecko-český slovník*. 2. vydání. Praha 1998. ISBN 80-7021-796-0.
- PRAŽÁK, J. M. – NOVOTNÝ, F. – SEDLÁČEK, J. *Latinsko-český slovník: k potřebě gymnasií a reálných gymnasií*. 13. vydání. Praha 1939.
- REJZEK, J. *Český etymologický slovník*. 1. vydání. Praha 2004. ISBN 80-85927-85-3.
- RIBAROVA, Z. *Indexy k staroslověnskému slovníku*. 1. vydání. Praha 2003. ISBN 80-86420-14-0.
- SOUČEK, J. B. *Řecko-český slovník k Novému zákonu*. 6. vydání. Praha 1997. ISBN 80-7017-853-1.
- STÖRIG, H. J. *Malé dějiny filozofie*. Praha 1991. ISBN 80-71113-041-9.
- STRAKOVÁ, V. Frazeologie v mezijazykovém pohledu. *Slavia*. 1987, 56, s. 15 – 21.
- ŠMILAUER, V. *Nauka o českém jazyku*. 3. vydání. Praha 1972.
- ШУЛЕЖКОВА, С. Г. *Фразеологический словарь старославянского языка, свыше 500 единиц*. Москва 2011. ISBN 978-5-9765-0883-5.
- TARNANIDIS, I. C. *The Slavonic Manuscripts discovered in 1975 at St Catherine's Monastery on Mount Sinai*. Thessaloniki 1988.
- VACHEK, J., (ed.). *U základů pražské jazykovědné školy*. 1. vydání. Praha 1970.

VAŠICA, J. *Literární památky epochy velkomoravské 863 – 885*. 2. vydání. Praha 1996. ISBN 80-7021-169-5.

VAVŘÍNEK, V. Učil se svatý Cyril na Krymu latinsky? *Slavia*. 2005, 74, s. 141 – 148. ISSN 0037-6736.

VEČERKA, R. *Jazyky v komparaci: nástin české jazykovědné slavistiky v mezinárodním kontextu 1*. 1. vydání. Praha 2008. ISBN 978-80-7106-575-3.

VEČERKA, R. a kol. *K pramenům slov. Úvod do etymologie*. 1. vydání. Praha 2006. ISBN 80-7106-858-6.

VEČERKA, R. K vlivu latiny na staroslověnštinu. *Slavia*. 1978, 47, s. 340 – 344.

VEČERKA, R. *Počátky slovanského spisovného jazyka: studie z dějin staroslověnského písemnictví a jazyka do konce 11. století*. Praha 1999.

VEČERKA, R. Řecký podíl na formování staroslověnštiny jako spisovného jazyka Velké Moravy. In *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Lingvistika*. Československý komitét slavistů. Praha 1973, s. 57 – 65.

VEČERKA, R. *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*. 1. vydání. Praha 1963.

VEČERKA, R.: *Staroslověnská etapa českého písemnictví*. 1. vydání. Praha 2010. ISBN 978-80-7422-044-9.

VEČERKA, R. *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. 1. vydání. Praha 2006. ISBN 80-244-0889-9.

VEČERKA, R. Vliv řečtiny na staroslověnštinu. *Listy filologické*. 1971, 94, s. 129 – 151.

VEPŘEK, M. *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy*. 1. vydání. Olomouc 2006. ISBN 80-86715-65-5.

VEPŘEK, M. Česká redakce staroslověnštiny jako dědictví kultury Velké Moravy. In *Studia Moravica II, AUPO, Fac. Phil., Moravica 2, Studia Moravica II*. Univerzita Palackého v Olomouci. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. ISBN 80-244-0975-5, s. 47 – 54.

VEPŘEK, M. K vybraným staroslověnským hapax legomenům z památek českého původu. In *Vztah langue a parole v perspektivě „interaktivního“ obratu v lingvistickém zkoumání. Sborník příspěvků z 3. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů, konané na Filozofické fakultě Univerzity Palackého ve dnech 14. – 15. května 2002.* Univerzita Palackého v Olomouci. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004, ISBN 80-244-0838-4, s. 93 – 97.

VEPŘEK, M. *Modlitba sv. Řehoře a Modlitba vyznání hříchů v církevněslovanské a latinské tradici.* 1. vydání. Olomouc 2013. ISBN 978-80-244-3623-4.

VEPŘEK, M. *Staroslověnská hapax legomena.* Diplomová práce. Olomouc 2002.

VONDRÁK, V. – BARTOŇ, J. *Vokabulář klasické staroslověnštiny.* 1. vydání. Praha 2003. ISBN 80-85917-60-2.

ZÁBRANSKÝ, L. *Kompozita ve staroslověnštině.* Diplomová práce. Olomouc 2004.

ZÁBRANSKÝ, L. *Kompozita ve staroslověnštině.* Disertační práce. Praha 2010.

ZÁBRANSKÝ, L. *Kompozita ve staroslověnštině.* 1. vydání. Hradec Králové 2012. ISBN 978-80-7435-180-8.

ŽAŽA, S. *Latina a řečtina v slovní zásobě, gramatice a terminologii slovanských jazyků.* 1. vydání. Brno 2010. ISBN 978-80-210-5138-6.

Rejstřík vyexcerpovaných grécismů a latinismů ze Slovníku jazyka staroslověnského a Dodatků k Slovníku jazyka staroslověnského

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
ΑΒΣΓΟΥΣΤΖ/ΑΥΓΟΥΣΤΖ/ΑΥΓΟΥΣΤΖ/ ΑΒΓΟΥΣΤΖ/ΑΥΓΟΥΣΤΖ/ΑΥΓΟΥΣΤΖ/ΑΒΓΟΥΣΤΖ/ ΑΥΓΟΥΣΤΖ/ΑΥΓΟΥΣΤΖ	nom. propr. Augustus, titul čestný císař, srpen	I.	10
ΑΔΟΕΖ	podsvětí (gen.), podsvětní	I.	15
ΑΔΟΕΒΝΖ	podsvětí (gen.), podsvětní, pekelný	I.	16
ΑΔΟΕΒΣΚΖ	podsvětí (gen.), podsvětní, pekelný, pekla (gen.)	I.	16
ΑΔΖ	podsvětí, říše mrtvých	I.	16
ΑΔΖΒΟΚΑΤΟΥΨΗ	obhájce, přímluvce	V.	41
ΑΔΨΚΖ	podsvětní, podsvětí (gen.)	I.	17
ΑΕΡΖ/ΑΙΕΡΖ	vzduch, ovzduší, povětří	I.	17
ΑΙΕΡΖ/ΑΙΕΡΖ	vzduch, ovzduší, povětří	V.	42
ΑΕΡΒΝΖ	ovzduší (gen.), vzduchu, vzdušný	I.	17
ΑΙΕΡΒΝΖ	ovzduší (gen.), vzduchu, vzdušný	V.	42
ΑΕΡΨΚΖ	vzdušný, vzduchu (gen.), ovzduší (gen.)	V.	42
ΑΓΙΟΣ	svatý	V.	38
ΑΚΙΝΖΠΙΝΖ/ΑΚΙΝΦΒΝΖ	hyacintový, temně fialový	I.	20
ΑΚΙΝΖΤΖ/ΑΚΙΝΨΖ	hyacint (drahokam)	I.	21
ΑΚΡΙΔΖ	kobylka, saranče	I.	21
ΑΚΡΙΔΗ	kobylka, saranče	I.	21
ΑΚΡΟΒΟΥΣΤΙΝΑ/ΑΚΡΟΒΟΥΣΤΙΝΑ/ ΑΚΡΟΒΨΤ(Β)ΙΝΑ	neobřízka, neobřezání; předkožka, neobřezaný	I.	21
ΑΚΡΟΒΨΤΙΝΗ	předkožka, neobřízka, neobřezaný	V.	44
ΑΚΡΟΒΨΤΙΝΙΚΖ/ΑΚΡΟΒΟΥΣΤΙΝΙΚΖ	týkající se neobřízky, neobřezanecký	I.	22
ΑΚΡΟΓΟΝΙΧΝΖ	úhelný (kámen)	I.	22
ΑΚΡΟΓΟΝΙΗΝ/ΑΚΡΟΓΟΝΙΗ	úhelný (kámen)	I.	22
ΑΚΡΟΤΟΜΖ	skála, skalisko	I.	22
ΑΚΡΟΤΟΜΖ	tvrdý, pevný	V.	45
ΑΛΑΒΑΣΤΡΖ/ΑΛΑΒΕΣΤΡΖ/ΑΛΑΒΨΣΤΡΖ	alabastr, alabastrová nádobka (kulatá nádobka na vonné masti)	I.	24
ΑΛΟΦΙΛΖ	příslušník cizího kmene, cizinec	V.	48

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
АЛЪГОУИ	aloe	I.	27
АЛГОУИ	aloe	V.	48
АЛЪГОУИНЪ / АЛОИИЪ	z aloe, aloový	I.	27
АЛГОУИНЪ / АЛГОИИЪ / АЛОИИЪ	z aloe, aloový	V.	48
АЛЪПА	alba, stichar	V.	49
АЛЪФА / АЛЪПА	alfa	I.	28
АМЕМОУРЪМНИИ	amemurmes, kalif (úředník spravující určitou oblast)	I.	30
АМЕМОУРЪМНИИИЪ	kalifův	I.	30
АМЕМОУРЪМНИИЪ	amemurmes, kalif (úředník spravující určitou oblast)	I.	30
АМЕТОУСТЪ	ametyst (kámen proti opilosti)	I.	31
АММОНЪ / АМОНЪ	amomum (koření amon) orientální koření	I.	31
АМБОНЪ	ambon	V.	52
АНАГНАСТЪ / АНАГНОСТЪ	lektor	I.	33
АНАГНОСТЪСТЕО	lektorát, stupeň, hodnost, služba lektora	I.	33
АНАЛАЕЪ	část oděvu vyšších mnichů na Východě	I.	33
АНАТЕМА / АНАФЕМА / АНАФЕМА	prokletí, budiž proklet, věc prokletá, prokletí	I.	35
АНГЕЛОВЪ / АНЪГЕЛОВЪ / АНГЕЛОВЪ	andělův, anděla	I.	36
АНГЕЛОУРАЧЪИЪ	andělský	I.	36
АНГЕЛОУБРАЪИЪ	andělský	I.	36
АНГЕЛЪ / АНЪГЕЛЪ / АН(Ъ)ГЕЛЪ	anděl, posel, vyslanec	I.	36
АНГЕЛЬ	andělský	I.	37
АНГЕЛЬСКЪ / АНЪГЕЛЬСКЪ / АНГЕЛЬСКЪ	andělský, andělů	I.	37
АНГЕЛЬСКЪИ / АНГЕЛЬСКЪИ	andělsky	I.	38
АНКУРА / АНГИРА / АНКИРА / АНКЮРА / АНЪКУРА / АН(Ъ)КИРА	kotva	I.	38
АНКУРЪСКЪ, АНГИРЪСКЪ	kotvy (gen.)	I.	38
АНТИГРАФЕУСЪ	antigraf	I.	39
АНТИФОНЪ / АНЪТИФОНЪ / АНЪТИФОНЪ / АНТИФОНА / АНТИФОНИ	antifona	I.	40
АНТИХРЪСТЪ / АНТИХРИСТЪ / АНТИКРЪСТЪ	antikrist	I.	41
АНТИХРЪСТОЕЪ / АНТИХРИСТОЕЪ	antikristův	V.	58
АНТРАЪЪ / АНТРАКСЪ / АНЪТРАЪЪ	tmavočervený drahokam, rubín	I.	41

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
ΑΝΔΥΠΑΤΖ / ΑΝΖΤΙΠΑΤΖ / ΑΝΦΥΠΑΤΖ / ΑΝΦΟΥΠΑΤΖ / ΑΝΦΙΠΑΤΖ / ΑΝΤΥΠΑΤΖ / ΑΝΤΟΥΠΑΤΖ / ΑΝΤΙΠΑΤΖ	správce provincie, prokonzul	I.	44
ΑΠΟΚΑΛΙΠΣΙ / ΑΠΟΚΑΛΙΠΣΙΣ	Apokalypsa, Zjevení sv. Jana	I.	44
ΑΠΟΚΑΛΙΠΣΙ(ΝΑ)	Apokalypsa, Zjevení sv. Jana	V.	60
ΑΠΟΚΑΛΙΠΨΚΖ	apokalyptický	I.	44
ΑΠΟΣΤΟΛΑ	hlasatelka slova božího	I.	46
ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΕΖ	papežův, papežský	I.	46
ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΖ / ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΖ	papež	I.	46
ΑΠΟΣΤΟΛΖ	posel, vyslanec, vyslanec od Boha (apoštol)	I.	46
ΑΠΟΣΤΟΛΨΚΖ	apoštolů (gen. pl.), apoštolův, apoštolský, Skutky apoštolů	I.	47
ΑΠΟΣΤΟΛΨΚΖΙ	apoštolsky	V.	61
ΑΠΟΣΤΟΛΨΣΤΕΟ	apoštolát, posláni	I.	47
ΑΠΟΣΤΟΛΨΣΤΕΟΒΑΤΙ (ΚΟΜΟΥ)	býti apoštolem	I.	47
ΑΠΡΙΛΨ / ΑΠΡΨΛΨ	duben	I.	47
ΑΡΑ	zdali (snad)	V.	62
ΑΡΙΑΝΙ / ΑΡΙΑΝΙΑ	ariáni	I.	49
ΑΡΙΑΝΨΚΖ / ΑΡΙΑΝΨΚΖ	ariánský	I.	50
ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗΝΑ / ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗΝΑ	aritmetika	I.	51
ΑΡΜΑ / ΑΡΑΜΑ	vůz (válečný), spřežení	I.	51
ΑΡΟΜΑΤΖ	vonná mast, aromatická bylina, koření	I.	51
ΑΡΤΑΒΑ	artaba, měrice (55,8 l), jednotka duté míry	I.	52
ΑΡΧΑΝΓΕΛΟΕΖ	archandělův	I.	54
ΑΡΧΑΝΓΕΛΖ / ΑΡΧΑΓΓΕΛΖ / ΑΡΧΑΝΖΓΕΛΖ, ΑΡΧΑΝΓΕΛΖ	archanděl	I.	54
ΑΡΧΑΝΓΕΛΨΚΖ / ΑΡΖΧΑΝΓΕΛΟΕΖ, ΑΡΧΑΝΓΕΛΨΚΖ	archandělů, archandělský	I.	54
ΑΡΧΙΒΙΣΚΟΥΠΖ	arcibiskup	I.	54
ΑΡΧΙΔΙΑΚΟΝΖ	arcijáhen	I.	54
ΑΡΧΙΔΙΑΚΖ / ΑΡΖΧΙΔΙΑΚΖ	arcijáhen	I.	54
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΥΠΖ / ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΖ / ΑΡΧΕΠΙΣΚΟΥΠΖ / ΑΡΖΧΙΕΠΙΣΚΟΥΠΖ	arcibiskup	I.	54
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΥΠΨΣΤΕΟ / ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΙΣΤΕΟ	arcibiskupství	V.	68

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
архие́рен / архие́рени / архие́рѣи / архие́рини	velekněz, nejvyšší kněz, arcikněz	I.	55
архие́рѣи	velekněz, nejvyšší kněz, arcikněz	I.	55
архие́ренискъ / архие́рѣиискъ	velekněží (gen. pl.), velekněžský	I.	55
архие́рєвєзъ / архие́рѣєвєзъ / архие́рєвєзъ / архие́рєвєзъ	veleknězův, velekněze (gen.), biskupův	I.	55
архистрати́гъ / архистрати́гъ	vrchní velitel, vévoda, arcivévoda	I.	56
архисинаго́говєзъ / архисинаго́говєзъ / архисинаго́говєзъ / архисинаго́гы	představeného synagogy (gen.)	I.	56
архисинаго́гъ / архисинаго́гъ, архисинаго́гъ / архисинаго́гъ	představený synagogy	I.	56
архитекто́нъ / архитек(ъ)то́нъ	stavitel	I.	56
архитрикли́нъ / архитрикли́нъ	vrchní správce hostiny	I.	56
аскри́тъ / асри́тъ	sekretář, tajemník	I.	57
аспа́лтъ / аспа́лтъ	smůla, zemní pryskyřice, asfalt	I.	58
аспи́да	had, zmije	I.	58
аспи́динъ	hadí, zmijí	I.	59
аспи́довєзъ	hadí, zmijí	I.	59
аспи́дъ	had, zmije	I.	59
аспи́дънъ	hadí, zmijí	I.	59
аспи́нфъ / аспинъ	pelyněk	V.	72
ассари́и / ассари́и	assarius, peníze	I.	59
астирь / астирь / астирь	hvězda	I.	59
астроно́миѧ	astronomie, hvězdářství	I.	59
асъ́пъ, ѧспъ	jaspis	I.	60
афе́дронъ / афе́дронъ / афе́дронъ	stoka, záchod, konečník, řiť, zadek	I.	61
ба́ньскъ	lázeňský, lázně (gen.)	I.	69
ба́нѧ	lázeň, koupel	I.	69
бе́рилосъ	beryl	V.	92
бе́ръшь	verš	I.	82
биско́упъ / биско́упъ	biskup	I.	90
блѧ́зньничъ	rouhačův	I.	112
бра́да	brada	V.	160
бра́датъ	bradatý, vousatý	V.	160
бра́дѣти	dostávat vousy na bradě, obrůstati vousy (palmové) ratolesti	V.	160
баи / баиѧ	(palmové) ratolesti	I.	163
ба́ръбаръ	barbar, cizozemec	I.	167

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
БАРЪВАРЬСКЪ	barbarský	I.	167
БАРЬ	palác	I.	167
БАСИЛИСКЪ / БАСИЛЬСКЪ	bazilišek	I.	169
БАТЪ	objemová míra	V.	183
БЕНЕФИКІИ / БЕНЕФИКІИЕ	beneficium, odměna	I.	179
БИБЛОТИКАРЬ	knihovník, bibliotekář	I.	186
ВИНИКА	vinná réva	V.	192
ВИНО	víno, vinná réva	I.	190
ВИТА	beta	I.	193
БЛАСВИМИНЪ / БЛАСФИМИНЪ	rouhavý	I.	198
БЛАСВИМСАТИ / БЛАСФИМСАТИ	rouhati se	I.	198
БЛАСВИМНА / БЛАСФИМНА	rouhání	I.	198
БЛАСВИМНАТИ / БЛАСФИМНАТИ	rouhati se	I.	198
БРАВИНА	cena, odměna za vítězství	I.	218
БРЪХОСЪ	druh (nelétavých) kobylek	I.	225
БОУРИЛЪ	beryl	I.	232
ГАЗА	poklad	I.	388
ГАЗОФИЛАКІНА	pokladnice	I.	388
ГАЗОФИЛАКІИ	pokladnice	I.	388
ГАНГРЕНА	sněť, rakovina, rak	I.	391
ГЕОМЕТРИНА	geometrie, zeměměřičství	I.	393
ГЕОМЕТРЬСКЪ	geometrický	I.	393
ГІСТЕРЬНА	nádrž na vodu, cisterna	I.	396
ГНАФЕН	bělič, valchář	I.	406
ГНАФЕОВЪ	valcháře (gen.)	I.	406
ГРАМАТИКІНА / ГРАМОТИКІНА	gramatika	I.	433
ГРАМАТИКЪ	gramatik	I.	433
ГРАМАТИЧЬСКЪ / ГРАМОТИЧЬСКЪ	gramatický	I.	433
ГРАМОТА	listina	I.	433
ДЕКАБРЬ / ДЕКАВРИИ / ДЕКАБРЬ	prosinec	I.	473
ДЕКАБРЪ	prosinec	I.	473
ДЕМОНЪ	démon, zlý duch, duch nižší hodnoty	I.	474
ДЕМОНЬСКЪ	démonský, zlodušský, zlého ducha	I.	474
ДИДАСКАЛЬСТЕО	úřad učitelský	I.	480
ДИДРАГЪМА	dvoudrachma, chrámová daň	I.	480
ДИКА	ozdoba, sláva, поcta	I.	480

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
ДИМОСИ	pomocný státní úředník	I.	481
ДИНА	jeden, jistý	I.	481
ДИНАРЪ/ДИНАРИИ	denár	I.	481
ДИПТОУХА	diptycha	I.	483
ДИАВОЛОВЪ	ďáblův	I.	483
ДИАВОЛЪ	ďábel	I.	483
ДИАВОЛЬ	ďábelský	I.	484
ДИАВОЛЬСКЪ	ďábelský	I.	484
ДИАКОНИСА	diákonka, jáhenka	I.	484
ДИАКОНЪ	diákon, jáhen, chrámový služebník	I.	484
ДИАКОНЪСТВЕНЕ	diákonství, jáhenství	I.	485
ДИАКОНЪСТВО	diákon, jáhnové, diákonstvo, jáhenství	I.	485
ДИАКЪ	diákon, jáhen, chrámový služebník	I.	485
ДИАПСАЛ(Ъ)МЪ	cesura, žalmová přerývka	I.	485
ДИАПСАЛ(Ъ)МА	cesura, žalmová přerývka	I.	485
ДОГЪМАТЪ	učení, článek víry	I.	500
ДОГЪМАТИСАТИ	učit, vykládat články víry	ESJS	138
ДОМЕСТИКЪ	domesticus (domáci čeleď, služebnictvo)	I.	504
ДРАГЪМА	drachma	I.	517
ДРЪГАРЪСКЪ	drungarii (gen.)	I.	525
ДОУЪОВЪ	velitele (gen.)	I.	529
ДОУЪЪ	velitel posádky	I.	529
ЕВАНГЕЛИИИЪ	evangelní, evangelia (gen.)	I.	556
ЕВАНГЕЛИИСКЪ	evangelní, evangelia (gen.)	I.	557
ЕВАНГЕЛИСТА	evangelista	I.	557
ЕВАНГЕЛИСТЪ	evangelista	I.	557
ЕВАНГЕЛИЕ	evangelium, dobrá, blahá zvěst (o Kristovu učení), evangelium (první 4 knihy NZ)	I.	557
ЕВАНГЕЛИЕВЪ	evangelní, evangelia (gen.)	I.	558
ЕВАНГЕЛЬСКЪ	evangelní, evangelia (gen.)	I.	558
ЕВТАПАПАДО	svěcený olej k poslednímu pomazání	I.	560
ЕКЪДИКЪ	právní zástupce církve, prokurátor	I.	567
ЕЛИИЪ/ЕЛИИИЪ	Řek, pohan	I.	569

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
єЛИНІИ	pohanka	I.	572
єМПРИЗМЗ	požár	I.	573
єНЌЄНИНА	slavnost obnovení chrámu	I.	573
єНОУАРЬ / єНЬВАРЬ	leden	I.	574
єПАВЛЬ	dvorec	I.	575
єПАРХИНА	eparchie, provincie	I.	575
єПАРХЗ	místodržitel provincie	I.	575
єПЕНЬДИТЗ / єПЕНДИТЗ	svrchní oděv, tunika	I.	576
єПИКОУРЬ	epikurejský	I.	576
єПИСКОУПИНА / єПИСКОПИНА	biskupství, biskupský úřad	I.	576
єПИСКОУПЛЬ	biskupský	I.	576
єПИСКОУПЗ / єПИСКОПЗ	biskup	I.	576
єПИСКОУПЬСКЗ	biskupský	I.	577
єПИСКОУПЬСТВО / єПИСКОПЬСТВО	biskupství, biskupský úřad	I.	577
єПИСТОЛИНА	dopis, list	I.	577
єПИТИМИНА / єПИТЕМИНА	trest, církevní trest	I.	578
єПИТРАХИЛЗ	epitrachil (kněžské roucho)	I.	578
єПИФАНИНА	Zjevení Páně	I.	578
єРЕМИТА	poustevník	I.	579
єРЕСЕВИИ	rez obilná	I.	579
єРЕСЬ	hereze, blud, kacířství	I.	579
єРЕТИКЗ	heretik, bludař	I.	580
єРЕТИЧЬСКЗ	heretický, bludařský	I.	580
єРЕТИЧЬСТВО	hereze, blud	I.	580
єРМОСЗ	úvodní strofa písně kánonu, rytmická a melodická píseň	I.	582
єРОДИЊЄВЗ	volavčí	I.	582
єРОДОВЗ	volavčí	I.	582
єРОУСИИ	rez obilná	I.	582
єНЄРОУСЗ	rez obilná	I.	582
єСПЕРИНА	nešpory	I.	583
єФИМЄРИНА	třída (kněžská), oddíl	I.	586
ЄХИДЬНА	zmije (jedovatý had)	I.	587
ЄХИДЬНОВЄЗ	zmijí	I.	587
ЄЖАПСАЛМОСЗ / ЄЖАПСАЛМО	šestižalmí	I.	588
ЄЖАПСАЛМОСЗ / ЄЖАПСАЛМО	šestižalmí	I.	588

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
εξαρχα	exarch	I.	588
εφαναρχα	místodržitel	I.	588
ευροκλιδονα	severovýchodní vítr	I.	589
ευχι	modlitba	I.	590
ζηζαניה	plevel	I.	672
ζμαραгда	smaragd	I.	676
ζμαραгаз / ζμαραгадоулоσз, ζμαραгадоσз	smaragd	I.	676
ζμαραгадовз	smaragdový	I.	676
ζμνρѣна / ζμρзна	myrha	I.	677
ζμνρѣнз / ζμρзньнз	myrhový	I.	678
иа	fialky	I.	700
ианουαρινι	leden	I.	701
иѣμονοεз	vladařův	I.	702
иѣмонз	vladař	I.	702
иѣмоѣнь	vladařův	I.	703
игоуменна	představená kláštera	I.	704
игоуменз	představený (kláštera), vládce	I.	704
игоумеѣнь	opatův	I.	704
идолиѣ	pohanský chrám	I.	706
идолодѣлатеѣль	modloslužebník, modlář	I.	706
идоложрзтѣвнз	obětovaný modlám	I.	706
идоложьреннина	věc obětovaná modlám	I.	707
идоложьренз	obětovaný modlám	I.	707
идоложьрьць	modloslužebník	I.	707
идололатрина	modloslužba	I.	707
идололатрз	modloslužebník	I.	707
идолослоужение	modloslužba	I.	707
идолослоужителѣ	modloslužebník, modlář	I.	707
идолотворз	modloslužebník, modlář	I.	708
идолотрѣбьникз	modloslužebník, modlář	I.	708
идолотрѣбьнз	modlám obětovaný, modlářství	I.	708
идолз	modla	I.	708
идольскз	model (gen.), modloslužebný, pohanský	I.	708
извєсть	vápno	I.	726
икона	obraz, podobizna, socha	I.	760
иконοβορηνз	obrazoborectví	I.	760

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
ИКОБОБОРЬЦЬ	obrazoborec	I.	760
ИКОНОМИНА	úřad, správa	I.	760
ИКОНОМЪ	správce, hospodář	I.	760
ИКОНЫ	ikony (gen.), ikon (gen.)	I.	761
ИЛЕКТЪРЪ / АЛЕКТОРА	jantar	I.	761
ИЛОСЪ	druh ryby	I.	764
ИМЪНА	hymnus	I.	766
ИМЪНЫ	hymnus	I.	766
ИНЪДИКТЪ	indikce	I.	776
ИОПАТОРЬСКЪ	hyiopatolicus	I.	782
ИОТА / ИГЕТА	iota	I.	784
ИПЕРВЕРЪИ	(pravděpodobně) září	I.	784
ИСТОРИЧЬСКЪ	historický	I.	820
ИЮЛИИ / ИЮЛЬ	červenec	I.	844
ИЮЛЪ	červenec	I.	844
ИЮНИИ / ИЮНЬ	červen	I.	846
ИНЕРАТЕУМА / ИНЕРАТЕВЪМА	kněžstvo	I.	849
ИНЕРЕН / ИНЕРЪИ	kněz	I.	849
ИНЕРЕНСКЪ / ИНЕРЪИСКЪ	kněžský, kněži (gen. pl.)	I.	849
ИНЕРЕНСТВО / ИНЕРЪИСТВО	kněžství, kněžstvo	I.	850
ИНЕРЕОВ	kněžský, kněze (gen.)	I.	850
ИНЕРОСИИИ	kněžství, kněžstvo	I.	851
ИНЕРОСУНЬ	kněžství, kněžstvo	I.	851
КАЛАНЪДЪИ	Kalendy	II.	7
КАЛЕЖЬ	kalich	II.	7
КАЛОУГЕРИЦА	řeholnice	II.	8
КАЛОУГЕРЪ	řeholník	II.	8
КАЛОУГЕРЬСТВО	mnišství	II.	8
КАМЕЛЬ	velbloud	II.	8
КАНОВЪНИКЪ	kanovník	II.	11
КАНОНЪ	pravidlo, církevní zákon, kánon	II.	11
КАНОНЫ	kanonický, církevněprávní	II.	12
КАНОНСКЪ	kanonický, církevněprávní	II.	12
КАНЪДИЛО	lampa	II.	12
КАНЪДИЛЬНЪ	lampový, do lampy	II.	12
КАПИКЛАРИИ	žalářník, dozorce	II.	13
КАПИТОЛЪ / КАПИТОУЛЪ	hlava, kapitola	II.	13

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
КАРЗБАНА	pokladna	II.	15
КАРЗЕЗНЗКОУЛОСЗ	tmavočervený drahokam, rubín	II.	15
КАРЗЃИНОСЗ	carcinus	II.	15
КАСИҢА	kasie, divoká skořice	II.	16
КАТААРОСЗ	druh chrobáka, škodlivého hmyzu	II.	16
КАТАПЕТАЗМА	opona	II.	16
КАТАТОМИҢА	seřízka, rozřízka	II.	17
КАТИХОУМЕНИ / КАТИХОУМЕНИҢА	katechumenka, čekatelka na křest	II.	17
КАТИХОУМЕНЗ	katechumen, čekatel křtu	II.	17
КАТИХОУМЕНЬСКЗ	katechumenský	II.	17
КАТОЛИЃИИ / КАФЛИЃИИ	všeobecný / katedrální chrám	II.	17
КАТОЛИЃИНСКЗ	všeobecný	II.	17
КАТОЛИЧЬСКЗ	všeobecný	II.	18
ЃЕДРЗ	cedr	II.	19
ЃЕЛИҢА	cela	II.	20
ЃЕНЗТОУРОНОЗ	setník	II.	20
ЃЕРАСТЗ	zmije rohatá	II.	21
ЃЕСАРОЕЗ	římského císaře (gen.)	II.	21
ЃЕСАРЬ	římský císař	II.	21
ЃЕСАРЗ	římský císař	II.	21
ЃЕСАРҢЕВЗ	římského císaře (gen.)	II.	22
ЃИВОТЗ	schránka, skříňka	II.	22
ЃИЛИКЗ	hrubá vlněná tkanina, žíněné roucho (kajícníků)	II.	23
ЃИПЗСОЕЗ	daně, dávky (gen.)	II.	23
ЃИПЗСЬПЗ	daně, dávky (gen.)	II.	23
ЃИПЗСЗ	daň, dávka	II.	23
ЃИРИҢА	rouška k zavnutí zemřelého člověka	II.	23
ЃИТОВЗ	velrybí	II.	23
ЃИТЗ	velryba	II.	24
КЛИМАТЗ	krajina	II.	28
КЛИРИКЗ	klerik, duchovní	II.	28
КЛИРОСЗ	klérus, duchovenstvo	II.	29
КЛИРОСЬНИКЗ	klerik, duchovní	II.	29
КЛИРЗ	klérus, duchovenstvo	II.	29
КОДРАНТЗ	quadrant	II.	36

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
КОЛОНИА	kolonie	II.	41
КОЛОСТАТЪМИ	s vykládaným, zdobeným stropem	II.	41
КОЛОУРИНЕ	collyrium	II.	43
КОЛАДА	koleda	II.	43
КОМЕНТАРСИН	strážci ve vězení	II.	43
КОМИСЪ	comes	II.	43
КОМИСИ	comes	II.	43
КОМЪКАНИНЕ	přijímání svátosti oltářní	II.	44
КОМЪКАНЪНЪ	přijímání svátosti oltářní	II.	44
КОМЪКАТИ	podávati přijímání/přijímati svátost oltářní	II.	44
КОНДАКЪ	kondak	II.	44
КОНДАЧЪСКЪ	týkající se kondaku	II.	44
КОНОБЪ	kotel	II.	45
КОНШЕЛАТОРЪ	utěšitel	II.	46
КОРОУНА	koruna	II.	54
КОСТЕЛЪ	hrad, hradisko, kostel	II.	55
КОТЪИГА	tunica	II.	57
КРАТИРЪ	měsidlo	II.	62
КРИЖЪНЪ	kříže (gen.)	ESJS	367
КРИЖМА / КРИЖМА	(vonná) mast	II.	64
КРИЖОЛИТОСЪ	chryzolit	II.	65
КРИНЪ	lilie	II.	65
КРИПИДА	základní stupeň (oltáře)	II.	66
КРОТАФЪ	spánek, skráň	II.	69
КРОУСТАЛЪ	křišťál	II.	71
КРЪСТИАНЪ / КРЪСТИАНИНЪ	křesťan	II.	77
КРЪСТИАНЪИ	Křesťanský, křesťní	II.	77
КРЪСТИАНЪСТВО	křesťanství, křesťanstvo	II.	78
КРЪСТИАНЪИИ	křesťanka	II.	78
КРЪСТИАНЪСКЪ	křesťanský, křesťanů	II.	78
КРЪСТИАНЪСКЪИ	křesťansky	II.	78
КРЪСТИАНЪ	křesťansky	II.	78
КРЪСТОВЪ	kříže (gen.)	II.	78
КРЪСТОВЪНЪ	kříže (gen.)	II.	78
КРЪСТЪ	kříž	II.	78
КРЪСТЪНЪ	kříže (gen.)	II.	79

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
ΚΟΥΚΟΥΛΗ	kukla, kápě	II.	82
ΚΟΥΜΑ	kmotra (při křtu)	II.	82
ΚΟΥΜΖ	kmotr (při křtu)	II.	83
ΚΟΥΠΑΡΙΣΖ	cypřiš	ESJS	383
ΚΟΥΠΕΤΡΑ/ΚΪΠΕΤΡΑ	kmotra	ESJS	383
ΚΟΥΡΗΟΛΖ	přislušník kurie	II.	85
ΚΟΥΣΤΟΔΙΝΑ	stráž	II.	86
ΚΖΜΟΤΡΑ	kmotra	II.	91
ΚΥΜΒΑΛΖ	cymbál	II.	99
ΚΥΜΙΝΖ	kmín	II.	99
ΚΥΡΙΗ	Pane, smiluj se	II.	102
ΛΑΒΡΑ	lávra, klášter anachoretů	II.	103
ΛΑΒΡΪΣΚΖ	lávry (gen.), klášterní	II.	103
ΛΑΤΙΝΪΣΚΖ	latinský	II.	108
ΛΑΤΙΝΪΣΚΖΙ	latinsky	II.	109
ΛΕΒΪΓΙΤΖ/ΛΕΒΪΓΙΤΖ/ΛΕΥΪΓΙΤΖ	Levita, Leviticus, kniha Mojžíšova	II.	110
ΛΕΒΪΓΙΤΪΣΚΖ/ΛΕΒΙΤΪΣΚΖ	levitský	II.	111
ΛΕΓΕΟΝΖ	pluk, zástup, legie	II.	111
ΛΕΝΤΙΗ	lněná rouška	II.	112
ΛΕΠΤΑ	penízek	II.	113
ΛΙΒΑ	jihozápad, jihozápadní vítr	II.	119
ΛΙΒΑΝΖ	kadidlo	II.	120
ΛΙΒΕΡΤΙΝΪΣΚΖ	libertinský, propuštěnecký, libertinů	II.	120
ΛΙΒΡΑ	libra; Váhy (znamení zvěrokruhu)	II.	121
ΛΙΛΙΝΑ	lilie, květina	II.	122
ΛΙΤΑΝΙΝΑ	prosebná modlitba, procesí za účasti lidí	II.	124
ΛΙΤΙΝΑ	prosebná modlitba	II.	124
ΛΙΤΟΝΖ	sakrální textilie, korporál	II.	124
ΛΙΤΡΑ	libra	II.	124
ΛΙΤΟΥΡΓΙΣΑΤΙ	konati bohoslužbu	II.	124
ΛΙΤΟΥΡΓΙΝΑ	mše	II.	124
ΛΟΓΟΦΕΤΖ	logothet	II.	135
ΛΪΨΑ	kopí	II.	171
ΜΑΓΙΣΤΡΪΑΝΖ	magistríanus	II.	174
ΜΑΓΖ	kouzelník, čaroděj, mág	II.	175
ΜΑΙ/ΜΑΪΑ/ΜΑΙΗ/ΜΑΪΝΑ	květen, mág	II.	176

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
МАЛАЃИНИ	homosexuální prostitut	II.	178
МАНАСТЪІРЬ	klášter	II.	186
МАНАСТЪІРЬСКЪ	klášterní, kláštera	II.	186
МАНЪДРА	mandra	II.	187
МАНЬТИЦА	mnišský plášť (bez rukávů)	II.	188
МАРДОУРИНИ	martyrium	II.	188
МАРДОУРИНЕ	martyrium	II.	188
МАРЪТЪ	březen	II.	192
МАРТИИ / МАРЬЧЬ	březen	II.	192
МАТИЗМЪ	oděv	II.	196
МАТОУТИНА	matutinum	II.	196
МАФИМАТИКЪ	astrolog	II.	198
МЕЛАГРИНИ	rostlina blíže neurčená	II.	201
МЕСЕНЬБРИНА	poledne	II.	203
МЕТАНИНА	úklona, poklonění	II.	203
МЕТАНИНЕ	metanoea	II.	203
МИЛОТЬ	ovčí kůže, plášť	II.	209
МИЛОТИ	ovčí kůže, plášť	II.	209
МИРЪТЪ	myrta	II.	215
МИСА	mše	II.	216
МИТРОПОЛИТЪ	metropolita	II.	217
МИТРОПОЛИЦЬ	metropolitův	II.	217
МИТРОПОЛИНА	metropole sídlo metropolity	II.	217
МИТРОПОЛЬСКЪ	metropolitní	II.	217
МОИЦТЪРИНИ	učitelka	II.	224
МРАМОРЪ	mramor	II.	233
МРАМОРЪІНЪ	mramor	II.	233
МРЪКОРИНА	nádvoří, prétorský palác	II.	236
МОУСИЃИНИ	hudebník	II.	236
МОУСИЃИНИНЪ	hudebníků (gen. pl.)	II.	236
МОУСИЃИНИСКЪ	hrající, provozující hudbu	II.	236
МОУСИЃИНА	hudba, hudební nástroj	II.	237
МЪНАСЪ / МЪНАСЬ	hřivna	II.	237
МЪНИХЪ	mnich	II.	237
МЪНИШЬСКЪ	mnišský	II.	237
МЪНИШЬСТЕО	mnišský stav	II.	238
МЪША	mše	II.	257

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
МЪШЬНІИ	mše	II.	257
МУРА	myrha, vonná mast	II.	274
МУРО	myrha, vonná mast	II.	274
МУРОНОСИЦА	žena přinášející vonnou mast	II.	275
МУРОНОСЬНЗ	přinášející vonnou mast	II.	275
МУРЬНЗ	vonné masti (gen.)	II.	275
НАЕЗКЛИРЗ	vrchní lodník	II.	284
НАРДОПИСТИКІИ	pravý nard	II.	307
НАРДЗ	nard	II.	307
НАРДЬНЗ	nardový	II.	307
НАФТА	nafta	II.	325
НЕОКОРЗ	chrámový dozorce	II.	377
НОМОКАНОНЗ	nomokánon	II.	440
НОНА	nóna	II.	440
НОТАРИИ / ПОТАРЬ	notář, písař	II.	441
НОҒАВРЬ	listopad	II.	442
НОҒАВРЗ	listopad	II.	442
ОБЛАШЬ	laik	II.	474
ОБЛАШЬСКЗ	laický	II.	474
ОЗМЬРЕНЗ	víno s myrhou	II.	524
ОКТАТЕНХЗ	oktateuch	II.	535
ОКТОБРЬ / ОКТАБРЬ	říjen	II.	535
ОКТОБРЗ	říjen	II.	535
ОЛОКАВЗТОМА	zápalná oběť, celopal	II.	538
ОЛОКАВЗТОСЬ	zápalná oběť, celopal	II.	538
ОЛОКАВЗТОСЬНЗ	obětní	II.	539
ОЛОКАВЗТЗ	zápalná oběť, celopal	II.	539
ОЛОКАРПОСЬ	zápalná oběť, celopal	II.	539
ОЛЪТАРЬ / АЛТАРЗ / АЛТАРЬ	oltář	II.	539
ОЛЪТАРЬБЬНЗ	oltářní	II.	540
ОЛЪИ / ЁЛЪИ	olej	II.	540
ОЛЪИНЗ / ЁЛЪИНЗ	olejový	II.	540
ОЛЪЇЕВЪ / ЁЛЪОВЪ	olejem, tukem	II.	540
ОМИЛИҒА	homilie	II.	541
ОНАГРЗ	divoký osel, onager	II.	544
ОНИКЗСЗ	onyx	II.	544
ОПЛАТЗ	obětní dary	II.	548
ОРАЦИҒА	orace	II.	554

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
орзганъ	hudební nástroj	II.	555
о̀стрологиѠа	astrologie, hvězdopraectví	II.	573
о̀хтанкъ	oktoich, osmihlasník	II.	631
о̀цьтъ	ocet, kyselé víno	II.	632
о̀цьтънъ / о̀цьтъѠнъ	octový, kyselého vína	II.	633
пала̀тин	palatýn, dvořan	III.	9
пала̀тинъ	palatýn, dvořan	III.	9
пальма	palma	III.	10
пан̀та	πάντα τά	III.	12
па̀па	papež	III.	13
па̀пасъ	otec	III.	13
па̀пежь	papež	III.	13
пара̀клитъ	ochránce, přimluvce, utěšitel	III.	14
па̀прътъ	(chrámová) předsíň, nartex	III.	14
пара̀симовъ	παροσήμε	III.	15
пара̀скѣевьѠи(и)	den před svátkem	III.	15
пара̀ремиѠа / пара̀римиѠа	paremie	III.	15
пара̀ренисисъ	parainese, kázání, poučení	III.	15
пара̀ропсѠа	mísa, miska	III.	16
пара̀рѠдъ	pardál, levhart	III.	16
па̀трахъ	bůh	III.	20
па̀триархъ	patriarchův	III.	20
па̀триархъ / па̀триѠархъ	praotec, předek, patriarcha	III.	21
па̀триаршьскъ	patriarchů (gen.), patriarchální	III.	21
па̀триаршьстео	patriarchát (úřad patriarchy)	III.	21
па̀триѠин	patricij	III.	21
па̀трикъ	patricij	III.	21
па̀тъна	patena	III.	22
па̀Ѡи	pašije	III.	25
пѐвькъ	druh jehličnatého stromu, černá borovice	III.	25
пѐдагогъ	vychovatel	III.	25
пѐритомѠа	obřízka, obřezání	III.	26
пиганъ	routa	III.	36
пила̀тънъ	pilátník	III.	36
пина̀Ѡида	psací tabulka, destička	III.	37
пира	mošna, brašna	III.	37

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
ПИСКОУПЪ	biskup	III.	39
ПИСТИКИНА	mast z pravého nardu	III.	41
ПИДОНЬСКЪ	věštický, prorocký	III.	45
ПЛАСТЪІРЬ	náplast, obklad	III.	47
ПЛИНЪТЪ	cihla	III.	51
ПОГАНА	pohanka	III.	77
ПОГАНИНЪ	pohan	III.	77
ПОГАНЪ	pohanský, pohan	III.	77
ПОГАНЪ	pohanský, pohan	III.	77
ПОГАНЪІІИ	pohanka	III.	78
ПОГАНЬСКЪ	pohanský	III.	78
ПОГАНЬСТВЕНЕ	pohana, spílání	III.	79
ПОГАНЬСТВО	pohanství	III.	79
ПОДИРЬ	plášť	III.	96
ПОДИРЬ	plášť	III.	96
ПОДИНАКЪ	podjáhen	III.	96
ПОЛАТА	palác, světnice	III.	134
ПОНОМАРЬ/ПОНОМОРЬ	paramonář, kostelník	III.	163
ПОПЪ	kněz	III.	171
ПОРОДА	ráj	III.	175
ПОРОДЪНЪ	rajský, ráje (gen.)	III.	176
ПОРЪТЪНИКЪ	strážce u vchodu	III.	178
ПОРЪФ VPA	purpur, nach	III.	178
ПОСТЕНАТИ	zasténati	III.	199
ПОТАМОС	řeka	III.	210
ПОТИРЬ	kalich, pohár, číše	III.	212
ПРАКТОРЪ	biřic	III.	251
ПРАПРЪДА/ПРЪПРЪДА	purpur, šarlat, nach, purpurový šat	III.	251
ПРАПРЪДЪ/ПРЪПРЪДЪ	purpur, šarlat, nach, purpurový šat	III.	251
ПРЪПРЪДЪ	purpur, šarlat, nach, purpurový šat	III.	251
ПРАПРЪДЪНЪ/ПРЪПРЪДЪНЪ	purpurový, šarlatový, nachový	III.	251
ПРЕЗВЪТЕРЪ/ПРОЗВЪТЕРЪ	stařec, kmet, kněz, starší, presbyter	III.	253
ПРЕЗВЪТЕРЬСКЪ/ПРОЗВЪТЕРЬСКЪ	kněžská hodnost	III.	253
ПРЕЗВЪТЕРЬСТВО/ПРОЗВЪТЕРЬСТВО	kněžství, kněžstvo	III.	253
ПРЕПОСИТЪ	vrchní komoří, majordomus	III.	253
ПРЕТОРЪ/ПРЪТОРЪ/ПРИТОРЪ	prétorský palác, prétorium	III.	254

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
преторини/прѣторини	prétorský palác, prétorium	III.	254
преторина/прѣторина	prétorský palác, prétorium	III.	254
преторинѣ/прѣторинѣ	prétorský palác, prétorium	III.	254
пригѣиѣ	velitel	III.	265
примиѣирини	představený	III.	288
принѣиѣ	vládce, kníže	III.	293
присмѣ	požár	III.	305
прологосѣ	prologos	III.	358
прологѣ	předmluva	III.	359
проскоумисаниѣ	proskomidie	III.	375
проскоумисати	připravovat chléb a víno k liturgii	III.	375
проспаѣерѣ/проспаѣѣ	protospatharius	III.	377
просфора	prosfora, hostie, přijímání	III.	384
профитина	prorocství, paremie	III.	392
профитѣ	prorok	III.	393
прѣдиканиѣ	kázání	III.	422
прѣфацина/прѣпацина	preface	III.	500
псалѣмосѣ	žalm	III.	507
псалѣмѣ	žalm	III.	507
псалѣмѣникѣ	žalmista	III.	507
псалѣмѣнѣ	žalmový, žalmů (gen.)	III.	507
псалѣмѣскѣ	žalmový, žalmů (gen.), psalteria, žaltáře	III.	507
псалѣтѣрѣ	psalterion, žaltář	III.	508
псалѣтѣрѣ	psalterion, žaltář	III.	508
псалѣтѣрѣнии	žaltářní, žalmový, žalmů (gen.)	III.	508
птичина	útulek, chudobinec	III.	508
пѣцѣлѣ	smůla, pryskyřice	III.	522
пѣцѣльнѣ	plný smůly, pryskyřice, se smůlou, smolný	III.	522
патикостина	letnice, svatodušní svátky	III.	531
патикости	letnice, svatodušní svátky	III.	531
патикостиѣ	letnice, svatodušní svátky	III.	531
патикостиннѣ	letnic (gen. pl.), svatodušní	III.	532
патикостѣнѣ	letnic (gen. pl.), svatodušní	III.	532
рамѣнѣ/рамѣнѣ	druh trnitého keře	III.	602

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
рѣдз	vůz	III.	631
риѣонз	území, okrsek	III.	636
римьскз / роумьскз	latinský	III.	638
римьскзи / роумьскзи	latinský	III.	639
риторикѣна	rétorika, řečnictví	III.	639
риторз	rétor, řečník, právní zástupce	III.	639
риторьскз	rétorský, řečnický	III.	639
риторьство	výřečnost, výmluvnost	III.	639
рожа	růže	III.	647
роусалина	letnice, svatodušní svátky	III.	652
роусальнз	letnic, svatodušní, letnicový	III.	653
сакеларни / сакеларѣ	sacellarius, sakeláriuš (strážce peněz)	IV.	7
сакеларз	sacellarius, sakeláriuš (strážce peněz)	IV.	7
сакз	jestřáb, ostříž, nějaký tažný pták	IV.	7
санздалина	sandál	IV.	19
санзтз	svatý	IV.	19
сарздин	karneol	IV.	21
сарздионз / сарздиносз	karneol	IV.	21
сарздинскз	sardský	IV.	21
сарздиносз	sardonyx	IV.	21
сгонизма	vyměřené území	IV.	48
сгонизма	vyměřené území	IV.	48
себастз	císař, veličenstvo	IV.	51
септаврѣ / септември / септаврѣ	září	IV.	60
септаврз	září	IV.	60
сикарни	povstalec	IV.	65
синагога	synagoga	IV.	75
сиплѣ	rubigo, hmyz požírající obilí, nemoc trav a obilí	IV.	78
сирзкз	hedvábí	IV.	79
сканздалисати	pohoršit	IV.	83
сканздалз / сканздѣлз	léčka, osidlo, pohoršení	IV.	84
сѣима	mnišský oděv, stav	IV.	88
сѣинни / сѣинниѣ	obydlí, příbytek, stan	IV.	88
сѣиннипа	komár	IV.	89
сѣинопиѣна	slavnost stánků	IV.	89

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
сѣипьтѣ	ševet (hebr.), kmen, žezlo, vláda, carství, knížectví	IV.	89
скорзпни	štír	IV.	92
скорзпни	štír	IV.	92
скорзпниѣвѣ	štírův, štíra (gen.)	IV.	92
скѣдзлѣ / скѣдълѣ / скѣдѣлѣ	hrnčířská dílna	IV.	98
скѣдзль / скѣдълъ / скѣдѣль	hrnčířská dílna	IV.	98
скѣдзльникѣвѣ / скѣдълъникѣвѣ, скѣдѣльникѣвѣ	hrnčířův	IV.	98
скѣдзльникѣ / скѣдълъникѣ / скѣдѣльникѣ	hrnčíř, hliněná nádoba, džbán	IV.	98
скѣдзльничѣ / скѣдълъничѣ / скѣдѣльничѣ	hrnčířův, hrnčířský	IV.	99
скѣдзльнѣ / скѣдълънѣ / скѣдѣльнѣ	hliněný	IV.	99
сѣвмьновѣ	lvíčete (gen.)	IV.	101
сѣвмьнѣ	lvíče, lví mládě	IV.	101
сорокоуѣстиѣ	čtyřicetidenní půst před Velikonocemi	IV.	140
спѣлѣ	člen tělesné stráže, zbrojnoš	IV.	143
спѣкоулатѣрѣ	popravčí, kat	IV.	143
спѣра	vojenský oddíl, kohorta	IV.	143
стадинѣ	stadium, závodíště	IV.	157
стактѣ	aloe	IV.	157
стамьна	nádoba, džbán	IV.	158
статирѣ	statér, druh mince	IV.	164
стихѣра / стихира	stichera, liturgický chvalozpěv	IV.	166
стихѣвьно	liturgický zpěv s úryvky z Písma	IV.	167
стихѣ	řádek, řádka, verš	IV.	167
стѣзпъникѣ	stylita, sloupovník	IV.	168
стонкѣ	stoik	IV.	168
стомахѣ	žaludek	IV.	168
стратигѣ	stratég, velitel, správní úředník	IV.	178
стратилатѣ	vojevůdce, velitel	IV.	179
строуѣсѣ	pštros	IV.	186
стѣхни	prvek, živel	IV.	197
стѣхниѣ	prvek, živel	IV.	197
стѣхниѣ	prvek, živel	IV.	197

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
СОУМЗБОЛЪ	symbol, vyznání víry	IV.	199
СОУМАОНИНА / СОУНЗФОНИНА	dvojitá píšťala, dudy	IV.	199
СОУНЗКЛИТЪ	senátor, člen rady	IV.	199
СОУРИНЬСКЪ / СОУРЬНЬСКЪ	syrinky (gen.), píšťaly (gen.)	IV.	200
СОУРИНА	syrinx, (pastýřská) píšťala	IV.	200
СЪДЕСЪ	trůn	IV.	381
СЪДАРЪ	šátek	IV.	412
СЪДАРЪ	šátek	IV.	412
СЪНАГОГЕЪ	představeného synagogy (gen.)	IV.	414
СЪНАГОГЪ	představený synagogy	IV.	414
ТАВЕРНА	hospoda	IV.	417
ТАЛАНЪТЪ	talent, hřivna	IV.	428
ТАЛАНЪТЪНЪ	podobenství o hřivnách	IV.	428
ТАЛАНЪТЪСКЪ	těžký jako talent	IV.	428
ТЕКТОНОЕЪ	tesařův	IV.	446
ТЕКТОНЪ	tesař	IV.	446
ТЕРЪ	soudní budova, prétorium	IV.	449
ТЕРОЕЪ	řečník, terebint	IV.	449
ТЕРЦА	tertia	IV.	449
ТЕТРАРХЪ	tetrarcha	IV.	450
ТИНОЕЪ	pravděpodobně túje, zeravn	IV.	456
ТИТЪЛЪ	nápis, nadpis, kapitola právní sbírky	IV.	458
ТИТЪЛА	nápis, nadpis, kapitola právní sbírky	IV.	458
ТОПАЗНОСЪ	topas	IV.	477
ТОПАНИЪ	topas	IV.	477
ТОПАНЪСИ / ТОПАНЪСИЕ	topas	IV.	477
ТРАПЕЗА / ТРЕПЕЗА	stůl, stolování, pokrm, jídlo	IV.	479
ТРЕБЛИЕ	mísa	IV.	485
ТРЕБЛИИ	mísa	IV.	485
ТРЕБОЛЪ	bodlák	IV.	485
ТРИНПОСТАСЪНЪ	trojosobní, mající tři osoby	IV.	489
ТРОНОСЪ / ФРОНОСЪ	trůnové	IV.	490
ТРОПАРЪ	tropar	IV.	491
ТРЪТОРЪ / ТРЪТЪРЪ	peklo, podsvětí	IV.	504
ТРЪТОРЪСКЪ	pekelný, podsvětní	IV.	504

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
ΤΟΥΜΒΑΖΙΟΝΣ	topas	IV.	521
ΤΟΥΠΑΝΖΝΟΣΣ	topas	IV.	521
ΤΟΥΡΣ	býk	IV.	522
ΤЪРНИАЪ	řečník, terebint	IV.	548
ΤΥΜΣΠΑΝΣ/ΤΥΜΠΑΝΣ	ruční bubínek	IV.	566
ΤΟΥΠΑΝЪ	ruční bubínek	IV.	566
ΤΥΜΣΠΑΝЪНИЦА	dívka, hrající na bubínek	IV.	566
ΤΥΠΑΝЪΖΙΗ	topas	IV.	566
ΟΥΒΑ/ΟΥΒΣΒΑ	hle, ha	IV.	588
ΟΥΒΣΙ	běda mně	IV.	591
ΟΥΚΡΟΠΣ	polévka	IV.	630
ΟΥΡΑΡЪ/ΟΥΛΑΡЪ	orarion, orár	IV.	674
ΟΥСИНА	podstata bytí	IV.	678
ΟΥЦЪСАРИТИ	učinit králem, ujmout se vlády	IV.	727
ΦΑΡΙΣΤΕΙ/ΦΑΡΙΣΕΙ	farizej, farizeus	IV.	741
ΦΑΡΙΣΤΕΙΝΣ/ΦΑΡΙΣΕΙΝΣ	farizeův	IV.	741
ΦΑΡΙΣΤΕΙΣΚΣ/ΦΑΡΙΣΕΙΣΚΣ	farizejský, farizeův, farizeů (gen. pl.)	IV.	741
ΦΑΡΙΣΤΕΙΣΚΣΙ/ΦΑΡΙΣΕΙΣΚΣΙ	farizejsky, jako farizeus	IV.	742
ΦΑΡΙΣΤΕΩΣ/ΦΑΡΙΣΕΩΣ	farizeův	IV.	742
ΦΑΡΙΣΤΕΙΑΝΙΝΣ	farizej, farizeus	IV.	742
ΦΑΤΝЪ	„fátne“	IV.	743
ΦΑΤΝИ	„fátne“	IV.	743
ΦΕΒΡΑΡЪ/ΦΕΡΕΑΡЪ/ΦΕΒΡΟΥΑΡΙ	únor	IV.	743
ΦΕΥΡΟΑΡΣ	únor	IV.	743
ΦΕΛΟЙЪ	plášť, felon	IV.	744
ΦΕΛΟЙЪ/ΦΕΛΟΝЪ	plášť, felon	IV.	744
ΦИЛИКІИНА/ΦИЛИКІИ	herec	IV.	745
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ	filozofie	IV.	749
ΦΙΛΟΣΟΦΣ	filozof, mudrc, učenec	IV.	749
ΦΙΛΟΣΟΦЪΣΚΣ	filozofický	IV.	749
ΦΙΛΟΣΣ	druh hmyzu	IV.	749
ΦΙΝΙΚΟΕΣ	palmový	IV.	750
ΦΙΝΙΚΣ/ΦΙΝΙΚΣΣΣ	palma, lilie	IV.	750
ΦΙΝЪΝΣ	pravděpodobně thújový, zeravový	IV.	751
ΦΙΣИ	fýsei	IV.	751
ΦΙΓΑΛΑ	miska, nádoba	IV.	752
ΦΙΓΑΛЪ	miska, nádoba	IV.	752

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
φ ορζ	daň	IV.	753
φ νλακτηριη	amulet	IV.	756
χαρзтинηз	papýrový, papírový	IV.	761
χαρзтина	papyrus, papír	IV.	761
χεροβιμз / χεροφβιμз	cherubín, cherub, cherubové (gen. pl.)	IV.	768
χεροφβιμь	cherubín, cherub, cherubové (gen. pl.)	IV.	768
χεροβιμз	cherubínský	IV.	768
χεροβιμьскз / χεροφβιμьскз	cherubínský, chrubínů (gen.)	IV.	768
χεροβь	cherub, cherubín	IV.	769
χεροβьскз	cherubínský, cherubínů (gen. pl.)	IV.	769
χιηηικз / χηηηικзсз	mírka, řecká sypká míra	IV.	770
χитонз	spodní šat, tunika, chitón	IV.	770
χλαμνδα / χλαμίδα	svrchní šat, pláště, chlamys, chlamyda	IV.	771
χορεπισκοπз / χορζεπισκοпз	chorepiskop, venkovský, provinciální biskup	IV.	782
χορз	severozápad	IV.	782
хризма	vonná mast, vonný olej	IV.	795
хризμьηз	vonné masti (gen.), vonné oleje	IV.	795
хришало	křišťál	IV.	799
хроφсолисз / хроφсолитз	chrysolit	IV.	800
хроφсопасз / ηсохропасз	chrysopras	IV.	800
хроφсталаз	křišťál	IV.	801
хроφсталаьηз	křišťálový	IV.	801
χοφηηηзз	měřice	IV.	808
щола	oděv, roucho	IV.	821
цимитрз	hřbitov	IV.	828
цирзкзηηз	bohoslužebný, svátostný	IV.	828
цирзкзη	církev, chrám, kostel	IV.	828
цѣсаритη	kralovat, vládnout	IV.	840
цѣсарица / царηца	královna	IV.	840
ц(ѣс)арь / цьсарь	král, vládce, panovník, spec. řím. císař	IV.	840
ц(ѣс)арз	král, vládce, panovník, spec. řím. císař	IV.	840
цѣсарь / цьсарь / царь	králů(v), panovníků(v), královský, panovnický, královský úředník, královský palác, královské sídlo, císařův, císařský, císařský	IV.	841

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
цѣсарѣскъз / цѣсарѣскъз / царѣскъз	královský, panovnický; Knihy královské, spec. císařský, císařské, sídelní město	IV.	842
цѣсарѣскъз	královsky	IV.	843
цѣсарѣствинѣ / цѣсарѣствинѣ / царѣствинѣ	království, říše, panství, mocnářství, spec. o impériu římském (byzantském císařství), spec. nábož. termín o eschatologii krále Boha, královské sídlo, královský palác, kralování, panování, vláda, moc	IV.	843
цѣсарѣство / цѣсарѣство / царѣство	království, říše, panství, mocnářství, spec. o římském/byzantském impériu, spec. nábož. termín eschatologie - království Boha, královské sídlo, královský palác, kralování, panování, vláda, moc	IV.	844
цѣсарѣствовати / цѣсарѣствовати / царѣствовати	vládnout, panovat, kralovat, panovník, vládce, císařské sídelní město	IV.	844
цѣсарѣвати / царѣвати / цѣсаровати	vládnout, král, panovník, sídelní město	IV.	845
цѣсарѣвъз / цѣсарѣвъз / царѣвъз	králův, panovníkův, královský, panovnický, královský úředník, spec. císařův, císařský	IV.	845
шѣкста	sexta	IV.	920
шикъз	hedvábí	IV.	922
юпатиѣ	konzultát	IV.	933
ѣсписъз	jaspis	IV.	959
ѣгль	(žhavý) uhel	IV.	1008
ѣгълъз	úhel/roh, cíp, konec, opevnění, bašta, kout, koutek, strana	IV.	1009
ѣгълънъз	rohový, nárožní, úhelný	IV.	1009
ѣжика	příbuzný, -á, rodina, příbuzenstvo	IV.	1011
ѣжичъство	příbuzenství, příbuznost	IV.	1012
ѣѣологъз	teolog	IV.	1034
ѣвмиѣанъз, тимиѣанъз, тьмиѣанъз, ѣимиѣанъз, ѣьмиѣанъз	kadidlo	IV.	1039
ѣвмиѣаньница, ѣьмиѣаньница	kadidlový	IV.	1039

Stsl. výraz	Český výraz	SJS (díl)	Strana
ϠVMIHAMBZ, TBMHAMBZ	kadidlový	IV.	1039
ϠVMIHACATI, ϠVMIHANACATI	okuřovat kadidlem	IV.	1040
ϠVMIHATOCŤH	kadidlový, z kadidla	IV.	1040
VPATZ, IPATZ	satrapa	IV.	1040
VPODIAKZ	podjáhén	IV.	1040
VPOKPIKZ, IPOKPIKZ	pokrytec	IV.	1041
VPOPANTI, IPOPANTI	Obětování Páně	IV.	1041
VPOSTACZ, IPOSTACZ, POSTACZ, IPOSTATZ	podstata bytí, bytnost, stránka, věc, případ, záležitost	IV.	1041
VCOPIZ, ICOPIZ, OCOPIZ	yzop	IV.	1042

Anotace

Předložená disertační práce s názvem *Lexikální grécismy a latinismy ve staroslověštině a církevní slovanštině* pojednává o výpůjčkách z řečtiny a latiny, jejich derivátech a domácích lexémech synonymních a významově blízkých. Přejímáním výrazů z vytríbených, po staletí literárně utvářených antických jazyků, zprvu prostřednictvím kulturního dialektu Slovanů soluňských a poté velkomoravských, zejména však pod vlivem řeckých, zčásti pak i latinských předloh se v nejstarší době slovanského písemnictví doplňuje a obohacuje lexikon staroslověštiny o nová pojmenování, která se mnohdy stávají sekundárně též inspirací pro tvorbu domácích synonym. Tím se rozšiřuje slovní zásoba nejstaršího slovanského spisovného jazyka o speciální termíny z oblasti teologie, filozofie, práva, přírodních věd či literatury a o názvy „biblických“ reálií.

Autorka grécismy a latinismy sledovala v rozsahu materiálu vyexcerpovaného ze čtyř dílů akademického Slovníku jazyka staroslověnského a dosud vydaných Dodatků ke Slovníku jazyka staroslověnského. Práce analyzuje výpůjčky z hlediska fonetiky, morfologie, slovtvorby, sémantiky a z hlediska výskytu přejatých lexémů (a jejich synonym) v staroslověnských a církevněslovanských památkách.

V hlavní části práce, která je doplněna rejstříkem vyexcerpovaných grécismů a latinismů, autorka nahlíží na jednotlivé výpůjčky z několika hledisek. Předmětem kapitoly pojednávající o formální analýze grécismů a latinismů je fonetická stránka výpůjček. V pasáži o morfologii autorka sleduje jednotlivá přejatá slova prostřednictvím slovnědruhové charakteristiky a slovtvorby. Prokazuje se, jak jsou jednotlivé grécismy a latinismy v jazyku - příjemci adaptovány, především po stránce zvukové a morfologické. V následující kapitole autorka předkládá tematické rozčlenění výpůjček z řečtiny a latiny. Jednotlivé přejaté výrazy třídí podle významové stránky do pěti oblastí - náboženská terminologie, přírodniny, pojmenování státních a církevních institucí včetně úředníků, duchovní a hmotná kultura.

Práci uzavírá kapitola, v níž se na základě statistického šetření sleduje výskyt grécismů a latinismů ve staroslověnských a církevně slovanských památkách.

Autorka prostřednictvím excerpt ze SJS vymezila přejatá slova z řečtiny a latiny ve staroslověnštině a církevní slovanštině. Zjistila, jak se výpůjčky včlenily do struktury nejstaršího spisovného slovanského jazyka a jak se hláskoslovně a tvaroslovně adaptovaly. Autorka svým výzkumem potvrdila, že prostřednictvím výpůjček si domácí jazyk doplňuje slovní zásobu o nové pojmy zejména terminologické povahy. K předložené práci je připojen soubor vyexcerpovaných slov, který je zachycen formou strukturované elektronické databáze; lze jej využít jako východiska pro další práce komparativního zaměření v oboru srovnávací slovanské filologie a paleoslovenistiky zvláště. Současně může posloužit jako datový zdroj pro případné další projekty využívající technologie, jako jsou např. lingvistické internetové projekty.

Řecký vliv na staroslověnštinu, a to nejen v oblasti lexikální, podstatně přispěl ve svých konkrétních projevech k vytvoření knižního jazyka s výraznými znaky vyššího stylu, příznačného pro celou překladatelskou literární školu cyrilometodějskou, ale i pro tvorbu originální, a stal se tak určujícím i pro typologický charakter nejstaršího slovanského spisovného jazyka.